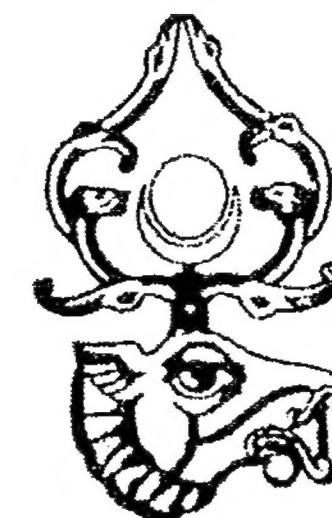

MOLNÁR JÓZSEF

**A SZABAD EURÓPA RÁDIÓ A
FORRADALOM NAPJAIBAN**

(Részlet a szerző életrajzából)

**PÜSKI
BUDAPEST, 2006**

© MOLNÁR JÓZSEF

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000614523

Püski Kiadó kft.
Budapest 1., Logodi u. 16. 1012
Telefon: 201-4444
Felelős kiadó: Püski István
Püski Könyvesház
Budapest 1., Krisztina körút 26. 1013
Telefon: 375-7763
Telefon és fax: 214-3905
Tipográfia – DTP: Püski Atilla
E-mail: puskiatilla@yahoo.com

ISBN: 963 9592 10 2

X 5 6 9 4 6

PRINTED IN HUNGARY

Ötven esztendeig hallgattam a nyilvánosság előtt a Szabad Európa Rádióban betöltött két és fél éves munkásságom tapasztalatairól (1955. január 24-től 1957. március 18-ig, elbocsátásom napjáig), mely időbe beletartozik az ötvenhatos forradalom 12 győzelmes napja, és a november 4-i második fegyveres szovjet beavatkozás, a Münnich és Kádár uralom kezdete, a szabadságharc vége és a sztrájkoló ipari munkásság hősie, de eleve kilátástalan küzdelme. Ez az idő, 1848 óta a magyar történelem legszebb és legtragikusabb korszaka, mely alatt a müncheni Szabad Európa Rádió amerikai vezetősége és magyar szerkesztősége, néhány ritka kivételtől eltekintve propagandájával – enyhén szólva – nem mindig szerencsésen igyekezett befolyásolni a forradalmi eseményeket. Ötven év után erről, s a közben előkerült egykori dokumentumok alapján a magam kommentátori szerepéről, Nagy Imre és Maléter Pál ellen az utolsó napokig meg nem szűnő uszításokról kívánok őszintén beszámolni, amikről eddig a magyar nyilvánosság előtt nem sok szó esett.*

A Szabad Európa Bizottság vezetősége 1954. augusztus 8-án lemondatta Dessewffy Gyulát, a rádió müncheni magyar osztályának vezetéséről, és helyére a New York-i részleg vezetőjét, Gellért Andort nevezte ki, aki 1954.

* A forradalom alatt írt kommentárjaim elszálltak a levegőben. Évtizedekig csak emlékezetemben hordtam őket. Nagy jelentőséget egyébként sem tulajdonítottam nekik. Már éppen elkészültem életrajzomnak a Szabad Európa Rádiónál töltött két évem (1955–1957. március 18-ig) történetével, mikor Ekecs Géza közbenjárására megkaptam az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk tára osztályvezetőjétől, Hanák Gábor történészről és dr. Simándi Iréntől már elveszettnek hitt huszonegy kommentáromat, melyek Bonnban Adenauer kívánságára megküldött, gondosan kiválogatott anyagban maradtak fenn. Ezekkel a rádió vezetősége azt igyekezett bizonyítani, hogy a forradalom alatt megfontoltan kommentáltuk az eseményeket és főképpen, a rádió nem ígért nyugati fegyveres segítséget a felkelőknek.

Hanák Gábor történésznek, dr. Simándi Irénnek és Ekecs Gézának számomra felbecsülhetetlen értékű segítségükért itt mondok köszönetet. Kommentárjaimnak a Szabad Európa archívumában fennmaradt egyéb részét először 1996-ban Borbándi Gyula megkérdezésem nélkül kivonatossan tette közzé a rádió történetéről írott, hiányt pótló könyvében, hármat Simándi Irén 2005-ben kiadott „Magyarország a Szabad Európa hullámhosszán, 1952–1956” című munkájában fedeztem föl.

Nagy Imre miniszterelnök személye ellen a forradalom napjaiban elhangzott kommentárokból vett rövid idézeteket, kérésemre, 1957 elején (mivel nekem erre akkor semmi időm nem volt), Benkő Zoltán és Nyeste Zoltán jegyezte ki, a rádióban őrizetlenül, akkor még szanaszét heverő kéziratokból. Feljegyzésükből 1957 elején Benkő Zoltán nekem is adott egy másolatot, majd 1993-ban „Történelmi keresztutak (1941–1956)” című könyvében meg is jelentette.

szeptember 16-án már el is foglalta hivatalát Münchenben. Kinevezése után első kérdése az volt hozzám, visszamennék-e vele Európába a rádióhoz politikai kommentátornak. Válaszom rövid volt: örömmel. Ezzel az én öt éves gyári munkában töltött szellemi száműzetésem is – akkor még nem tudtam, csak egy időre – véget ért.

Három hónappal Gellért Andor kinevezése után, 1955. január 18-án a PAN American repülőgépén egy bőrönddel (benne néhány nélkülözhetetlen könyvvel, egy váltás alsóneművel és két öltönnyel, egyet utazásom előtt egy használatra üzletben vásároltam a Broadwayn) indultam vissza Európába. Csak Gombos Gyulától és Kovács Imrétől búcsúztam el. Családomat (már ügyis szétesett) New Yorkban hagytam. A repülőtérről nem kísért ki senki. Nem is akartam. Csak a hatalmas Amerikával szemben volt rossz a lelkiismeretem, úgy éreztem becsaptam. Menekültként befogadott, mint az első világháború előtt a magyar szegénység ezreit, most mégis hátat fordítok neki, mert nem „az én méretemre szabták”. Tudtam, bárhol alakuljon is Európában a sorsom, én oda tartozom, ide bevándorlóként soha nem térek vissza. Az óriás repülőgép a szeles-viharos téli éjszakában a tízezer méteres magasságból időnként nagyokat zuhanva repülte át az óceánt. Reggelre a müncheni repülőteret olyan vastag köd borította, hogy a gép irányt változtatva Nürnbergben tudott csak leszállni. Onnét másnap vonattal érkeztem Münchenbe. Nem várt senki.

A rádióban Borbándival és Vámosossal a folyosón épp csak kezet fogtam, az volt az érzésem, nem fogadtak nagy lelkesedéssel. Siettem Gellért Andor szobájába, aki régi New York-i ismerősként fogadott, mindjárt ajánlotta is, hogy az első két hétben tájékozódjak és csak azután kezdjek munkába.

A rádió magyar osztályának több mint 150 alkalmazottjából igyekeztem megismerni a szerkesztőség tagjait, akik közül korábban csak néhányat ismertem. Az agrárműsor egyik szerkesztőjével, Kovács K. Zoltánnal még a parasztpárti tagsága idejéből személyesen kapcsolatban voltam, az ő mosonmagyaróvári ismeretsége révén sikerült nekem és később Borbándinak volt feleségemmel és Gyurka nevű fiával az éj leple alatt átjutniok az osztrák határon. (A fontoskodása miatt a háta mögött „kisokosnak” hívtuk.) A munkásműsor szerkesztőjével, a szociáldemokrata Kobele Józseffel, már svájci emigráns éveinkben szoros kapcsolat alakult ki köztünk. (A rádió indulásakor, mikor látta, hogy én kimaradtam, Borbándival együtt próbálkozott – eredménytelenül – az én felvételemet megszürgetni.) A másik szociáldemokrata, a Pester Lloyd egykori szerkesztője, Kemény Gyuri bácsi volt, aki később Gellért Endre utódjaként is szóba került. Nem tudom, hány éves volt,

csak arra emlékszem, hogy értekezleten néha elaludt. Bikich Gáborral a nyomtatott Látóhatárnál végzett közös munkánk már összehozott. Szamosi József nevére 1954-ben a Látóhatárban megjelent „Pasziánsz” című remek írására figyeltem föl még Amerikában, s rögtön eszembe is jutott, hogy nevével már 1940-ben Budapesten találkoztam Veres Péter *Gyepsor* című kis könyvének impresszumában. A Bolyai Könyvek szerkesztője, Kovács Aladár mellett segédszerkesztőként működött. Nagyon megörültem, hogy a rádiónál személyesen összetalálkoztunk, hisz ő már akkor fontos szerepet töltött be a népi mozgalomban, mikor én még csak lelkes olvasója voltam a népi irodalomnak. Fiatalságunk idején szinte mindig abban az irodalmi körben mozogtunk, s a sors úgy intézte, hogy évek múlva csak Münchenben találkozzunk. Könyvei később az én nyomdában készültek. Barátságunk fél évszázad óta változatlanul tart. Mikes Imrével, rádiós nevén Gallicussal, öröm volt személyesen is megismerkedni, hiszen – mint már említettem – első írásomat, az erőszakos kolhozosításról neki küldtem el Svájcba Párizsba, ami sokszorosított lapjában meg is jelent. Magyarországon a hallgatóság körében nagy sikere volt erősen demagóg hangvételű írásainak, melyeket mindig maga olvasott be, néha eléggé furcsa kiejtéssel. Tántoríthatatlan antikommunista volt, de nem reakciós. Évekig tudott egy szobában ülni Csonka Emillel. A második világháború alatt Párizsból tudósított, az orosz megszállást nem élte át. Ezért megtörténhetett, hogy a szovjet katonák kétségtelen kegyetlenkedéseiről fantasztikus képeket rajzolt. Egyre jól emlékszem: az orosz katona kikapta a csecsemőt az anyja kezéből, földobta a levegőbe, és alátartott szuronyával felnyársalta. Megmondtam neki, hogy a rabló-fosztogató, nőket megerőszakoló orosz katonák erőszakoskodásairól sok mindent el lehet mondani, de hogy csecsemőket nyársaltak föl, azt nem. Megtörténhetett, hogy a nagymamát az unokájával együtt megerőszakolták, de ha az üzletek kirámolásakor cukrot is találtak, adtak belőle a bámészkodó gyerekeknek. – A háború alatt a moszkvai rádiónak is megvolt a maga „Gallicusa”, Bokányi Dezső, aki a Horthy-rendszerről legalább olyan szenvedéllyel tudott beszélni, mint Gallicus a kommunizmusról. A Dessewffy Gyula által összeválogatott szerkesztőségben szinte egyedül ő volt vérbeli újságíró. Egy kommentártervét egyszer Gellért azzal utasította el, hogy ostobaság. Erre azt felelte: megírhatom az ellenkezőjét is, csak tollügyesség kérdése. Ez a meggyökeresedett antibolsevista, de semmiképp sem konzervatív nézete vezetett oda, hogy a forradalom alatt nem tudta Nagy Imre szerepét és magatartását helyesen értékelni.

Ekecs Géza nevét még a Párizsban készült sokszorosított Látóhatárból ismertem. Míg később oly sikeres zenés teenager-programot nem szerkesztette, többször írt a nyomtatott Látóhatárba is.

Nagy nyereségnek tartottam, hogy 1952-től a rádió irodalmi rovatában dolgozó Horváth Béla a Látóhatár első nyomtatott számát verseivel és kitűnő műfordításaival gazdagította. Vele még a háború előtt találkoztam. Egy alkalommal a Mária Valéria telep lakóinak Vörösmarty költészetéről tartott előadást. Rokonaim közül akkor többen ezen a nyomortelepen laktak, ott láttam az előadásra szóló felhívást. Elmentem, mert már ismertem Lőrinc papról írt bátor és szép versét. Egy nagy kalapú elegáns nővel jelent meg. Hogy az alig néhány főből álló közönség mit értett meg a Vörösmarty költészetéről lelkes előadásából, sejtelmem sincs róla. Mikor szóba hoztam ezt az előadását, emlékezett rá, a hölgyre is, aki vele volt, rám persze nem, pedig én talán csak az egyetlen valóban érdeklődő hallgatója voltam.

Meglepett, hogy Bogyay Tamással, a kitűnő történésszel a rádió folyosóján találkoztam össze. Először még svájci emigrációm idején láttam Konstanzban, ahol egy összejövetel alkalmából Husz Jánosról és a huszita mozgalmáról tartott előadást. Azt hittem, hogy valahol már egyetemi tanár. A rádiónál a napi kalendáriumot készítette és kulturális cikkeket írt. Később az Új Látóhatár rendszeres munkatársa lett.

A rádió többi munkatársával, különösen az idősebbekkel, csak lassan ismerkedtem meg. Ezek többsége a Horthy-rendszer alatt már sikeres író (Indig Ottó) vagy lapszerkesztő (Béry László) volt. Abban az időben a politikai ellentétek még nem nagyon élesedtek ki, noha a Nagy Imre „új szakaszának” megítélésében a többséggel szemben Kovács Imrével tartottam.

A szerkesztőség tagjai közül csak egyetlen emberrel nem tudtam soha megbarátkozni. Ha ránéztem Csonka Emilre, mindig eszembe jutott, hogy a háború utolsó napjaiban bujkálás közben hallottam a Sopronba menekített rádióban a hangját: mindenkit felkoncolunk, aki gyáván megbújik és nem vesz részt az istentelen bolsevizmus elleni élet-halál harcban. Még korábban olvastam egy könyvét (*Országjárás Szálasival*), amelyben szinte oldalanként emlegette felvonuló nyilasok „pompás” egyenruháját. Első találkozásunkkor Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzését kértem számon tőle. Akkor nem tehattünk mást – felelte lakonikusan. Ha egy csöpp magyar érzés lett volna benned – mondtam neki –, tiltakozhattál volna a kivégzés ellen és úgy tehetél volna, mint a szaléziánusok fiúnevelőjében velem együtt nevelkedett Jákli Pista, akinek uralmatok tombolásakor nyilas újságíró létére legfőbb gondja volt, hogy baloldali barátait mentse, s most itt vagyunk együtt

az emigrációban. Újra csak legyintett egyet: Akkor nem tehattunk mást, és elfordult tőlem. Nem tudok róla, hogy valaha is önkritikát gyakorolt volna, megtagadva a „pompás” nyilas egyenruhákat, ha csak azt nem tekintem pálfordulásnak, hogy Szálas után idekint Habsburg Ottóról, Zita királynőről és Mindszenthyről írt érzelmes könyveket, és Mindszenty amerikai országjárásáról tudósította a rádiót. Borbándi könyvéből tudom, hogy Dessewffy először csak hivatalsegédnek vette föl a rádióhoz, de egy év múlva már Hanga Jani, Tüske Péter és Vasvári Gergely álnevekkel „könnyen és gyorsan” dolgozó szerkesztő lett. Utólag meggondolva, bizonyára nem volt diplomatikus dolog nyilas múltjára emlékeztetni.

A szerkesztőség idősebb tagjai közt nekem kezdettől fogva a legszimpatikusabb Czupy Bálint volt, aki Bálint gazdaként híradásaival éveken át egyaránt tartotta a lelket az üldözött és kuláklistára tett szegény és gazdag parasztokban. Engem különösen vonzott – s gondolom otthoni hallgatóságát is – dunántúli szép magyar beszéde. Mindig meghatott, ha hozzám szólt és csepregi rokonaim nyelvjárásával „Joaská”-nak mondott. Az agrárosztályon akadtam össze Németh Zoltán volt Vas megyei földbirtokossal. Földiek voltunk, így hamar összebarátkoztunk. Úgy emlékszem, hogy akkor csak besegítőként dolgozott az agrárműsorban. Valahol albérletben lakott, ahol nem főzhetett, a főzési lehetőség miatt gyakran meglátogatott. Néha nálam főzött. Hozzámképest nagy darab ember volt. Főzés közben állandóan énekelt és csorgott róla a víz. Egyszer a medgyespusztai uradalomról beszélgettünk. Mondta az uraság nevét. Ismerted? – kérdezte – nekem jóbarátom volt. Nem ismertem, de tíz éves koromban a birtokán napszámban sarlóval mákot fejeztem. Elcsodálkozott, sem a köztünk lévő korkülönbséget, sem a talán még nagyobb társadalmi különbséget sem vette számításba.

Az akkori hírosztályról a kárpátaljai magyar kisebbség támogatójával, Skultéty Csabával később baráti szálak kötöttek össze, Máriássy József özvegyével több évtized óta egy házban lakom, s mindmáig sokszor emlegetjük, sőt a Szlovákiában élő rokonoknak írandó leveleket én fogalmazom. A rádióhallgató osztályon, a közös augsburgi évek után, öröm volt találkozni Halastik Lászlóval. Most is autós szenvedélyének élt. (Augsburgban kocsivezetőnk volt.) Már saját autója volt, egy öreg, kalucsnira emlékeztető Citroen, mellyel gyakran jártunk közös kirándulásokra. Egy ilyen alkalommal ismertem meg második feleségemet, Olgát. Ezért is hálával emlékszem rá.

Az én rádiós időmben két katolikus pap is tevékenykedett a rádiónál: Vecsey József, volt szombathelyi teológia tanár, félévvel előttem kezdte, a

Svájcból Münchenbe települt Fábián Károly, 1956 márciusától. Vecsey nemcsak a katolikus istentisztelet és az egyházat érintő kérdések szerkesztője volt, hanem „egyházi tanácsadó” is, ami eléggé szokatlan beosztás egy intézménynél, melyet egy olyan állam tart fenn, melynek az egyház és állam szétválasztása alapokmányba lefektetett alapelve. (A protestáns egyházak lelkészei az istentiszteletek közvetítésére szorítkozhattak, nem voltak állandó szerkesztőségi alkalmazottak. Érdekes módon, nem emlékszem, volt-e zsidó felekezeti műsor.) Vecseyt ez az előnyös helyzete fölényessé tette és nem tanácsadónak, hanem a szerkesztőség fölött egyházi felügyelőnek érezte magát. Hamarosan össze is rúgtam vele a patkót. Egyik kommentáromban Móricz Zsigmond valamelyik könyvéből vett tréfát mondtam el politikai hasonlatul. Egy fogatlan öreg parasztasszony gyónik: „Megcsaltam az uramat.” A gyóntató fiatal káplán a rácson keresztül meglepetten néz rá: „Mikor történt, nénikém?” „Még fiatal házasságomban.” „Miért csak most gyónja meg?” „Mert olyan jól esik rá emlékezni.” Vecsey magát egyházi felügyelőnek tekintve felelősségre akart vonni, mert műsoromban meggyaláztam a bűnbánat szentségét. Mit felelhettem erre? Ha Móricz Zsigmond kinyomtathatta, akkor én rádiócommentáromban hasonlóan elmondhatom. Nem voltam biztos benne, hogy tudja, ki Móricz Zsigmond. A katolikus papok többsége nem olvasta a könyveit. Mégis azt feleltem: mindkettőnk ellen elmehetsz panaszkodni az Úristenhez. Hamarosan otthagya a rádiót, és később elment titkárnak Bécsbe Mindszenty mellé és hagyatékának gondozója lett.

Utódja az egyházi műsor szerkesztőségben, 1956 márciusától, Fábián Károly, egészen más természetű ember volt. Svájci magyar lelkészségből került a rádióhoz. Közvetlensége miatt a szerkesztőségben közszeretnek örvendett és keresztneve után csak Karcsinak szólítottuk. Erdélyi földműves családból származott. (Otthagytott családját később meg is látogattam.) A kisebbségi élet már gyermekkorában türelemre és megértésre szoktatta. Mint a legtöbb emigráns katolikus pap, ő is Mindszenty híve volt, de a prímás konzervatív politikai nézeteit meggondoltan és mérsékelten képviselte. Mások nézeteivel szemben, ellentétben elődjével, megértést mutatott. Vele még tréfálkozni is lehetett. Egy alkalommal, mikor a madridi érsek nyilatkozatot tett Franco tábornok és fasiszta kormánya mellett, mi, reggel a kávéban, félig tréfásan, félig komolyan, azzal fogadtuk Karcsit, szóljon már a pápának, a katolikus baszkok nevében utasítsa rendbe a spanyol egyházfőt, nem lehet a katolikus egyházat üldöző, és a magyar prímást börtönben tartó kommunisták ellen harcolni, ha a katolikus egyház reprezentációja nyíltan támogatja Francót. A magyar forradalom napjaiban – mint az egész szerkesztőség –

Fábián Károly is Mindszenty azonnali szabadonbocsátásáért szállt síkra, de október 25-i műsorával már nem érthettem egyet, melyben az egyházi iskolák azonnali visszaállítását és a szerzetes rendek eltörlésének hatálytalanságát követelte. Ezekben a lázas napokban nem értem rá nagyon odafigyelni, mik hangzanak el a rádióban, ki mivel töltötte meg az otthoni felkelők követelését. Fábián műsorát is csak véletlenül hallottam. A folyosón, találkozás közben, mondtam is neki, az ilyen elhamarkodott követelésekkel talán mégis jobb lenne megvárni a harcok végét, és a forradalom győzelmét, hiszen nem tudhatjuk, mit hoz a holnap. Viszonyunk mindvégig baráti maradt, noha ahogy sem tudtam rávenni a Látóhatár előfizetésére. Tudtam, hogy az emigráns cserkészlet következetes és állandó támogatója volt. A forradalom napjaiban a szélső jobboldali emigránsok által felbújtott fiatalok kis csoportja a rádió előtt tüntetett a Látóhatár ellen, ő csillapította le őket. Huszonkét évig hirdette az ígét a katolikus hívők nagy többségének melegezésére. A hetvenes évek vége felé súlyos betegség miatt vissza kellett vonulnia a rádiótól és haláláig München környékén egy magyar apácák vezette öregek otthonában élt. Ott többször is meglátogattam. Egyszer épp templomban volt, mikor megérkeztem. A nővér nem akarta kihívni, mondtam neki, hívja csak ki: az Úristennel bármikor beszélhet, de velem csak akkor, ha itt vagyok. Talán ez volt az utolsó találkozásom vele.

Az amerikaiakkal főleg csak hivatalosan érintkeztünk. Ők a maguk külön életüket éltek, majdnem olyan elzárkózottságban, mint az orosz megszállók Magyarországon, vagy Kelet-Németországban. Legtöbbjük még németül sem tudott megtanulni. Egy alkalommal egy közeli festéküzletben valamit vásároltam, mikor bejött egy amerikai, akit a Rádióból látásból ismertem. Szabad idejében „vasárnapi festő” lehetett. „Törpéntájn”-t kért jellegzetes amerikai kiejtéssel ejtve a szót. A kiszolgálólány hosszan bámult rá, ahogy sem értette, hiába ismételte. Végül megszólaltam: terpentín. Csak egyetlen közelebbi kapcsolat kialakulásáról tudok. Szerkesztőségünk egyik szimpatikus tagjába, Deák Pistába, egy amerikai titkárnő belekarolt és elvitte magával férjnek New Yorkba, ahol még fiatalon a Columbia egyetem tanára lett. A koronát már amerikaiként ő kísérte haza Magyarországra. (Később azt hallottam, hogy több amerikai fiatal lány azért vállalt munkát amerikai cégnél, nyilván a Szabad Európánál is, hogy férjet fogjon magának. Erről a témáról annak idején láttam egy kitűnő amerikai filmet. Egy katonalány beleszeretett egy európai férfiba, aki mint Amerikába beutazásra jogosult, az amerikai katonák által fölszedett menyasszonyaival, egy hajórakományban

amerikai katonanő vőlegényeként a „katona-menyasszonyok” kalandos útján jutott be az ígért földjére.)

Az amerikaiak közül William Rademaekerrel ismerkedtem meg legkönnyebben. A rádiónál ő volt az egyetlen született amerikai, aki kitűnően és jó kiejtéssel beszélt magyarul. Horváth Bélától hallottam róla és kíváncsi lettem erre az amerikai csodabogárra. Mint a legtöbb magyar, hajlamos voltam azt gondolni, ha egy idegen megtanulta nyelvünket, a magyar nép, a magyar nyelv és kultúra iránti érdeklődéséből tette. Rademaekertől mindjárt első találkozásunkkor megkérdeztem, miért és hol tanult meg magyarul. A dolog egyszerű – felelte. Katona voltam a koreai háborúban. A leszerelés után a hadsereg költségére tanulhattam, amiben egy idegen nyelvi tanfolyam is benne volt. Megkérdezték, milyen nyelvet akarok választani. Csak koreait nem – feleltem. A magyar jó lesz? – kérdezte a nyelvtanfolyam vezetője. Az is ázsiai eredetű, de legalább mégsem hasonlít a majomképző koreaiakéhoz, hát azt választottam. Ezt hallva, óvatosabb lettem a vele való beszélgetésben, mint Horváth Béla és Vámos, akik meggondolatlanul beszéltek előtte mindenről, Amerikáról és a rádióban dolgozó többi amerikairól (akiket gúnyosan csak „csónakosoknak” neveztek), mintha közénk tartozna. Amerikai éveimben véletlenül tudomást szereztem az amerikai hadsereg nyelvtanfolyamairól. Már említettem, hogy egy New York-i magyar ismerősöm Kaliforniában kapott állást, az amerikai hadsereg nyelviskolájában magyar nyelvet tanított. Tőle tudtam meg, hogy a hadseregnek szüksége van idegen nyelveket tudó, megbízható beosztottakra, akik még véletlenül sem származhatnak abból a népből, melynek a nyelvét tanulják, mert az ilyenek részrehajlóak lehetnek. Tehát a titkos szolgálat céljait szolgálták ezek a nyelvtanfolyamok. Figyelmeztettem is mindjárt barátaimat, legyenek óvatosak ezzel az egyébként szimpatikus amerikaival, mert a CIA megbízottja lehet. Máig sem tudom, az volt-e. Az ötvenhatos forradalom alatt hivatalos engedéllyel Magyarországra utazott, állítólag cikket írt helyi tapasztalatairól, melyek a rádióban nem hangzottak el, sem amerikai lapban nem láttak nyomdapestéket. A forradalom után a magyar osztály által rendezett feldafingi konferencián is feltűnt, de amerikai mivolta miatt többen tiltakoztak jelenléte ellen. Hamarosan elkerültem a rádiótól, s végleg eltűnt a szemem elől.

Az első hetek tájékozódásai után világosan láttam, hogy a szerkesztőség származás, világnézet, társadalmi és politikai beállítottság miatt eléggé megoszlott volt. Egymásközi kapcsolatuk elsősorban a hétvégi partikban merült ki, ugyanattól a gyártól vásárolt egyforma bútorokkal berendezett szolgálati lakásokban, melyekben a származásbeli különbségek eltűntek. A

belső világnézeti ellentétek a rádió-műsorban a forradalomig nem jöttek felszínre. Szinte mindenki mondhatta a magáét, az amerikaiak alig vagy csak felületesen ellenőrizték a műsort. A Horthy világból visszamaradt konzervatív többség nemcsak megtűrte a peyerista szociáldemokratákat, hanem kölcsönösen látogatták is egymást. Mi, népiek, voltunk a kisebbség.

A kollégák egymás közt „Egyesült izzók”-nak nevezték bennünket, mert reggelenként izgatottan tárgyaltuk a kávéban a hazai eseményeket, amelyekben mi tudtunk legjobban eligazodni.

Évek hosszú hallgatása után a rádióban írt első „írásművemmel” nem lehettem nagyon elégedett, mert őszinte akartam lenni. A rádió történetéről mindent tudó Borbándi Gyula könyvében érhető módon nincs róla említés, de tudom, hogy Ölvédi János okézta. A felvidéki Ölvédiről addig semmit sem tudtam, a rádióban találkoztam vele először, később az Új Látóhatárban közzétűk a szlovákiai magyar kisebbség életéről készült kitűnő írásait. Elfogódva léptem be a szobájába. Mit fog szólni az első valóban rádiós írásomhoz? Máig sem emlékszem, miről szólt. Mit hoztál, öregcském? – kérdezte és mosolyogva nyúlt a kéziratomért. Aztán leült az íróasztalához, föltette szemüvegét és szép kényelmesen elkezdte olvasni, ide-oda lapozgatott benne, a tízperces szöveget legalább félórátig olvasgatta. Végül levette a szemüvegét, rám nézett, azt hittem, most jön a szigorú kritika, de egy szó kihúzása vagy javítása nélkül visszaadta. Jól van, öregcském, mehet a levegőre.

Az 1955-ös esztendő hamar eltelt. A rádióban egymás után írtam a belpolitikai kommentárokat, néha Gellért Andor irányításával, mindig annyi szabadságot biztosítva magamnak, hogy nézeteimnek kifejezést adhassak, ami nem volt nehéz, mert ez volt Rákosi és Nagy Imre párviadalának éve, mely 1955 áprilisában Nagy Imre eltávolításával a miniszterelnökségből és kizárásával a Magyar Dolgozók Pártjából, végződött. A szerkesztőség többsége ekkor még természetesen Nagy Imre pártján volt, anélkül, hogy különösebben értékelni tudta személyét. Ebből az időből egyetlen műsoromra emlékszem. A Budapest rádióadások eredetiben felvett szalagaiból visszamenőleg kivágattam Nagy Imre és Rákosi mondataiból az egymásnak ellentmondó részeket és helyszíni interjúnak álcázva közbeszúrt magyarázataimmal műsorra került. Ez volt a forradalom előtt az első adásom, melynek hazai visszhangja hozzám is eljutott. Általában a párton belüli ellentétekre helyeztem a hangsúlyt, melynek Borbándi könyve szerint is „a jövőre kiható jelentőséget tulajdonítottam”. Írtam, amit kellett és lehetett. Ellentétben Vámos Imrével,

nem raktam dossziéba elhangzott kommentárjaimat. (Vámosé az én pincém-ben maradtak és pár évvel ezelőtt átadtam a Petőfi Irodalmi Intézetnek.)

Ha jól emlékszem, 1955 nyarán vagy 1956 tavaszán, egy népes amerikai csoport látogatta meg a rádiót. Mégis kár, hogy erről sem készítettem föl-jegyzést. A „Crusade for Freedom”, a „Keresztes Hadjárat a Szabadságért”, mely névleg a Szabad Európa Rádió támogatására alakult, küldöttsége érkezett Münchenbe. Ennek a „keresztes hadjáratnak” lett volna a feladata, hogy az amerikai vállalatoktól és magánosoktól pénzt gyűjtsön a Szabad Európa rádió fenntartására. Ez afféle látszatintézmény volt annak bizonyítására, hogy a rádiót és a hozzátartozó intézményeket az amerikai nép tartja fön-n adományaiból, jóllehet, az illetékesek elejétől tudták, de sokáig titkolták, hogy fönntartását valójában amerikai állami költségvetésből fedezik. Hogy ne kelljen évente az erre szánt összeget az évi költségvetésben nyilvánosság-ra hozni, a CIA nem részletezett költségvetésében tüntették el. A „Crusade for Freedom” még nagyban működött, mikor én 1955 elején a müncheni rá-dióba kerültem. A látogató csoportnak, mint hamarosan kiderült, volt egy magyar tagja is. Nyárádi Miklós volt kiskgazdapárti pénzügyminiszter, aki 1947 június elejétől 1948. december 10-ig Nagy Ferenc miniszterelnök le-mondatása utáni mindkét Dinnyés kormánynak tagja volt. Annyi bizonyos, hogy Kovács Imre és mi, volt parasztpártiak már emigrációban éltünk, mi-kor Nyárádi a minisztertanácson még egy asztalnál ült Rákosi Mátyással. Rajk letartóztatásával egyidőben távolították el a pénzügyminisztérium élé-ről. Mikor hagyta el Magyarországot, arról eddig nem sikerült tudomást sze-reznem. Amerikában hamarosan egyetemi tanár lett, és gyorsan összeütött egy könyvet, mely 1952-ben „My Ringside Seat in Moscow” címen New Yorkban jelent meg. (Nem került a kezembe. Magyarra fordítva körülbelül „Az én székem a moszkvai cirkusz első sorában.) Egy kis rosszindulattal, ha akarom, afféle mosakodást gyaníthatok mögötte. Mikor én 1953-ban beván-doroltam az USA-ba, akkor már ő is ott lehetett, de ott-tartózkodásom alatt még csak a nevével sem találkoztam New York-i emigráns magyar körök-ben. Nem tudom, mikor lett „keresztes vitéz”, de Münchenben, a legna-gyobb meglepetésünkre, közölte a magyar osztály vezetőjével, Gellért An-dorral, hogy szeretne a magyar szerkesztőséggel külön is találkozni. Az egyik teremben össze is jöttünk vele. A bemutatkozást ezzel kezdte: „Én ugyan amerikai vagyok, de mivel a vér nem válik vízzé, szeretném külön hallani a ti véleményeteket is a rádióban végzett munkáttal kapcsolatban, hogy elmondhassam a mi amerikai népünknek: adományával a kommunista elnyomás alatt élő népek felszabadításának ügyét támogatja.” Csak erre em-

lékszem szavaiból. Ez is elég. Mindnyájunkat felháborított. Ő már amerikai, nem magyar, csak éppen a vére nem változott még vízzé, és a magyar nép helyett már van egy másik népe, amelynek képviseletében jár most nálunk.

Igazi kommentátori szerepem csak 1956 október elején kezdődött, s mindjárt egy melléfogással. Rajk temetéséről kellett kommentárt írnom bu-dapesti rádió közvetítésének felhasználásával. A kivégzett kommunista mi-niszterről volt ugyan két személyes emlékem, de kevés egy alapos kommen-tár megírásához. A békepárttá álcázott illegális kommunista párt titkáráról 1945-ig alig hallottam. A szociáldemokrata pártba beépített kommunista is-merőseim a pártfegyelemnek megfelelően, mint a „felsőbb kapcsolatról” hallgattak róla. Később is csak annyit tudtam, hogy részt vett a spanyol pol-gárháborúban a nemzetközi brigád magyar zászlóaljának politikai biztosa és párttitkáraként. Ezt is csak a polgárháborúból hazatért cukrászismerőseimtől hallottam, mivel a Sztálin irányítása alatt működő politikai biztosok polgár-háborús szerepéről sejtelmem sem volt. A második világháború alatti hazai ellenállásban játszott rövid szerepéért (meg azért is, hogy nem volt moszkovita) becsültem. Rákosit, Gerőt és Révait, akiket később Sztálin pa-rancsolt az országra, akkor még az illegális hazai kommunisták sem kíván-tak vissza. Faust Imre, a Horthy-féle béketapogatók közt az egyetlen kom-munista, azzal indult Moszkvába, megmondja Sztálinnak, hogy Rákosit és az emigráns kommunistákat ne küldje rá a magyar népre. (Szegény, nem tudta, hogy Sztálin a magyar kérést csak vagon-kérdésnek tartotta.)

Rajkot én a háború alatt Faust Imre-féle őszinte kommunistának tartot-tam, aki 1938-ban Rézler Gyula könyvét (A magyar nagyipari munkásság kialakulása – 1867–1914) diákkorom egyik legfontosabb olvasmányát adta ki. Németországi fogságából 1945 májusában hazatért Rajkot a Györffy kol-légium ünnepén láttam először a volt Autoclub (KMAC) nagytermében, melyre én is hivatalos voltam, mert a parasztpárt részére lefoglalt párthelyi-ségek közül néhányat átengedtem az alakuló kollégiumoknak. Rajk a Györffysták körében nagyon népszerű volt, mert a parasztpárti kultuszmi-niszterrel, Keresztúry Dezsővel egyidőben a belügy büdzséjéből külön tá-mogatta a kollégiumokat, amit később Rákosi a szemére is hányt, de akkor még Rákosi és társaival, meg a Parasztpárt vezetőivel, Veres Péterrel, Ko-vács Imrével és Erdei Ferencsel ott ült az első sorban. Másodszor – erre pon-tosan emlékszem – 1946. július 21-én, a kommunista párt miskolci nagy-gyűlésén láttam, ahova a koalíciós pártok akkori szokásnak megfelelően kölcsönösen elküldték képviselőjüket. A parasztpárt vezetőségét én képvi-seltem. A gyűlésen Rákosival az élen csak a moszkovita vezetők beszéltek.

A főként gyári munkásokból toborzott közönség a gyűlés végén, láthatólag Rákosiék nagy meglepetésére, Rajkot követelte: Halljuk... Halljuk Rajkot! – kiáltották. Ekkorra már leváltották a főtitkár-helyettesi pártpozíciójából, s alig pár hónapja nevezték ki belügyminiszternek, ami a pártbeli bizalmatlanság első érezhető jele lehetett. A pódiumon Rákosi és társai összesúgtak, aztán nagy kelletlenül odahívták a mikrofonhoz. Majdnem szabadkozott és csak néhány mondatot mondott, mégis viharos tapsot kapott. Rákosinak és moszkovita társainak nem tetszett Rajk népszerűsége a munkásság körében. Velük ellentétben őszinte forradalmár kommunista volt, látszott rajta, hogy nem szívesen rejti véka alá a kommunista párt végső célkitűzéseit, mint a taktikázó, népi demokráciát hirdető moszkoviták. Rákosi visszaemlékezéseiben ezzel a jelenettel kapcsolatban tíz év után oroszországbeli emigrációjában is hazudott. Azt állította, hogy beszédében külön megdicsérte Rajkot az 1600 reakciós társadalmi és vallási egyesület felosztatásáért. Erre nem emlékszem, de arra igen, hogy visszaemlékezésével ellentétben nem ő kérte meg, hogy szóljon, hanem a hallgatóság követelte. A szabadban tartott ebéd alatt nekem is illett pártunk nevében néhány felköszöntő szót mondanom, mely után Rákosi odahívott az asztalához, de nem sokáig maradtam. Jobban éreztem magamat egykori fiatal illegális kommunista ismerőseim körében. Utólag bosszantott, hogy a Szabad Nép köszöntő szavaimat meghamisítva hozta le.

Rajk belügyminiszterségének utolsó hónapjait már belső emigrációmban, Rákosrendezőn, vasúti talpfák éjszakai őrként éltem át, nappal állandó rettegésben, mikor jönnek értem Rajk és Péter Gábor kopói. (A hír, hogy nem szívlelik egymást, nem jutott el hozzám a kommunista pártközpontból.) A háború utáni első belügyminisztert a parasztpárt adta Erdei Ferenc személyében. Működésével sem a párt többsége, sem én nem voltunk megelégedve. A második belügyminiszter, Nagy Imre szerepére alig figyeltem oda. Még a parasztpárt nagybudapesti titkára voltam, mikor Rajkot kinevezték. Intézkedései kezdettől fölháborítottak: ő rendezte meg az első koncepcióspert, melyben több kisközpárti ismerősöm szerepelt vádlottként. Az 1947-es választásokon, az ügynevezett kékcédulás, visszaélések megszervezése és az ügyészi vizsgálatok jogellenes megakadályozása miatt, Rákosi és moszkovita társainál nem sokkal tartottam különbnek. Jól emlékeztem a parasztpárt főispánjai előtt belügyminiszterként mondott beszédére: „...aki azt hangoztatja, hogy a parasztpártot hatalmas tömegszervezetté kell tenni... az a haladás erői ellen szegül...” Ami a parasztpárt szerepét illeti, Rákosi és Rajk nézetei közt nem láttam ellentétet. Már emigrációban voltam, mikor rá-

került a sor, és egykori elvtársai Sztálin utasítására megrendezték az ő koncepcióspertét. Kivégzése után sem tekintettem a Rákosival szembeni ellenállás hősné. A miskolci nagygyűlés óta sejtettem ugyan, hogy Rákosinak nem tetszett Rajk népszerűsége a munkásság és a népi kollégisták körében, de valójában a Tito-ügy áldozata lett. 1956. október 6-i ünnepélyes eltemetése napján a temetésről szerzett hazai rádióközvetítés alapján nekem kellett kommentárt írni. Meglepett a számomra láthatatlan százezres gyászoló tömeg emlegetése a budapesti rádióban. A temetésről a szovjet lapok egy sort sem hoztak le. Tudtam, hogy Rajk Júlia erőszakolta ki, ami hosszas alkudozások tárgya volt. Máskülönben, hogy kerülhettek volna a Kossuth mauzóleum előtt felállított ravatal mellé a kiválogatott pártszónokok, mint Apró Antal, Münnich Ferenc, Janza Károly és a szociáldemokrata ifjúsági mozgalomból általam jól ismert Orbán László, a párt propaganda és agitációs osztályának vezetője. A beszédek – egy kivételével – a régi kommunista frázisok újrasmítélésékként hatottak rám, előttem akkor még nem a hatalom megrendülését, hanem legfeljebb csak gyengeségét szimbolizálták. Orbán nyálas, hazug fogadkozása egyenesen undort keltett bennem. Rákosi mindvégig lelkes híve Rajk és társai ravatala mellett azt merte mondani, hogy az áldozatok gyermekei nem maradnak árván, mert „a kommunisták nagy családja magához öleli őket, apjuk helyett a párt lesz az édesapjuk”. Az a párt, mely „az igazság feltárásával nem gyengébb, hanem erősebb lett”. A párt, Apró Antal szerint is, „a törvénytelenések nem ismétlődésének biztosítéka továbbra is”. Csak egyetlen szónok nem emlegette a valójában már széthullóban lévő kommunista pártot, Rajk egykori vádlott társa, Szász Béla, akinek felszólalásához Rajk Júlia ragaszkodott, s csak a hivatalos szónoklatok vége felé, a sír mellett közölték vele, hogy a központi bizottságnak nincs kifogása (de mindvégig elleneztek) a felszólalása ellen, és nem ragaszkodnak mondanivalója ellenőrzéséhez. Egyedül az ő szavaiból derült ki, a csöndben, fegyelmezetten gyászolók ki nem mondott vágya: „Amikor ezren meg ezren vonulnak el a koporsó előtt, nemcsak az áldozatoknak adják meg a végső tisztességet, de szenvedélyes vágyuk, megmásíthatatlan elhatározásuk, hogy egy korszakot temessenek el; örökre eltemessék a törvényteleniséget, az önkényt, az ököljog magyar tanítványait; a szégyenletes esztendő erkölcsi halottait”. Nem tudom pontosan felidézni, miről szólt a kommentárom. Ezt a kéziratomat sem őriztem meg. Annyi bizonyos, hogy Rajk temetését a hivatalos szónoklatok után nem tekintettem a közelgő forradalom nyitányának vagy előszelének. Jobban oda kellett volna figyelnem Szász Béla pár mondatos búcsúbeszédére egy „korszak temetéséről”. Szász Bélával későbbi

emigrációkban többször találkoztam, az évek során huszonhat levelet váltottunk, és megtisztelt „műpere” történetéről írt dedikált könyvével. Többször elmondtam neki, hogy az akkori szabadeurópás hangulatban a hivatalos pártszónokok frázisai miatt Rajk temetését inkább csak belső kommunista ügynek tekintettem, és még az ő szavai után sem döbbsentem rá, hogy október 6-án a Kossuth mauzóleum előtt felvonult néma százezrek, Nagy Imrével együtt, már egy „korszakot” temettek.

Münchenbe érkezésem után alig két hónappal, 1955 március elején, a kommunista párt központi vezetőségének ülésén Rákosinak sikerült moszkvai összeköttetése segítségével magához ragadnia a hatalmat. Nagy Imrét jobboldali elhajlással vádolva, sikerült eltávolítani a politikai bizottságból és április 28-án lemondani a miniszterelnökségről. Két évvel Sztálin halála után, Rákosi újra vissza akart térni a legvadabb sztálinista politikához. Az „új szakasz” felszámolása és a reménykedések éveit utáni balratolódás harcias állásfoglalásra készítette a Szabad Európa Rádiót, és benne főként engem, akinek személyes emlékem is volt Nagy Imréről. 1945. május 13-án láttam először a Nemzeti Parasztpárt Cegléden rendezett Dózsa napján, amelyet Darvas József helyetteseként a kialakulófélben lévő propaganda osztály élén én rendeztem. Fenn maradt egy fénykép, melyen valamivel előttem ült az elnökségi emelvényen. Vendégként a kommunista pártot képviselte. Akkor Miklós Béla kormányában földművelésügyi miniszter volt. Megjelenésében közvetlen és szimpatikus embernek tűnt előttem, tudtam róla, hogy részt vett Erdeivel a földreformtörvény elkészítésében. Csak az nem tetszett nekem, hogy a kommunisták „földosztó miniszterként” reklámozták, ami Veres Péter szerepének csökkentését a földreformban célozta meg, holott Veres Péter a Földbirtokrendező Tanács élén a maguk igazáért Pestre tódult paraszttal naphosszat tudott vég nélkül vitatkozni – Arany János szavaival élve –, hogy az a vitatott darab föld „nem tarcsai birtok, ladányi határ-e”? Emlékezetemben az első találkozás után alacsony, zömök termetű, somogyi paraszt őseitől örökölt kopaszodó, kerek fejével, professzoros megjelenésével elütött a Vörös Hadsereg nyomában, a Moszkvából hazatért elvtársaitól. Nagyon megnéztem magamnak, jóllehet éppen csak kezét foghattam vele. A Szabad Európa Rádiónál 1956-ban aligha akadt valaki, akinek a '45 utáni évekből legalább ennyi személyes emléke maradt volna róla. A szerkesztőség tagjai előtt a forradalomban fölbukkant fiatalabb kommunista generáció is teljesen ismeretlen volt. Sötétben minden téhen fekete alapján a hatalmon lévő minden kommunista egyformán vérvörös. Én a háború előtt a munkásmozgalomban személyes ismeretségbe ke-

rültem a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben működő titkos fiatal kommunistákkal, így Vásárhelyi Miklóssal, a Rajk temetésén hazudozva fogadkozó Orbán Lászlóval, Gyenes Tónival, Köböl Józseffel, sőt az akkor még lelkes szociáldemokrata Marosán Györggyel, Donáth Ferencével, akihez Vásárhelyi Miklós vitt el, mert Móricz Zsigmond lapjában, a Kelet Népeben olvastam „Parasztdemokrácia” című tanulmányát, melyben megemlíttette Achim Andrást is. A Szív utcában találkoztunk egy lakásban (ahogy a fiától, Donáth Lászlótól később megtudtam, egy illegális találkozóhelyen). Engem nem az illegális kommunista mozgalom érdekelt, hanem a békéscsabai parasztvezérről reméltem valami újat megtudni, de kiderült, hogy annál többet, mint amit cikkében elmondott, nem tudott róla. Marosánhoz unokanővérem sógora, az illegális kommunista cukrászsegéd, Jani vitt el, hogy ne menjen egyedül. Úgy emlékszem, hogy a két szakszervezet, a cukrász és pékszakszervezet, tervezett közös akciójáról tárgyaltak. Marosán akkor a pékszakszervezet titkára, és egyben az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének főtitkára volt. Hogy melyik utcában volt a pékek szakszervezetének helyisége, arra már nem emlékszem, de arra igen, hogy Marosán már akkor hangos pesti vagány nyelven beszélt a cukrászokkal. Úgy vettem észre, hogy Marosánnak tekintélye van előttük, mert a pékszakszervezet sokkal nagyobb taglétszámmal rendelkezett, mint a cukrászoké (melynek a körúti helyiségében, közel a Podmaniczky utcához, sokszor megfordultam). Gyenes Tónit még Mezőtúrról ismertem, ahol a Nemzeti Takarékpénztár igazgatójának, Hitel Dénesnek megbízásából a helyi malom leltárára ügyeltem. Orbán Lászlóval, Vásárhelyi Miklóssal és Köböl Józseffel, a szociáldemokrata ifjúsági mozgalomban voltam együtt. Ők persze illegális kommunisták voltak, én meg afféle népi szocialista, de ez akkor nem zavart, mert a fasizmus és hitlerizmus elleni harc összetartott bennünket. Kállai Gyulával (ahogy a mozgalomban nevezték, Gyufával) a háború utolsó éveiben Darvas József révén kerültem kapcsolatba. Egy alkalommal Darvassal együtt mentünk el egy előadásra valamelyik szakszervezeti otthonba. A felvilágosodás koráról tartott egy végtelenül hosszú és unalmas marxista locsogást. Ezekre a fiatalkori kapcsolatokra és ismeretségekre itt most csak azért hivatkozom, mert személyes emlékeim alapján sokkal tárgyilagosabban tudtam megítélni rádióadásaimban az 1955–56-ban újból felszínre került egykori illegális kommunistákat és a Rákosi-korszak társutasait. A forradalom napjaiban nézeteim miatt gyakran ellentétbe is kerültem a szerkesztőség legtöbb tagjával, akiknek mindenki gyanús volt, aki '45 után odahaza szerepet vállalt, vagy csupán otthon maradt. Érthetetlen volt előttük a

kommunista Nagy Imre népszerűsége, noha tudtak Rákosi elleni küzdelmeiről, és ezt egy ideig méltányolták is. A Szabad Európa Rádió társadalmi összetételéből eredő legnagyobb hibája volt, hogy a lengyelekhez hasonlóan, nem tudta az otthoni eseményeket higgadtan mérlegelni. Gomulka magatartását én az adott helyzetben példaértékűnek tekintettem.

Gomulka október 20-án, a lengyel kommunista párt központi bizottsága előtt tartott beszédét a magyar sajtó (Szabad Nép és Magyar Nemzet) csak október 23-án közölte teljes egészében. Ezt megelőzően, október 22-én, fontosnak tartottam egy hosszabb kommentárban ismertetni. Tisztában voltam a lengyel politikai változás jelentőségével és azzal is, hogy példája meggyorsíthatja a várható magyarországi események alakulását. Kommentárom már délelőtt levegőre is ment:

„Pár nap óta Lengyelországban filmszerű gyorsasággal peregnek az események. Az az óriási krízis, amit a szovjet vezetőknek a lengyel kommunista párt központi bizottságában való hirtelen és váratlan megjelenése előidézett, nem zárult le. Hruscsov és társainak zsarolási kísérlete nem félemlítette meg a demokratizálódási folyamat elszánt híveit, ellenkezőleg, az eddigieknél is sokkal határozottabb elkötelezettséget váltott ki. Szombat este Varsó lakossága a rádiókészülékek mellett ült, hogy meghallgassa Gomulka beszédét. Hivatalos jelentést még nem tettek közzé arról, hogy Gomulkát a központi vezetőség a párt központi titkárává választotta. Azonban a lengyel lakosság, szombat este, a központi bizottság egy képviselőjének beszédéből úgy értesült, hogy Gomulka a párt elsőtitkára és máris átvette a tisztséget Ochabtól. Gomulka kétórás beszámolója hírek szerint óriási hatást váltott ki egész Lengyelországban. A lengyel nép fellelégtett. Tudták, hogy ezt a beszédet Gomulka a szovjet szuronyok árnyékában tartotta, a megszállt Lengyelországban mégis ez volt az első olyan megnyilatkozás, amely bátran és minden fenntartás nélkül kifejezte és összefoglalta a szabadságáért küzdő lengyel nép állásfoglalását. Gomulka beszédének a szovjet–lengyel viszonyra vonatkozó része, tekintettel a jelenlegi körülményekre, óvatos, de határozott volt. Hangsúlyozta, hogy Lengyelországban nem engedhetik meg a szovjetellenes agitációt, de kijelentette, hogy Lengyelországnak joga van a szuverenitásra, és függetlenségét tiszteletben kell tartani. A különböző szocialista országok közötti viszonyoknak a munkásszolidaritáson kell épülnie, mondotta, és az ellentéteket békés egyetértésben kell megoldani. Beszédének ez a része nyilván célzás volt arra az erőszakos beavatkozási kísérletre, amellyel a szovjet vezetők pénteki váratlan megjelenésükkel, hatalmi szóval vissza akarták fordítani az eseményeket. Kedves Hallgatóim, ha egészen rö-

viden össze akarnám foglalni Gomulka beszédének lényegét, akkor két pontba tömöríthetném. Először félreérthetetlenül kifejezte a lengyel népnek azt a kívánságát, hogy Lengyelország függetlenségét a Szovjetuniónak tiszteletben kell tartania. Másodszor felvázolta a szocializmus építésének lengyel útját. A sztálinizmus kihatott az összes kelet-európai demokráciákra. A Sztálin-kultusz nemcsak sztálinizmust jelentett – mondotta Gomulka –, hanem hierarchia-kultuszt is, mert a népi demokráciák kommunista vezetői mindenütt afféle nemzeti Sztálinok voltak. Gondolkodás nélkül végrehajtották Sztálin utasításait. Ennek eredménye a teljes gazdasági csőd. A mezőgazdasággal kapcsolatban Gomulka elmondotta, hogy Lengyelországban az önállóan dolgozó parasztok a művelés alatt álló földterület 75%-át birtokolják, az összes termésnek azonban 83%-át ők termelik. A magángazdaságokon az évi termés értéke 621 zloty, a szövetkezeteké csak 517 zloty, az állami gazdaságoké pedig még ennél is kevesebb, 393 zloty. Ezért határozottan és félreérthetetlenül kijelentette, hogy a jövőben nem lehet a termelőszövetkezeti mozgalom kiterjesztéséről beszélni, ez teljes mértékben az egyéni gazdálkodók szabad elhatározásától függ. Fel fogják osztani a ráfizetéses kolhozokat. A gépállomásokat fokozatosan felosztják, gépeiket a szövetkezeteknek adják. Könnyű volt a kulákokat likvidálni – mondotta –, de nehéz a kulákgazdaságok tönkrététele után kiesett termelést pótolni. Az állam évente egy billió zlotyt költött a termelőszövetkezetek támogatására és ezek mégsem tudtak annyit termelni, mint az önállóan dolgozó parasztok. A munkássággal kapcsolatban Gomulka elmondotta, hogy cinizmus volt a poznani felkelésről, mint a külföldi imperialista elemek agitációjának eredményéről beszélni. A poznani felkelés a lengyel nép tiltakozása volt vezetőinek hipokrata magatartása ellen. Lengyelországban nem lett volna Poznan, nem lett volna sztrájk, nem lett volna vérontás, ha a vezetők irányítani tudták volna a gazdasági életet. A sztálinista vezetők irtóztak az igazságtól, nem akarták elhinni, hogy a munkásság megérti az igazságot. Ezek elvesztették a munkásságba vetet hitüket, a munkásság pedig nem bízott a sztálinista vezetőkben, akik mindent a bürokráciára, erőszakra és hazugságra építettek. A Sztálin-kultusz odavezetett – mondotta –, hogy kihalt az egyéni gondolkodás, a szocialista országok elvesztették függetlenségüket, mindenben Sztáliné volt az utolsó szó és minden ellenvélemény eretnekségnek számított. A jövőben a szocialista gondolat sohasem tekinthető tökéletesnek, hanem a gyakorlatban kell kipróbálni. A szocializmus útjai különbözők lehetnek, lehet olyan mint Oroszországban, lehet olyan, mint Jugoszláviában, és lehet más. A lengyeleknek a legjobb példákat kell mindig utánogniuk. A

szocializmust – mondotta – nemcsak a kommunisták tudják építeni. Az országban jelenleg különböző áramlatok érvényesülnek, amelyek egytől egyig a demokratizálódásra törekszenek. Ezért legelőször is le kell számolni a múlttal, mindenekelőtt egy bizottságot kell küldeni azok ügyeinek tisztázására, akiket az elmúlt években börtönbe vetettek. A másik feladat új választások kiírása, amely lehetővé teszi a népnek, hogy ne csak szavazzon, hanem választhasson is. A gazdasági kérdéseket Gomulka szerint nem lesz könnyű megoldani, mert az elmúlt esztendők sztálinista politikája, az ország függetlenségének elvesztése gazdasági csődbe sodorta az országot. Ezért szükségesnek tartja, hogy az összes állami és kereskedelmi szerződéseket ezután a lengyel parlament hagyja jóvá. Rámutatott arra, hogy a lengyel kőszéntermelés az elmúlt években erősen visszaesett az elhibázott gazdaságpolitika következtében. Az ipari munkásság körében nagy türelmetlenség tapasztalható, az üzemek termelését hátráltatja a nyersanyaghiány. A gazdasági csőd olyan nagy, hogy egyelőre béremelésekről nem lehet szó, mert nem tudnak a felemelendő beralapokról gondoskodni. Végezetül pedig, hangsúlyozta Gomulka, hogy a lengyelek minden erejükkel harcolni fognak azok ellen, akik a demokratizálódási folyamatot le akarják állítani. Ebben a harcban nemcsak a kommunista párt vesz részt, hanem a lengyel népfront többi pártjai is, a lengyel polgári demokratapárt, s a lengyel parasztpárt is, amelynek vezetője éppen ezekben a kritikus napokban jelentette ki, hogy a jövőben pártja nem csatlóspárt, nem leányvállalat, hanem egyenrangú partner kíván lenni. Kedves Hallgatóm, Gomulka beszédét ezért ismertettem részletesen, mert kitűnik, hogy Lengyelországban az olvadás hívei nem ijedtek meg Hruscsov és társainak váratlan megjelenésétől, nem ijedtek meg a szovjet csapatok mozgolódásától és volt bátorságuk arra, hogy leszámoljanak az egykori sztálinistákkal, akikkel kapcsolatban Gomulka azt mondotta, elvesztették a munkásság bizalmát, és ezzel együtt a jogcímet is a további kormányzásra. De fontos dokumentum ez a beszéd azért is, mert azok a hibák, amelyeket Gomulka beszéde feltár, Magyarországon is fennállanak. A magyarországi csődből kivezető utat nálunk is csak a külön magyar út megteremtésével lehet biztosítani. A visszahúzó erők nálunk is mindent megkísérelnek, hogy ezt megakadályozzák. Ezért nem sietnek ismertetni például Gomulka nagy jelentőségű beszédét sem.”

Alig fejeztem be Gomulka beszédéről szóló kommentáromat, azonnal hozzákezdtem a munkásság és fiatalság példamutató szerepének ismertetéséhez a lengyel változásokban. Néhány kósza hír már eljutott hozzám a magyar egyetemisták készülődéséről, a lengyelek melletti rokonszenvtüntetés-

ről. Nem tudhattam, hogyan alakulnak otthon az események, a lengyel munkásság megfontolt és határozott állásfoglalását a reformok mellett példamutatónak tekintettem:

„Az elmúlt hétvége történelmi jelentőségű változást hozott a lengyel politikai életben. A lengyel kommunista párt élére Gomulka került, akit futurizmussal és nacionalizmussal vádolva éveken keresztül börtönben tartottak. Rokosszovszkij marsallt, aki a háború alatt a szovjet csapatok élén Varsó falai mellől tétlenül nézte, hogy a hitleristák vérbe fojtják a varsói nép hősiességét, kihagyták a Politbüroból. A párt központi vezetőségéből eltávolították mindazokat, akik a sztálini terrorrendszer haszonélvezői voltak. Hruscsov, Molotov, Mikojan és Kaganovics minden erőlködése, fenyegetése és zsarolási kísérlete eredménytelen maradt. A lengyel párt újonnan megválasztott vezetősége kimondotta, hogy a jövőben Lengyelország és a Szovjetunió, a lengyel párt és a szovjet párt közötti viszonynak az egyenjogúság és a függetlenség elvén kell nyugodnia. Tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy Lengyelország életében bekövetkezett történelmi jelentőségű fordulatot csupán a párt központi vezetőségében kitört palotaforradalom idézte elő. Érzékelnünk kell ezeknek a lengyel nacionalista erőknél a szerepét, amelyek a párt központi vezetőségében, Hruscsov vétőjével szemben kieroszakolták Gomulka főtitkárrá való kinevezését, és Rokosszovszkij marsallnak a központi vezetőségből való kihagyását. A liberalizálódás és a lengyel függetlenség ügyét párton belüli képviselők mögött ezekben a történelmi órákban éppúgy ott áll az egész lengyel nép, mint a kominformmal való szakítás idején a jugoszláv nép Tito mögött. Pártkülönbségre való tekintet nélkül minden lengyel hazafi egyetértett abban, hogy a véres emlékü sztálini korszak képviselőinek el kell tűnniük a lengyel közéletből. Lengyelországnak vissza kell szerezni függetlenségét, és demokratikus módszerekkel új utakon kell megkísérelnie kijutni abból a tehetetlen válságból, amelybe Sztálin parancsait követő sztálinisták taszították.

A lengyel társadalomnak két rétege harcolt a leghatározottabban a reformokért, az ország függetlenségéért, a sztálinisták eltávolításáért. Az egyik a hazafias lengyel munkásság, a másik a lengyel fiatalok. A lengyel munkásság magatartása döntő szerepet játszott ebben a drámai küzdelemben. Hallgatóink közül bizonyára sokan emlékeznek még arra, hogy a poznani felkelés idején a lengyel munkások nemcsak emberi munkafeltételeket és nagyobb darab kenyeret követeltek, hanem az orosz hadsereg kitakarodását és a lengyel függetlenség visszaállítását. Ezért igyekeztek a lengyelországi sztálinisták, a külföldi imperialista ügynökök, bandák aknamunkájaként fel-

tüntetni a munkásság forradalmi és hazafias megmozdulását. Erről a hazugságról a poznani perek lerántották a leplet. Méltán mondotta Gomulka a központi vezetőség előtt tartott beszédében, hogy a poznani munkások nem a nép igazi országa ellen tüntettek, a felkelés mögött nem a külföldi ügynökségek aknamunkáját kell keresni, hanem a sztálinista vezetők hibáit, akik elvesztették a munkástömegek bizalmát, ezzel a kormányzásra való jogcímüket.

A lengyelországi események kialakításában a munkásság mellett legfontosabb szerepe a lengyel ifjúságnak volt. A tízesztendős szovjet uralom nem tudta kézre keríteni a lengyel ifjúság lelkét, nem tudta kiölni belőle a hazafias érzést, nem tudta elválasztani az ifjúságot a vértől. A lengyel ifjúság heilapja az elmúlt időkben leginkább egy ellenzéki lappá vált, és mint nálunk az Irodalmi Újság, a legkegyetlenebbül bírálta a sztálinista vezetőket, követelte a sztálinista intézmények megszüntetését, Lengyelország függetlenségének visszaállítását, a szocializmus építésének külön útját, a sztálinizmus áldozatainak rehabilitálását, a lengyel politikai és gazdasági élet demokratizálódását. A lengyel munkásságnak és a lengyel ifjúságnak ez a határozott magatartása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a liberalizálódás hívei szembe mertek szegülni Hruscsov felvetéseivel és zsarolási kísérleteivel. Azokban a történelmi órákban, amikor a liberalizálódás és a lengyel függetlenség hívei a központi vezetőségben élet-halál harcot vívtak a sztálinistákkal, amikor Rokosszovszkij szovjet marsall készenlétbe helyezte a szovjet csapatokat, amikor Hruscsov közölte a lengyel párt központi vezetőségével, hogy ha kell, erőszakkal is megakadályozzák Gomulka főtitkári kinevezését, a lengyel munkásság és a lengyel ifjúság ismét megmozdult. A Varsó melletti Zseránban egy nagy autógyár munkásai hatalmas tüntető gyűlést rendeztek, amelyben élesen kritizálták a pártvezetők határozatlanságát és passzivitását. Követelték, hogy a központi pártvezetőség olyan szervezeti és személyi változtatásokat hajtson végre, amelyeket a lengyel nép és a párttagok többsége akar. A varsói egyetemi és főiskolai hallgatók azonnal válaszoltak a zseráni munkásoknak kijelentvén, hogy mindenben támogatják a munkásság követeléseit. Wroclawban, magyarul Berettyóban, a lengyel kommunista ifjúság városi bizottságának ülésén a műegyetemi ifjúság aktívája elhatározta, hogy kilép az eddigi ifjúsági szervezetből, és külön kommunista ifjúsági szervezetet alapít, amely fölveszi a harcot a sztálini diktatúra maradványai ellen. Kijelentették, hogy a lengyel ifjúsági szervezet, a lengyel BEAT elméletben és gyakorlatban egyaránt csődbe jutott, többé nem tudja magába tömöríteni a lengyel ifjúságot.

Október 18-án a lengyel főváros ifjúsági szervezete viharos ülést tartott, amelyről levelet intéztek a központi vezetőséghez. Követelték, hogy Gomulka azonnal vegye át a párt vezetését. A politikai élet a jövőben demokratikus és nyilvános legyen. Tiltakoztak a sajtóellenőrzés minden formája ellen. Végezetül pedig hangsúlyozták, hogy Lengyelországnak vissza kell nyernie függetlenségét. Két nappal később a varsói műegyetem diáksága egész éjszaka ülésezett, és megszövegezett egy határozatot Gomulka támogatására. A diákok üdvözölték a Politbüro tervezett új összetételét és tiltakoztak a négy nap alatt elnémítására irányuló külföldi nyomás ellen. Élesen tiltakoztak Rokosszovszkij marsall kísérlete ellen, hogy a lengyel hadsereget felhasználja a lengyel nép többségével szemben. A műegyetemi diákság végezetül biztosította a demokratizálódásra törekvő lengyel vezetőket, hogy számíthatnak a varsói diákság és munkásság teljes segítségére, a demokrácia és a lengyel függetlenség érdekében.

Azon a drámai éjszakán pedig, amikor a központi vezetőség gyűlésén a fordulat bekövetkezett, a lengyel fiatalság és a lengyel munkásság készenlétben állott. Vasárnap Varsóban és sok vidéki városban a munkásság önként bevonult az üzemekbe, és ott várta a híreket, hogy kedvezőtlen fordulat esetén kivonuljon az utcára, és a munkásság erejének felmutatásával kényszerítse a sztálinista vezetőket távozásra...

Erre azonban már nem volt szükség. Hruscsovéknak és a lengyel sztálinistáknak tudomásul kellett venniük, hogy a lengyel munkásság és a lengyel ifjúság a liberalizálódás folytatása, a nemzeti függetlenség és a külön lengyel út politikájának hívei mögött áll. Ha erőszakkal beavatkoznak az eseményekbe, az egész lengyel néppel találják magukat szemben. A nagy fordulat után Gomulka joggal jelentette ki az ifjúsági delegáció előtt, hogy az események kedvező alakulásában nagy része volt a lengyel munkásság és a lengyel ifjúság határozott magatartásának."

Október 23-án reggel még attól tartottam, hogy az ipari munkásság távol tartja magát a tervezett felvonulástól, mint 1942-ben a Petőfi szobornál rendezett tüntetéskor és velem együtt csak a szervezett ifjúság munkások egy kis csoportja jelent meg. Déli 12 órára elkészült kommentáromban egy sztahanovista két héttel előtte az Irodalmi Újságban megjelent cikkére hivatkoztam, aki elmondta, hogy „Csepelen elnémulnak a munkások, ha egy alapszervi vezetőségi tag a közelükbe ér. Rajk temetése előtti napokban szerinte arról beszélgettek egymás között az emberek, hogy kimenjenek-e az ártatlanul kivégzettek temetésére, és nem lesz-e még hátrány valamikor.” Még az járt a fejemben, hogy a munkásmozgalomban kezdettől osztályharcos nem-

zetközi szellemben nevelt, a kommunista diktatúra évei alatt meg állandóan szovjetbarátságra intett munkásság semleges marad, ha nemzet ügyére kerül a sor. Megint a lengyel példára hivatkoztam. Hadd idézzek belőle néhány kiragadott részt:

„A lengyel munkások nemhogy egy alapszervi titkár megjelenésétől megrettentek volna, magától Hruscsovtól sem ijedtek meg. Azon a napon, amikor Hruscsov vezetésével egy szovjet delegáció váratlanul megjelent a lengyel fővárosban, a munkások az üzemekben maradtak, elhatározták, hogy ha a szovjet vezetők hatalmi szóval a szovjet hadsereg egységeit vonultatják fel a lengyel nép ellen, akkor ők is megmutatják a lengyel munkásság erejét. Azokban a drámai napokban, amikor a pártvezetőségben belül a lengyel függetlenség és liberalizálódás hívei egyszerre két fronton is hadakoztak, a pozíciójukat védő lengyel sztálinisták és erőszakos beavatkozással fenyegető szovjet delegáció ellen, a lengyel munkásság készen állott. Tudta ezt Hruscsov is, meg kellett hajolni a lengyel nép akarata előtt. Nem tudta megakadályozni Gomulka főtitkárrá való választását. Rokosszovszkij szovjet marsallnak a Politbüroból való kihagyását. Dolgavégezetlenül volt kénytelen visszatérni Moszkvába. Amikor a lengyel fővárosban elterjedt a hír, hogy a központi vezetőségben a függetlenség és demokratizálódás hívei győzelmet arattak a pozíciójukhoz makacsul ragaszkodó sztálinisták felett, a lengyel lapoknak a győzelmet bejelentő külön kiadásait a munkások árusították az utcákon. A lengyel munkásság joggal tekintette saját győzelmének az elmúlt hétvégén bekövetkezett eseményeket. Gomulka főtitkárrá való megválasztása után ki is jelentette, hogy a sztálinista erők és a szovjet erőszak feletti győzelem sohasem valósulhatott volna meg, ha a lengyel nép, a lengyel munkásság és ifjúság nem állott volna oda azok mögé, akik a pártvezetőségben belül megindították a küzdelmet a lengyel függetlenség elismeréséért és a demokratizálódás folytatásáért. Vajon lehetett volna-e győzelem, ha október 19-én, a varsói Csepelen (Zseranban), az autógyár munkásai azt mondták volna: ne szólj szám, nem fáj fejem. Ha a zserani munkások azt latolgatták volna a legdrámaibb napokban, hogy nem lesz-e még hátrányuk valamikor, ha most kiállanak a lengyel függetlenség ügye mellett, ha most követelik a sztálinisták eltávolítását, Gomulkának és a liberalizálódás híveinek a hatalomba való visszahelyezését. Erre csak azt felelhetem: nem, nem lehetett volna győzelem Lengyelországban, ha a vezetők mögött nem állott volna ott egy emberként a lengyel munkásság. Nem lehetett volna győzelem, ha a lengyel munkások vére Poznanban nem szentelte volna meg a szabadság ügyét. A lengyel munkások tudták ezt, ezért az utolsó napig hő-

siesen, halált megvető bátorsággal harcoltak és még vasárnap, a győzelem napján is készenlétben állottak. Varsóban és sok vidéki városban bevonultak a gyárakba, sok munkás szombatról vasárnapra virradó éjszakát is a gyárakban töltötte, de ott maradt vasárnap egész napon át. Eltökélt szándékuk volt, hogy abban az esetben, ha a szovjet vezetés vagy a sztálinista erők megkísérlik elfojtani a lengyel nép akarát, akkor kivonulnak az utcára és a munkásság erejével kényszerítik térdre a lengyel függetlenség és demokrácia ellenségeit. Erre azonban már nem volt szükség. A megvert sztálinista hadak eltűntek a lengyel politikai élet színteréről, nem mertek szembeszállni a lengyel nép, a lengyel ifjúság és legfőképpen a lengyel munkásság mindenre elszánt akaratával... Kedves munkás Hallgatóim, amikor ezeket végiggondolom, újból rápillantok Pál László csepeli munkás levelére az Irodalmi Újságban. Nem, nem, a magyar munkásságból sem vész ki a nemzeti érzés, a szervezett munkásság generációinak harca nem volt hiábavaló. A magyar munkásság is érzi, hogy ha akar, részese lehet a népek, az elnyomott népek egy új tavaszának. A magyar írók már meghirdették az új márciusi ígéretet. Az Irodalmi Újságnak azért a számáért, amely az író közgyűlésen elhangzott felszólalásokat közli, Csepelen is tíz forintot adnak. A magyarországi sajtóban egyre több és több munkás szakít a ne szólj szám, nem fáj fejem hazug bölcsességével és mondja meg határozottan a véleményét. Azok a magyar írók és politikusok, akik a lengyel vezetőkhez hasonlóan elszánták magukat a demokrácia megvalósítására, az ország függetlenségének kivívására, számíthatnak a magyar munkásság támogatására. Ez a támogatás, amint a lengyel példa is mutatja, a demokratizálódás híveinek győzelméhez vezet.”

Gerő a délelőtti órákban érkezett meg Hegedüssel Jugoszláviából, ahol a magyar kommunista párt kinevezett vezetőjeként, szovjet megbízásból, megpróbálta rendbe hozni Jugoszlávia megtámadásával és Rákosi Tito-ellenes politikájával végzetesen elrontott magyar–jugoszláv viszonyt. Ennek a komintern-bürokratának, aki fiatal elvtársai szerint a nemi életét is a dialektika szabályai szerint éli, annyi politikai érzéke sem volt, mint Bibó szerint, kezdetben a még „tárgyalóképes humorú” Rákosinak. Gerőnek Rákosi bukása után a szovjet vezetők bizalmával ölébe hullott a hatalom. Fogalma sem volt az ország igazi hangulatáról, mert csak az erőszakhoz értett, amit már a spanyol polgárháborúban az anarchisták ellen sikeresen gyakorolt. A szovjet vezetőknek könnyű dolguk volt vele. A lengyel Gomulka ellenállásához hasonló bátor magatartás helyett moszkovita társaival együtt azonnal

a szovjet fegyveres beavatkozást kérte, mint Moszkvában bukott elődje, amikor a tüntetés megindulásával helyzetük veszélyessé vált. A Szabad Európa rádió szerkesztősége sem mérte fel a sorsdöntő napokban az ország hangulatában végbe ment változást, mert az ellenzéki szavak mögött még hallhatók voltak a megszokott pártzsargon szavai, ha egészen más tartalommal is. A szerkesztőség többsége apáinak a kommünben szerzett tapasztalatai alapján, úgy vélte, hogy a kommunistákat csak leverni lehet, de minden változás csak látszat. A budapesti egyetemistáknak az október 23-ikai felvonulásra kiadott jelszavai mögött kommunista taktikát sejtett, mert a „függetlenség, szabadság” követelése mellett még mindig „munkás–paraszt hatalmat”, „új pártvezetést” követelt, és Nagy Imrét a vezetésbe. A tüntető értelmiség ilyen jelszava:

„Munkás–paraszt gyerekek
Együtt megyünk veletek”

még nem mutatott olyan változásra a hazai egyetemi fiatalságban, amelyet a szerkesztőség többsége remélt.

A tervezett tüntetés körüli huzavona hírei és a hangoztatott jelszavak csak a magyar rádión nagyon hiányosan szűrődtek be a müncheni szerkesztőségekbe. Akiknek nem volt fülük, nem ismerték fel a változást. Napokig nem vették észre, hogy a kommunisták által engedélyezett ifjúsági szervezetek, az Írószövetség, a Petőfi Kör, sőt a kommunista sajtó egy része is szembekezdült a pártvezetéssel. Október 23-án, délután, nemcsak Budapesten szabadultak el az indulatok, hanem a Szabad Európa Rádióban is. Igaz, ellenkező irányban. Otthon az elégedetlen, szabadságra vágyó fiatalság egyre hangsúlyosabban követelte Nagy Imrét a kormányba. A Szabad Európa Rádió többsége elfeledte Rákosi politikája ellen vívott korábbi harcait, és az „új szakasz” politikáját.

Október 23-tól a monitoring osztály szalagra vette a pesti rádió összes híreit és nyomban legépelve, kézre adta. Délelőtt 10 óra után értesültünk, hogy a budapesti egyetemi fiatalság néma rokonszenv tüntetést tervez a Lengyel Köztársaság követsége előtt, ahol a szocialista demokrácia nevében kinyilvánítja mélyszégyenét a lengyelországi események iránt. De ugyanakkor mindenféle „szélsőséges, provokációs és antikommunista megnyilvánulást leszerel és elfojt”. Az egyetemi fiatalok délután fél háromkor találkoznak az Írószövetség székháza előtt. A rádiónyilatkozatot a szerkesztőség tagjai különbözőféleképpen értelmezték. A konzervatív jobboldal az

esetleges kommunistaellenes megnyilvánulás elfojtására célzó mondatra figyeltek, én pedig arra, hogy a néma rokonszenv tüntetést nem a kommunista párt, hanem a szocialista demokrácia nevében kívánják rendezni.

Piros László egy óra előtt pár perccel „a közrend zavartalan biztosítása érdekében” a rokonszenv tüntetést betiltotta, de legnagyobb meglepetésünkre alig másfél óra múlva már feloldotta a tilalmat – mi nem tudhattuk – az Írószövetség a Petőfi Kör és a Szabad Nép szerkesztősége, diákküldöttek tiltakozására. Ebből mi azt vettük ki, hogy nincs egységes pártálláspont.

Magáról a felvonulásról csak keveset tudtunk meg, épp csak azt, amit a budapesti rádió közölt és a jelenlévő nyugati újságíróktól kiszivárgott. A Bem szobor előtti tüntetés nagy lármájában elvesztek Veres Péter szavai, nem is tudta végig felolvasni az Írószövetség felhívását. Sajnáltam, mert szívesen hallottam újra fülemnek oly régen hallott balmazújvárosias kiejtésű szavait. Este a rádióban bennmaradt konzervatív kollégák Nagy Imrének a parlament ablakából, a kétszázévezres tüntető tömeg előtt, elmondott beszéde után igazolva látták Nagy Imre-ellenes nézeteiket, mert a hallgatóság viharosan tiltakozott az „elvtársak” megszólítás ellen.

Nagy Imrének akkor még semmi hivatalos rangja nem volt. Épp csak visszavették a pártba. Barátai csak röviden informálhatták a várható felvonulásról. Kihallatszott a parlament előtti beszédéből, hogy ő sem volt tisztában a robbanásig feszült helyzettel. Barátai unszolására vállalt beszédében a türelmetlenül várakozó százévezrek előtt ki sem tért az ifjúság követeléseire. Az 1953-as kormányprogramban jelölte meg a kibontakozás lehetőségét. Nem vette észre, hogy a párt már szétesett, amelynek megreformálásában délelőtt még az őt informáló barátai is hittek. Úgy vélte, hogy párton belüli tárgyalásokkal a helyzetet tisztázni lehet, ezért felszólította a tüntetőket, hogy térjenek haza. A félig sikerült beszéd után közvetlen barátaival átment a pártközpontba, ahol – mint utólag kiderült – a fejét vesztett Gerő már nagyban intézkedett. A közvetlen telefonvonalon kétszer is felhívta moszkvai gazdáit, és kérte a szovjet csapatok bevetését (Rákosi Moszkvában Hruscsovnak javasolta ugyanezt.) A pártközpontban lejátszódott eseményekről Münchenben csak azt tudtuk meg, amit reggel a budapesti rádióból vagy a sajtóból kiszűrődött.

Másnap Szabad Európa Rádió meg is kezdte a Nagy Imrét gyalázó végeérhetetlen kommentárok sorozatát. Én persze megértést tanúsítottam Nagy Imre iránt, aki csak aznap este, Balatonról jövet, baráti hívásra került az események központjába. Ezekben az órákban nagy utat kellett megtennie a szocializmus hitében eltöltött fiatalsága és a szovjet emigrációs évei után

beidegződött párthűség és a szovjet imperializmus ellen fölkelő magyar nép között.

Október 23-án reggeltől késő estig a rádióban figyelhettem a hazai eseményeket, hogyha emigrációm miatt már ki is szorultam a történelmi eseményekből, legalább fültánúja lehessenek. Hogy mi játszódott le az Akadémia utcai pártközpontban délelőtti tíz órától, Gerő és Hegedüs megérkezése után, a késő esti órákig, arról fogalmunk se volt. Gerő többször elhalasztott rádióbeszédét néhányan a monitoring osztályon hallgattuk meg. Gerő ezekben az órákban már politikai halott volt. Mondhatott, amit akart. A párt Rákosit leváltó júliusi határozataira hivatkozott, mint nagy változásra, s azóta a párt féltve őrzi a népi demokrácia vívmányait, és nem engedi – tette hozzá a tüntetésre célozva –, hogy ezekhez bárki is hozzányúljon. Beidegződött frázisként a Horthy-fasizmus terrorját emlegette és az ellenségről szólt, mely meg akarja ingatni a munkásosztály hatalmát és aláásni annak a munkásosztálynak a vezető szerepét (mely beszéde elhangzása alatt már hozzákezdett Sztálin szobrának a ledöntéséhez). Hűséges komintern-bürokrata és szovjet ügynökként az elnyomó Szovjetunió „dicső” kommunista pártját dicsérte, a proletárinternacionalizmusra hivatkozott, és a kommunista hazafiasságot emlegette a tüntetőkkel szemben. Majd elhangzott a Kádár-időkben sokszor emlegetett egyetlen mondat, mely félreérthetetlenül a tüntetésre vonatkozott: „Elítéljük azokat, akik ifjúságunk körében a sovinizmus metelyét igyekeznek terjeszteni és a demokratikus szabadságot, melyet államunk a dolgozó népnek biztosított, nacionalista tüntetésre használják föl.” A kommunista propagandában unalomig ismételt „éberséget” követelte pártjától és felszólította, hogy lépjen föl „minden rendbontó kísérlettel, nacionalista kűtmérgezéssel, provokációval szemben”. Beszédét a hazai sajtó figyelemre se méltatta, mintha el sem hangzott volna, még a Szabad Nép sem közölte, mert szerkesztősége ezekben az órákban már a forradalom oldalán állt. Ezért vitatott maradt, hogy elhangzott beszédében a tüntetőket „csőcselék”-nek nevezte-e. Az én emlékezetemben is ez a felháborító és az egész magyar népet vérig sértő kifejezés maradt meg. De nemcsak az én emlékezetemben. Gosztynyi Péter is hallani vélte a Kilián-laktanyában. De alig három héttel a forradalom kitörése után (november 11-én elhangzott pulai beszédében) Tito is arról tanúskodott, hogy Gerő „a százezernyi tüntetőt, akik akkor még tüntetők voltak, csőcseléknek nevezte és megsértette majdnem az egész népet... Képzeljék el – mondta –, mennyire vak volt ez az ember, és milyen vezető lehetett. Egy ilyen válságos pillanatban, amikor minden forr, és ami-

kor az egész nép elégedetlen, csőcseléknek meri nevezni azt a népet, amely között óriási számban, sőt talán többségében kommunisták és ifjak vannak”.

A késő esti órákban izgatottan, feldúltan indultam haza a Ferencz Josef utcai lakásomra. A magyar szerkesztőség tagjai már előttem, a napi munka befejezése után, elhagyták az épületet, s talán csak a hírosztály és a hazai rádióadásokat lehallgató osztályon maradt valaki. Megkérdezhetném egykori augsburgi munkatársamat, Halastik Lacit, ha élne, aki itt is a monitoring osztályon dolgozott. A rádió épülete mögött meghúzódó Englischer Gartenen gyalog sétáltam hazafelé. Állandóan Gerőnek a szovjet titkosszolgálat zsargonszavaitól összefabrikált beszédének szavai jártak a fejemben. Legjobban a lélektelen, monoton hang rémített meg, nem az, amit mondott. Tudtam, hogy a spanyol polgárháború anarchistáinak gyilkosától csak rosszat várhatunk, ha továbbra is hatalmon marad. Az Angol-kert gyéren megvilágított fái alatt felrémlt savanyú képe, ahogy utoljára Rákosi lakásán, a Szabó József utcában láttam a kommunista és a parasztpárt vezetőinek tárgyalásán. A kellemes, Münchenben majdnem szokatlanul meleg őszi estén a város főutcája még eleven volt. A Leopold Strassén a kávéházak és sörözők teraszain a közeli egyetem diákjai, fiúk és lányok vidáman, gondtalanul társalogtak a pohár sör, a Coca Cola és a feketekávé mellett.

A kora reggeli órákban a bajor rádió híradása arra ébresztett, hogy a szovjet csapatok a hajnalra virradóan bevonultak Budapestre és az utcákon harcok folynak. Taxival siettem a rádióba, ahol néhányan már tárgyalták a budapesti eseményeket. A felkelőktől elfoglalt rádióból és a nyugati hírszolgálatok híreiből tudtuk meg, hogy míg mi itt Münchenben aludtunk, Pesten egész éjszaka egymást követték az események. Gerő beszéde alatt a tüntetők egy csoportja a rádió épülete előtt gyülekezett és követelte az egyetemi ifjúság pontjainak felolvasását, az őrség, ijedtében, belelőtt a tüntetőkbe, s azt követően megérkezett egy fegyveres felkelőcsoport és elfoglalta a rádiót. Egy másik csoport a Dózsa György úton, egykori lakásommal szemben, a Regnum Mariánus lerombolt temploma helyén felállított Sztálin szobor előtt gyülekezett, és hangos rivalgás közben a vasas munkások hegesztőkkel elvágták Sztálin lábát és lelőtték magas talapzatáról a szovjet elnyomás gyűlölt szimbólumát.

A Központi Vezetőség tagjai (már akik bejutottak a pártközpontba) elhatározták, hogy az „ellenforradalmi fasiszta” felkelést a magyar ÁVH csapatokkal és szovjet segítséggel leverik, és gyorsan hozzáláttak a vezetés átalakításának. Gerő továbbra is a helyén maradt, mert a szovjet vezetés még mindig bízott benne, s nem vette észre, hogy ügynökük politikai analfabéta.

Nagy Imrét sietve bevették ugyan a Politikai Bizottságba és ijedtükben a miniszterelnöki posztra jelölték. 24-én hajnalban a kormány nevében, amely még meg sem alakult, több intézkedést hoztak. Reggel a rádióban tudatták az országgal, hogy a pártvezetés elrendelte a gyülekezési és kijárási tilalmat, és statáriumot léptetett életbe. Közölték, hogy a rend helyreállítására a szovjet csapatok bevetését kérték. Ugyanakkor bejelentették, hogy Révait, Piros Lászlót és néhány szorosabb társukat kihagyták a Politikai Bizottságból, helyettük bevették Donáth Ferencet és Losonczy Gézát, de ők semmiképp nem vállalták a szovjet-ávéhás fegyveres beavatkozást az eseményekbe, ezért Nagy Imre 24-én reggel csak egyedül került be a vezetésbe. Az évtizedek során kialakult hűsége a párthoz, és hite a párt politikájának megváltoztathatóságában még ezen az estén is erősen élt benne, s az első órákban elkövette azt a hibát, hogy a pártvezetésben való részvételét nem kötötte Gerő azonnali leváltásához. Belenyugodott, mikor a sztálinista többség Gerő leváltására tett javaslatát elvetette, hallgatott és nem tiltakozott az előző éjjel nélküle hozott intézkedések (a gyülekezési és kijárási tilalom, a statárium elrendelése) és a szovjet csapatok beavatkozásának kérése ellen. Közben Gerő utasítására a sztálinista többségű pártvezetőség a kormányzati negyed védelmére elhelyezte ávéhás karhatalmi egységeiket, melynek egyik egysége október 25.-e délutánján a háztetőkről sortűzet nyitott a parlament előtti fegyvertelen tüntetőkre. Az oktan lövöldözésnek csaknem száz halálos és rengeteg sebesült áldozata lett. (Hasonló sortűzet adtak le Magyaróvárott, Győrött, Miskolcon, Zalaegerszegen és Esztergomban, mindenütt sok halálos áldozattal.) Ezzel az egész országban elszabadult a pokol. A hírközlés szabad lett és a Szabad Európa Rádió szerkesztősége a közben felszabadult hazai rádiók közvetítései alapján most már közvetlen források alapján kommentálhatta az eseményeket.

Október 24.-től a forradalom eseményei otthon is és az emigrációban is azóta annyira közismertek, hogy a rádióban töltött rövid két évemmel kapcsolatban ezekről részletesen szólni csak ismétlés lenne. Ezért erre a időre inkább csak a szerkesztőségnek hazai eseményekre történt reagálásaira és részletesebben csak a magam szerepére térhetek ki anélkül, hogy túlbecsül-ném. Már a forradalom első napjaiban kiderült, hogy a Szabad Európa Rádió magyar osztálya szerkesztőségének többsége származás, társadalmi eredet, korábbi foglalkozás és a vele járó politikai világnézete szerint legtöbbször helytelenül, sőt sokszor felelőtlenül reagált a gyorsan változó forradalmi eseményekre, ami teljesen lehetetlenné tette az egységes és a nemzeti érdekeknek megfelelő álláspont kialakítását. Érdekes módon a majdnem telje-

sen egységes nézet csak Nagy Imre ellenzésében és gyalázásában alakult ki az első naptól a forradalom leveretéséig. Sajnos, a Szabad Európa Rádió forradalom alatti műsorának Nagy Imrével foglalkozó része később számomra elérhetetlen volt.

Október 24-én kora reggel a szovjet csapatok beavatkozásának híre tartotta legnagyobb izgalomban a rádiót. Azonnal felmerült a kérdés, ki kérte a beavatkozást. Csonka Emil rövid glosszájával azonnal Nagy Imrének rontott: „Ez hát Nagy Imre, első cselekedete: golyó, akasztófa, üldözés, szovjet csapatok és terror... Nagy Imre első aktusával odakötötte magát Rákosi politikai hullájához”. Hangja engem 1945-ben a soproni rádióból elhangzott üvöltésére emlékeztetett, hogy mindenkit felkoncoltatnak, aki a szovjet csapatoktól bekerített Budapesten a német megszálló csapatok megsegítésére fegyveresen nem áll ellent. Még nem sejtettem az első órákban, hogy ez a Nagy Imre-ellenes hang válik hamarosan uralkodóvá a rádió műsorpolitikájában. Első gyorsan lediktált kommentárom a szovjet csapatok fegyveres beavatkozásáról szólt, ügyelve arra, hogy közvetlen ismeretek hiányában csak általánosságban, többes számban szóljak, és Nagy Imrét semmiképpen sem tegyem felelőssé:

„Gerő Ernő, a provokátor, akinek szemtelen nyilatkozata kihívta maga ellen a magyar nemzet felháborodását, nem főtitkár többé! Budapest népe az utcákon tüntet, a házakon nemzeti színű lobogókat fúj az októberben is márciusra emlékeztető friss, őszi szél. A XX. század leggyalázatosabb imperialista hatalma hiába vonultatta fel a tíz körmével hadakozó hősi, bátor magyar nép ellen a modern technika legtökéletesebb vívmányaival felszerelt tagjait. A magyar nép szívében nem él rettenet. Gerő Ernő bukása után a kormánynak és a pártnak legsürgősebb feladata visszavonni a statáriumot, és visszaparancsolni a szovjet csapatokat laktanyáikba. Felelősségre kell vonni azokat, akik provokátor magatartásukkal megsértették a magyar nemzet érzületét, akik a szovjet csapatok segítségét kérték, hogy a sztálinista Gerőnek és társainak elvesztett hatalmát visszaszerezzék! Az új kormány és a párt új vezetői, akik e nagy nemzeti forradalom következtében ezekben az órákban az ország élére kerültek, nem osztogathatnak kegyet a szabadságtól megfosztott, de most felkelt dicsőséges népnek. A magyar nép nem kegyeket akar. A magyar nép nem azért kelt fel, az ifjúság nem azért tüntetett, a munkásság nem azért vonult ki fegyverrel a kezében az utcára, hogy az új hatalom kegyeket gyakoroljon! A magyar nép szabadságot és igazságot követel. A statáriális rendelet, amely ezekben az órákban még mindig érvényben van, a magyar nemzet arcul csapása. Még mindig nem tudjuk, milyen

körülmények között született meg ez a gyalázatos rendelet. Nem tudjuk, mennyi köze van hozzá Nagy Imrének, akinek a nevében az intézkedés történt. Egy bizonyos, a sztálinista erők kényszerítették ki. Az új vezetőknek tudniuk kell, hogy mindazok, akik felelősek ezért a rendeletért, akik élni szándékoznak ezzel a rendelettel, felelni fognak a történelem előtt, de lehet, hogy még ma vagy holnap. Ezért az egész magyar nép világnézetre, pártállásra, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül egyöntetűen követeli: azonnal vonják vissza a statáriális rendeletet, és állítsák azonnal bíróság elé a sztálinista provokátorokat, élükön a fő provokátorral, Gerő Ernővel.

Az új vezetőség tartsa tiszteletben a magyar nép szent és megmásíthatatlan akarát, és becsülje meg mindazokat, akik életük kockáztatása árán, végső elkeseredésükben Gerő, és a sztálinisták aljas provokációjára felelve fegyverhez nyúltak. Nincsen ma magyar széles e világon, aki kívánná a vérontást. De nincsen ma magyar széles e világon, aki belenyugodhatna abba, hogy a magyar népnek ezt az új, csodálatos forradalmát ellenforradalomnak bélyegezhessék azok, akiket ez a forradalom a jelen pillanatban a hatalomhoz segített. A további vérontásnak akkor lehet véget vetni, ha a statáriális rendeletet azonnal visszavonják, a sztálinista provokátorokat letartóztatják, és bíróság elé állítják. Talán még a statáriális rendeletnél is megdöbbentőbb, hogy az elnyomó szovjet hatalom katonái fölvonulhattak a magyar hazafiak ellen. A napnál világosabban bebizonyosodott, hogy nem ellenforradalomról, nem holmi provokátorok megmozdulásáról van szó, hanem egy nagy nemzet, egy dicsőséges múltú nemzet, egy meggyötört, megtiport, de legyőzhetetlen nép emelte magasra a szabadság véres zászlaját, példát mutatva a világ összes népeinek! A szovjet csapatok a magyar nép ellen harcolnak. Senki sem hivatkozhat arra, hogy a Varsói Szerződés értelmében joguk volt a szovjet csapatoknak Magyarország belügyeibe beavatkozni. Akik ezt kérték, azok elárulták a nemzetet! A jelen pillanatban a kormány és párt legfőbb kötelessége a statárium visszavonása mellett felszólítani a szovjet vezetőket, hogy rendeljék vissza laktanyáikba a szovjet katonákat, és záros határidőn belül vigyék ki őket az országból.”

A felkelt munkássághoz intézett kommentáromba kifejezésre juttattam, hogy a forradalom másnapjára már eloszlottak kezdeti kételyeim a magyar munkásság várható helytállásáról és túlzott lelkesedéssel azt hittem, hogy a XIX. századi és XX. század eleji értelemben vett „munkásosztály” létezik, és még tud lelkesedni más népek munkásainak felszabadulásáért. A világ munkásságáról szóltam, mely „az Északi-sarktól a Déli-sarkig, Ázsiától Amerikáig” a magyar munkásságra tekint. Ma már tudom, ez túlzás volt. Én

mégis büszke lehettem a magyar munkásokra, akikben 23.-án még kételkedtem. Október 24.-én fél négykor közvetített aznapi második kommentáromban lírai szavakkal büszkeségemet igyekeztem kifejezni. Örülök, hogy félszázad után előkerült:

„Magyar munkások! Ebben a drámai történelmi pillanatban az egész világ szeme rajtatok van. Az októberi szabadságban az új magyar március szelle átcsapott az ország határain, ahol nemrég még aknamezők, drótsövények zárták el a magyar népet attól az Európától, amelyhez ezer esztendő óta tartozunk. A világ munkássága az Északi-sarktól a Déli-sarkig, Ázsiától Amerikáig ebben a pillanatban felétek tekint. A magyar nép 1848 dicsőséges napjai óta még sohasem ragyogott olyan fényesen, mint ma. Annyi megaláztatás, szégyen után ismét büszkeség magyarnak lenni. Ezt nektek köszönhetjük, fölkeltek magyar munkások. Nektek, akiknek a nevében tíz esztendőn keresztül kormányoztak a zsarnokok, Sztálin aljas kiszolgálói és talpnyalói. Tirátok hivatkoztak tíz esztendőn keresztül, amikor a legjobbainkat vérpadra hurcolták, börtönbe zárták, amikor a sáros magyar országutakon végtelen menetekben vonult el a deportáltak szomorú serege, akiknek egyetlen bűnük volt csak, hogy magyarok voltak, és magyarok akartak maradni az embertelenségen. Tirátok hivatkoztak, amikor megsemmisítették szabadságunkat. Tirátok hivatkoztak, amikor eltörölték a parlamentáris rendet, amikor a nép-akarat helyett egyetlen örült ember akarata döntötte el tízmillió sorsát. Tirátok hivatkoztak, amikor a közel százesztendő munkásmozgalom minden eredményét sárba tiporták, amikor az árulók segítségével a munkásság hősi hagyományokkal tele pártját megsemmisítették. Azt mondták, hogy a ti érdeketek, amikor a szakszervezeteket elrabolták tőletek. Tirátok hivatkoztak, amikor a magyar parasztságot kolhozokba kényszerítették, amikor dolgos magyar parasztsaládok ezreitől elrabolták a földet. Tirátok hivatkoztak, amikor a rabló beszolgáltatási rendeletet rákényszerítették a magyar parasztságra, aminek következtében koldus lett a magyar paraszt és koldusok lettek ti is. Asszonyaitok, gyermekeitek éheznek, az egykor Kánaánnak nevezett Magyarországon. Tirátok hivatkoztak, amikor templomainkat meggyalázták, amikor az ország főpapját börtönbe zárták. Tirátok hivatkoztak, amikor Rajk Lászlót és társait hazug, gyalázatos perekben halálra ítélték. A ti nevetekben ütötte le a bakó ezer és ezer magyar hazafi fejét. De ti nem tántorodtatok meg. Ezen a csodálatos októberi napon, amely úgy került be a magyar történelembe, mint ezeréves történetünk legdicsőségesebb napja, ti felkeltetek és megmutattátok erőiteket. Ahogy a nagy munkásköltő mondot-

ta, fölmutattátok tömpe ujjaitokat és megrendült a zsarnoki hatalom. 1848-ban csak a magyar fiatalság szíve lángolt fel, csak a magyar fiatalság mozdult meg a népek akkori tavaszán, és mutatta meg a világnak, hogy a magyar egy nemzetnél sem alábbvaló. Most, száz esztendővel később, a magyar ifjúság hősi megmozdulására ti feleltetek. Van már munkásosztályunk, amely azonos a nemzettel. Érzitek a felelősséget a nemzet sorsáért. Most léptetek be igazán a magyar történelembe, eddig csak kitaszítottak voltatok, a múltban hazátlan bitangnak neveztek benneteket, a háború után pedig Sztálin jancsárjaivá akart formálni az önkény. Ezen a napon megmutattátok, hogy valóban ti vagytok a nemzet vezető társadalmi osztálya. Nem frázis többé ez a kifejezés. A ti dolgos kezeitek, tömpe ujjaitok hatalom...”

Ma már tudom, milyen naiv hit volt, azt hirdetni nektek, hogy

„...a gyárak, az üzemek a tiétek. Tiétek minden gép, tiétek minden csavar. Védjétek meg őket, de ne csak az esztelen rombolástól, hanem azoktól is, akik a ti nevetekben az államkapitalizmus kizsákmányoló karmai közé akarják visszajuttatni...”

„Munkások! Magyarok! Ne adjátok fel addig a küzdelmet, amíg a legégetőbb kérdésekre feleletet nem kaptok. Nem vagytok egyedül. Veletek az egész világ dolgozó népei! És veletek az egész magyarság az ország határain kívül és belül. Ezekben az órákban könny gyűl minden magyarnak a szemébe Ausztráliától, Amerikától és Európától a legeldugottabb óceáni szigetekig mindenütt, ahol magyarok élnek. Ezek a könnyek azonban már nem a bánat, nem a fájdalom, hanem a büszkeség könnyei. A magyar név megint szép lett, méltó régi nagy híréhez. És ebben nektek magyar munkásoknak, a ti hősi, forradalmi kiállástoknak van legnagyobb része. Ezt a nemzet sohasem felejtje el.”

Ma már azt is tudom, hogy a nemzet is felejt.

Mikor a megrögzött kommunista oldalról felbukkantak a fegyveres felkeléssel kapcsolatban az ellenforradalomra történt hivatkozások, október 24-i esti kommentáromban igyekeztem szembeszállni velük és a rádió műsorában elsőként a fegyveres harcokban résztvevő munkásifjakról szóltam, akiknek apáival valamikor együtt meneteltem a másik zsarnokság ellen.

„Magyar ifjúság! Munkás és értelmiségi fiatalok! Ma nincs nagyobb hősnálatok az egész világban. Ti indítottátok el ezt a nagyszerű, csodálatos forradalmat, amely bármi is legyen megmozdulástok vége, csakis a nagyobb szabadságot, az emberibb életet, a nemzeti függetlenséget hozhatja nemzetünknek. Az októberi tavaszban ti gyújtottátok meg megint a szabadság szent fáklyáját, amikor a világ azt hitte, hogy a zsarnokság kézre keríthette lelke-

teket, kiölhette belőletek Petőfi lángoló hazaszeretetét, Kossuth forradalmi szellemét. Új márciust hoztatok az októberi tavaszban. 1848 legdicsőbb napjai elevenedtek meg, és elhalványult a gyáva a szavatokra. 1848-ban csak az értelmiségi fiatalság, a szabadságáért lelkesedő nemesi ifjak mozdultak meg. De ebben az új márciusban már részt vettek a szén és vas fiai. A legfiatalabb magyar társadalmi osztály, a munkásság fiai. Most született meg igazán az új márciusi front, amely a második világháború előestéjén először bontotta ki zászlaját a zsarnokság ellen. Akkor még csak kevés munkásfiú ismerte fel árva nemzetünkre törő veszedelmet, a barna zsarnokság sötét szándékait. De már akkor is ott voltatok, ott voltatok a lengyel náci háború kitörésekor Bem apó szobránál, ott voltatok azon az emlékezetes március 15.-én, Petőfi szobránál. Én is veletek meneteltem, én is hittem, hogy a zsarnokság felett győzedelmeskedni fog egyszer az igazság, a sötétség felett a felkelő nap. Aztán nehéz évek következtek. Akaratunk ellenére háborúba kényszerítettek bennünket. Bujdosni kényszerültünk édes nevelő hazánkban, ahol minden lomb ismerősként tekintett ránk. Évekig nem leltük honunkat a hazában. A háború végén azt hittük, hogy felragyog a szabadság csillaga, amelyről oly sokat álmodoztunk Gödön, Balatonszárszón, ifjúsági összejöveteleinken. El akartuk felejteni a háborút. És a háború utáni idők borzalmait. Új életet akartunk építeni a romokon. És mi lett belőle? A magyar történelem leggonoszabb zsarnoksága kerítette kézre az országot. Kiszolgáltatva hazánkat az idegen imperializmus önkényének. Megtiltotta a gondolkodást, véleménynyilvánítást, és csak egy akaratot ismert, a kopasz zsarnokét. Anyáink sírtak, amikor apáink hazahozták a szomorúságos bért, kicsi testvéreink, gyermekeink éheztek, rongyoskodtak, nekünk pedig azt tanították, hogy ez a szocializmus, ez a jólét, ez a szabadság. Azt hitték, hogy a magyar fiatalság egy tál lencséért eladja örökségét. De tévedtek, október 23.-a a magyar ifjúság új március 15.-éjévé lett. Tegnap még azt követeltétek, hogy március 15.-ét és október 6.-át, nemzeti gyászunk napját nyilvánítsák hivatalos nemzeti ünneppé. A hivatalos jelentések ellenforradalmi provokációról beszélnek... A hivatalos kommunikék megtévedt munkásfiatalokhoz beszélnek, akik az ellenforradalom uszályába kerültek. Lehet-e egy tévedésért tíz körömmel szembeszállni a tankokkal? Lehet-e egy tévedésért halált megvető bátorsággal harcolni? Vajon a magyar munkásfiatalok, akik fegyverrel a kezükben részt vettek ebben a fölkelésben, kockáztatták-e volna életüket, odadobták volna-e fiatal életüket a szovjet páncélosok elé egy tévedésért? Megdöbbenéssel értesült az egész világ arról, hogy azok, akiknek aljas provokációja ezt a hatalmas megmozdulást

kiváltotta, most ellenforradalomnak bélyegzik a magyar munkás, paraszt és értelmiségi ifjúság hatalmas fölkelését.

Ha Gerő Ernő tegnap este nem mondotta volna el ellenforradalmi sztálinista beszédét, amelyben valósággal kivívta maga ellen az egész nemzetet, a munkásságot, a parasztságot, és az értelmiséget, akkor nem került volna sor a véres felkelésre. Azok a munkásfiatalok, akik az elmúlt éjszakán fegyverrel a kezükben állták a harcot, azok a sztálinista ellenforradalom igéi ellen keltek fel, a magyar nép szabadságát akarták megmenteni a hetyke és szemtelen új zsarnokjelölttől. Nem! Ezek a munkásifjak nem tévedtek. Ezek a munkásifjak Gerő Ernő kihívó beszédéből megértették, ha most nem mozdulnak meg, akkor oda nemzetünk függetlensége, oda a szabadság, a demokrácia, amelynek megvalósítását hirdették azok, akik szembefordultak Rákossal, akik megjárták a börtönök poklait, amiért meghaltak nemzetünk legjobbjai Rákosi bitófáin.

Ha az új kormány kezet mer emelni rájuk, ha nem vonja vissza azonnal a statáriális rendeletet, és nem követeli a szovjet vezetőktől a szovjet csapatoknak Budapest utcáiról való visszavonását, és az országból való elszállítást, akkor nem lesz többé nyugalom az országban. Bármilyen legyen a magyar munkás és értelmiségi fiatalok hősi küzdelmének vége, a zsarnokság nem győzedelmeskedhet nemzetünk felett. Azok a vezetők, akiket ez az új szabadságharc közvetve, vagy közvetlenül az ország élére állított, nem feledhetik el, hogy enélkül a szabadságharc nélkül újabb sötét zsarnokság nehezedne szegény, kifosztott hazánkra. A magyar fiatalok vére éppúgy nem hullhatott hiába, mint száz esztendővel ezelőtt dicső 48-as honvédeinké, mint a poznani munkásoké. Bem apó és Kossuth népének munkásfiatai nem megtevesztettek, nem ellenforradalmárok, hanem szabadsághősök. Méltók a száz év előtti nagy március fiatalságához, Petőfihez, Kossuthhoz, Vasvárihoz, Irinyihez, Jókaihoz és a 48-as honvédekhez. Az egész szabad világ csodálattal adózik a tízmillió kis magyar nép hősi ifjúságának. Azok, akik most az ország sorsát kezükbe veszik, nem feledkezhetnek meg erről, ha nem akarnak a történelem szemétdombjára kerülni... A magyar munkásifjúság azt akarta, hogy a munkásság pártjai mellett a parasztság, a dolgozó polgárság is pártokba tömörülhessen szabadon, és félelem nélkül megmondhassa véleményét, és érvényesíthesse akaratát. A magyar ifjúság azt vallotta ezen az októberi tavaszon, azt kiáltotta az égbe Berzsenyinkkel, hogy lélek, szabad nép tesz csuda dolgokat. A közel tíz esztendő zsarnokság láncát akarta lerázni, tudta, hogy nem veszthet egyebet láncainál, de cserébe nyerhet egy egész világot."

Ezt a kommentárt megelőzően a késő délutáni órákban, míg körülöttem a szerkesztőségünk többsége Nagy Imrét tette felelőssé a statárium kihirdetéséért, és a szovjet csapatok segítségül hívásáért, én is arról szóltam, vonják vissza a statáriumot, de egy szóval sem vádoltam érte Nagy Imrét, hanem csupán azt hangsúlyoztam, nem tudjuk, hogy a rendelet milyen körülmények között született meg. Noha a hatalmon lévők Nagy Imre nevével jelentették meg, de én a szelíd Nagy Imrére emlékezve, aki belügyminiszterként humánusabb volt, mint a magát akkor még parasztpártinak tartó Erdei Ferenc és Rajk László, aki nem becsülte a demokratikus intézményeket, s akit a moszkoviták népi demokráciát játszó taktikázásai fárasztott és legszívesebben azt vette volna, ha azonnal kihirdetik a proletárdiktatúrát. A belügyminisztériumot is ez irányba akarta terelni, ezért leginkább csak a '19-ből megmaradt kommunista munkások körében volt igazán népszerű. De hát Rajk a háború végén még verneti internálótáborban várta szabadulását. Kommentárom így kezdődött:

„Ebben a pillanatban, amikor mikrofon előtt állok, Budapesten békés kék egén szovjet lökhajtásos repülőgépek húznak át. Félelmetes morajuk áttör a falakon, az ablakokon. A tíz körmével hadakozó nép ellen a modern technikai vívmányait vonultatja fel a zsarnok hatalom, a XX. század leggyalázatosabb imperialista hatalma, a Szovjetunió.

Az utcákon szovjet tankok, szovjet katonák. De a magyar nép szívében nem él a rettenet. A budapesti rádió rövid megszakításokkal közli a felhívásokat a megadásra, a bátor, a lelkes magyar szabadságharcosokhoz, azt ígéri nekik, hogy nem kerülnek statáriális bíróság elé, ha leteszik a fegyvert. Galádabb felhívást nem intéztek még néphez. A magyar nép azonban nem kegyeket akar. A magyar nép nem azért kelt fel, az ifjúság nem azért tüntetett, a munkásság nem azért vonult ki az utcára, hogy a hatalom kegyet gyakoroljon felette, a magyar nép szabadságot és igazságot követel.

A statáriális rendelet a magyar nép szabadságának újabb sárba tiprása, a magyar nemzet szabadságának újabb arcucsapása. Nem tudjuk, milyen körülmények között született meg ez a gyalázatos rendelet. Nem tudjuk, mennyi köze van hozzá Nagy Imrének, noha az ő nevében jelent meg. Nem tudjuk, milyen erők kényszerítették ki. Egy azonban bizonyos. Mindazok, akik felelősek ezért a rendeletért, akik élni szándékoznak ezzel a rendelettel, éppúgy felelni fognak a történelem előtt, mint ahogy már felelnek azok, akik közel tíz esztendőn keresztül gyötörték, gyalázták a magyar népet. Ezért az egész magyar nép világfelfogásra, pártállásra, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül egyöntetűen követeli, azonnal vonják vissza a statáriális rende-

letet. Ne azt ígérjék a szabadságharcosoknak, hogy nem kerülnek statáriális bíróság elé, hanem arról beszéljenek, hogy a nép akaratát tiszteletben tartják és megbecsülik a jövőben mindazokat, akik életük kockáztatása árán, végső elkeseredésükben, Gerő aljas provokációjára felelve, fegyverhez nyúltak. Nincs is ma magyar, széles e világon, aki kívánná a vérontást. De nincs ma magyar széles e világon, aki belenyugodhatna abba, hogy a magyar népnek ezt az új csodálatos forradalmát egyesek elsikkasszák. A vérontásnak akkor lehet véget vetni, ha a statáriális rendeletet azonnal visszavonják.

Talán még a statáriális rendeletnél is megdöbbentőbb az a tény, hogy az elnyomó szovjet hatalom katonáit vonultatják fel a magyar hazafiak ellen. Ma Budapesten mindenki tudja, és az Akadémia utca bölcseinek is tudniuk kell, hogy nem néhány provokátor megmozdulásáról van szó, hanem egy nemzet, egy meggyötört, eltiport nép emelte föl fejét, emelte magasra, mintegy példát mutatva a világ összes népeinek a szabadság véres zászlaját. Azok a szovjet csapatok, amelyek most Magyarországon tevékenykednek, az egész magyar nép ellen harcolnak. Senki nem hivatkozhat arra, hogy a Varsói Szerződés értelmében joguk volt a szovjet csapatoknak beavatkozni Magyarország belügyeibe. A Varsói Szerződést állítólag külső támadás ellen kötötték. Amikor a szovjet csapatok fölvonultak a főváros utcáin, a szovjet vezetők megszegték a belgrádi egyezményt. Megszepték azokat az ígéreteiket, hogy ezután a szocialista országok belügyeibe nem avatkoznak bele. A magyar kormány tehát nem kérhette a szovjet csapatok beavatkozását. És nem kérhet a jelen pillanatban sem mást a szovjet vezetőkől, minthogy rendelje vissza laktanyáikba a szovjet katonákat és amint Lengyelországnak már megígérték, záros határidőn kívül vigyék ki őket az országból. A fölkelt magyar nép követeli, hogy a statáriális rendeletet vonják vissza, és a szovjet csapatok vonuljanak laktanyáikba.”

A Szabad Európa Rádió lengyel osztálya kezdettől megfontoltan tudomásul vette az adott helyzetben lehetséges változásokat. Nem protestált a „kommunista” Gomulka ellen, aki a lengyel önállóság és szabadság érdekében bátran szembeszállt a Varsóba érkezett s fegyveres beavatkozással fenyegető Hruscsovval. A történelmi Nagy-Magyarország méretű, 35 milliós lakosú Lengyelország megszállása egy felkelés esetén a szovjet hadseregnek komoly problémát jelentett volna, nem is szólva a nyugati hatalmak esetleges reagálásáról, akik a német támadás ürügyén egyszer hadat üzentek Németországnak, de a második világháború után elnézték, hogy Sztálin egész Kelet-Európával a hatalma alá hajtsa Lengyelországot is. Mi a második világháború alatt „ellenséges állam” voltunk. A magyar kérdés – mondta Sztá-

lin Churchillnek –, csak vagonkérdés. Ilyen helyzetben hogy üthetett volna Gomulka példájára Nagy Imre az asztalra, mint Mikes Imre követelte kommentárjában, mikor még a kommunista párton belüli viszonyok, a moszkovita többség miatt, tisztázatlanok voltak. A megriadt Nagy Imre kezében még semmi hatalom sem volt, de Moszkva ügynökei már minden intézkedésüket, a statáriumot és a szovjet csapatok beavatkozását, az ő nyakába akarták varrni. Amit Gerő október 23-án Budapesten kért, azt Rákosi Moszkvában már követelt Hruscsovtól. Erre Münchenben is oda kellett volna figyelni, ha lett volna egységes nemzeti öntudatunk, mint a lengyeleknek, és főképp realitásérzékünk.

Gerőéknek csak a Szabad Európa Rádió magyar szerkesztőségét sikerült megtéveszteniök. Budapesten már senki sem hallgatott rájuk, de a rádióban készpénznek vették, hogy Nagy Imre rendelte el a statáriumot. Sőt, Nagy Imre Gerővel egyetemben a felkelőket fasiszta csőcseléknek nevezte (Borsányi Julián október 25-i kommentárja). Mezőfi László, az egykori vitatott jellemű agrárszocialista vezér, Mezőfi Vilmos fia, is Nagy Imrének tulajdonította a statárium kihirdetését. Kovács K. Zoltán az egykori parasztpárti megyei titkár, aki 1947-ben Barankovics keresztény pártjának lett országgyűlési képviselője, arról szólt, hogy a parasztság nem ad hitelt Nagy Imre ígéreteinek, holott, ha ismerte volna Nagy Imre múltját, tudnia kellett volna, ő volt az egyetlen kommunista vezető, aki kezdettől vallotta, hogy a parasztság „kollektív nagyüzemek nélkül is bele nőhet a szocializmusba”.

Október 25.-én szovjet nyomásra leváltották Gerőt első titkári tisztségéről, utána déli tizenkét óra tíz perckor jelentették be a rádióban, hogy Nagy Imre átvette a kormány vezetését. Délután három óra húsz perckor már Gerő bukásáról szóltam, de elhallgattam, hogy az a szovjet kormány váltotta le, amelyik hatalomba helyezte. Megaláznál tartottam, hogy a magyar kommunista párt még ekkor sem tudta elhatározni, hogy ezt a komintern-bürokrata ügynököt eltávolítsa soraiból, aki felelős volt a szovjet fegyveres beavatkozásért, s a statárium meghirdetésért, amelyről akkor szerkesztőtársaimmal ellentétben, még csak azt hangsúlyozhattam, nem tudjuk, milyen körülmények között született meg:

„Gerő Ernő, a provokátor, akinek szemtelen nyilatkozata kihívta maga ellen a magyar nemzet felháborodását, nem főtitkár többé! Budapest népe az utcákon tüntet, a házakon nemzeti színű lobogókat fúj az októberben is márciusra emlékeztető friss, őszi szél. A XX. század leggyalázatosabb imperialista hatalma hiába vonultatta fel a tíz körmével hadakozó hősi, bátor magyar nép ellen a modern technika legtokéletebb vívmányaival felszerelt

tagjait. A magyar nép szívében nem él rettenet. Gerő Ernő bukása után a kormánynak és a pártnak legsürgősebb feladata visszavonni a statáriumot, és visszaparancsoltatni a szovjet csapatokat laktanyáikba. Felelősségre kell vonni azokat, akik provokátor magatartásukkal megsértették a magyar nemzet érzületét, akik a szovjet csapatok segítségét kérték, hogy a sztálinista Gerőnek és társainak elvesztett hatalmát visszaszerezzék! Az új kormány és a párt új vezetői, akik e nagy nemzeti forradalom következtében ezekben az órákban az ország élére kerültek, nem osztogathatnak kegyet a szabadságtól megfosztott, de most felkelt dicsőséges népnek... A statáriális rendelet, amely ezekben az órákban még mindig érvényben van, a magyar nemzet arcul csapása. Még mindig nem tudjuk, milyen körülmények között született meg ez a gyalázatos rendelet. Nem tudjuk, mennyi köze van hozzá Nagy Imrének, akinek a nevében az intézkedés történt. Egy bizonyos, a sztálinista erők kényszerítették ki. Az új vezetőknek tudniuk kell, hogy mindazok, akik felelősek ezért a rendeletért, akik élni szándékoznak ezzel a rendelettel, felelni fognak a történelem előtt, de lehet, hogy még ma vagy holnap...

Az új vezetőség tartsa tiszteletben a magyar nép szent és megmásíthatatlan akaratát, és becsülje meg mindazokat, akik életük kockáztatása árán, végső elkeseredésükben Gerő, és a sztálinisták aljas provokációjára felelve fegyverhez nyúltak. Nincsen ma magyar széles e világon, aki kívánná a vérontást. De nincsen ma magyar széles e világon, aki belenyugodhatna abba, hogy a magyar népnek ezt az új, csodálatos forradalmát ellenforradalomnak bélyegezhessék azok, akiket ez a forradalom a jelen pillanatban a hatalomhoz segített. A további vérontásnak akkor lehet véget vetni, ha a statáriális rendeletet azonnal visszavonják, a sztálinista provokátorokat letartóztatják, és bíróság elé állítják. Talán még a statáriális rendeletnél is megdöbbentőbb, hogy az elnyomó szovjet hatalom katonái fölvonulhattak a magyar hazafiak ellen. A napnál világosabban bebizonyosodott, hogy nem ellenforradalomról, nem holmi provokátorok megmozdulásáról van szó, hanem egy nagy nemzet, egy dicsőséges múltú nemzet, egy meggyötört, megtiport, de legyőzhetetlen nép emelte magasra a szabadság véres zászlaját, példát mutatva a világ összes népeinek! A szovjet csapatok a magyar nép ellen harcolnak. Senki sem hivatkozhat arra, hogy a Varsói Szerződés értelmében joguk volt a szovjet csapatoknak Magyarország belügyeibe beavatkozni. Akik ezt kérték, azok elárulták a nemzetet! A jelen pillanatban a kormány és párt legfőbb kötelessége a statárium visszavonása mellett felszólítani a szovjet vezetőket, hogy rendeljék vissza laktanyáikba a szovjet katonákat, és záros határidőn belül vigyék ki őket az országból."

Utána nyomban elhangzott Nagy Imre első, még bizonytalan miniszterelnöki rádiónyilatkozata, mely tartalma alapján kompromisszum eredményeként született. Gerő beszédéhez hasonlóan ellenséges elemekről szólt, akik félrevezetve sok jóhiszemű dolgozót, és a békésen tüntető ifjúsághoz csatlakozva a hatalom ellen fordultak. A statáriumra utaló mondat már nem fenyegető, hanem inkább amnesztiát ígérő. Az első változatban, ha a felkelők „tízennégy óráig”, a másodikban, ha „azonnal” leteszik a fegyvert, a kormány nem vonja őket statáriális eljárás alá. A kormány politikai célkitűzéseit illetően már nem a Rákosit leváltó júliusi határozatok megvalósításában, hanem „az 1953-as júniusi kormányprogram” elveinek megvalósításában látta, melyet a rövidesen összeülő országgyűlés előtt akarta megvitatni. Jóllehet a nyilatkozat után a rádió bemondta Gerő leváltását, a hír már teljesen hatástalan maradt, mert az események meghaladták. Felhívása a fegyveres tüntetőkhez: „Álljatok a párt mögé! Álljatok a kormány mögé!”, süket fülekre talált. A gyűlölt párt már szétesett, a kormány valójában még meg sem alakult. A Szabad Európa Rádió szerkesztőségének tagjai a forradalmi jelszavakból és Nagy Imre beszédéből azt olvashatták ki, amit akartak. Ez már az első napokban abból is kitűnt, hogy ki milyen történelmi eseményhez hasonlította. A nálam huszonkét évvel idősebb Körösi-Krizsán Sándor, a kiváló erdélyi költő, Szilágyi Domokos rokona, egykori kommunista mozgalmi ismeretei alapján a kronstadti matrózok 1921-es zendüléséhez hasonlította. (Körösi-Krizsán az első világháborúban orosz fogságba esett, s fogsága első idejét Sík Endrével, Sík Sándor bátyjával töltötte. Vele együtt belépett a kommunista pártba. A fogságban megtanult oroszul és angolul. Később, talán nyelvtudása révén, Kun Béla titkára lett, s nézeteiben kezdettől Bucharinhoz állt közel. Romániába való hazatérte után a román kommunista párt politikai propaganda titkára lett, de Sztálin-ellenes magatartása miatt kizárták a pártból. A második világháború éveiben már a Magyar Nemzet munkatársa és berlini tudósítója volt. A háború után Hamburgban, az ottani angol kormányzat alkalmazottjaként dolgozott, 1951-ben onnét került a Szabad Európa Rádió magyar osztályára, melynek egyetlen oroszul tudó munkatársa volt.) Kalandos, fiatal évei alapján feltehető, hogy ő volt az egyetlen szerkesztő a rádió magyar osztályán, aki alapos, személyes ismeretekkel rendelkezett az orosz bolsevik forradalomról. Aki tudott a Kronstadti zendülésről, és észrevette a magyar forradalom rokon vonásait a kronstadti matrózok nézeteivel: „Szovjetek kommunisták nélkül”. (Kronstadtból a főleg paraszt fiatalokból rekrutált matrózok lázadtak föl az elfajulni kezdett kommunista diktatúra ellen. Magyarországon a diákok és parasztok a szovjet elnyomást

kiszolgáló Rákosi rendszere és örököse, a gyűlölt, Gerő kommunista diktatúrája ellen.) Körösi-Krizsán kronstadti hasonlata ellen a szerkesztőségben senki sem emelt szót.

De ha jól emlékszem, alig hangzott el Körösi-Krizsán kommentárja, megszólalt Ajtay Miklós, aki a maga okézta kommentárjában a „Függetlenség, szabadság! Nem vagyunk mi fasiszták” jelszó alatt felvonuló, „Nagy Imrét a kormányba” követelő diák- és munkásifjúságot a spanyol polgárháborúban Franco tábornok oldalán, a köztársaság ellen, a fasiszta diktatúráért életüket áldozó alcázári kadétokhoz hasonlította. A Szabad Európa Rádióból egyidőben két végzetesen ellentétes álláspont! Nem tudok róla, hogy ezt akkor valaki is kifogásolta volna. A szerkesztőség tagjai közül a kronstadti fölkelésről Körösi-Krizsánon és rajtam kívül bizonyára kevesen hallottak, az alcázári hasonlat a többségnek meg nem okozott gondot. A produkciónak különösen nem.

Eszünkbe se jutott tiltakozni, még csak „kellemetlen kisiklásnak” sem tekintették. Szó nélkül levegőre engedték. Mikor a rádió hangosbeszélőjéből véletlenül meghallottam, azonnal erőiesen tiltakoztam Gellért Andornál a hasonlat ellen. Az hiányzik csak – mondtam –, mikor otthon a kommunisták fasiszta csőcseléknek gyalázzák a felkelőket, a Szabad Európa Rádió meg a spanyol polgárháború francoista kadetjaihoz hasonlítsa őket. Kérdeztem, tudott-e róla? Ajtay, akinek okéző joga volt, nem mutatta neki. Azonnal letiltotta, pedig Ajtayhoz baráti szálak fűzték, igazgatóként velem egyidőben hozatta át Párizsból a rádióhoz, néha hármasban a bajor hegyekben közös kirándulást tettünk. A kommentár csak egyszer került adásra, bizonyára nem véletlen, hogy a kézírata mindmáig nem került elő.

Nagy Imre október 25.-i kormánynyilatkozatának napján hangzott el a Szabad Európa rádióban Gellért Andornak, a magyar osztály igazgatójának most már mérsékelt, a rádió többségének hangjától eltérő, kommentárja. Hogy szavainak nagyobb nyomatékot adjon, a „Szabad Magyarország Hangja” szerkesztőjeként mondotta be a mikrofonba.

„Az új miniszterelnök személyét nem az ismeretlenségből vetette fel a szemünk előtt lepergett forradalom. Három esztendeje – mondotta – sok figyelem és – nyugodtan kimondhatjuk – érdeklődés kísérte alakját. Ahhoz a kevés kommunistához tartozik, akinek nevéhez az ország minden társadalmi rétegéből remények és várakozások fűződtek. Nyugodtan állíthatjuk, Nagy Imrének volt lehetősége, hogy az ország gazdasági és politikai válságának megoldásához az ország nem kommunista rétegéből is támogatást remélhessen. Ennek az embernek a felelőssége éppen ezért sokkal súlyosabb,

mint pártjának sok más tagjác. Az új miniszterelnöknek felelnie kell mindennek, hogy az október 23.-áról 24.-ére virradó éjszakán ki folyamodott a vörös hadsereg beavatkozásáért, s a szovjet katonákat ki vezényelte ki magyar ifjak, munkások és katonák ellen. Ha ennek a vizsgálatnak a során kiderül, hogy ezt az új miniszterelnök tette, új pályája olyan tehertétellel indul, amely személyét lehetetlenné teszi az élő és jövő magyar nemzedékek előtt. Ebben az esetben új vállalkozását Nagy Imre káinbélyeggel a homlokán kezdi, amely megöli a személyéhez fűződő illúziókat és megpecsételi politikai sorsát. A szovjet csapatok felvonulása olyan merénylet volt a magyar nemzet ellen, amelyre nem volt példa ezeréves történelmünk véres és szomorú lapjain.”

Eddig a kiragadott idézet Borbándi könyvéből, a Szabad Európa Rádió történetéről. Negyven év után felelevenítve Gellért Andor kommentárját, nagy hiányérzetem támadt. Az én emlékezetemben az élt, hogy nem feltételes módon ítélte el Nagy Imrét, hanem a rádió többi szerkesztőjéhez hasonlóan, határozottan, ami a kommentár elhangzásakor megdöbbenett, mert Gellértet New York-i ismeretségem és a korábbi szerkesztői értekezletekről való jó benyomásaim alapján megfontolt diplomatának tartottam. Azonnal rohantam hozzá, és indulatosan magyaráztam neki, hogy Nagy Imre nem rendelhette el a statáriumot és nem kérhette az országban állomásozó szovjet csapatok beavatkozását. Gellért Béry László és Mikes Imre, és a szerkesztőség többségének hatására, megmaradt Nagy Imre áruló szerepének megítélésénél. Borbándi vagy nem olvasta végig a kommentárt, vagy „kiegyenlítésre” hajlandó, kellemetlenségeket elkerülő természetének megfelelően, az árulásra vonatkozó részt egyszerűen nem idézte. Mikor ezeket a sorokat írom, kaptam meg Simándi Irén doktori disszertációját kiegészítő „Magyarország a Szabad Európa hullámhosszán, 1951–1956” című épp megjelent könyvét, melyben közölte Gellért teljes kommentárját, melynek utolsó mondata, addig csak az én emlékezetemben élt, és eredeti dokumentum nélkül mindmáig bizonytalanságban voltam miatta. Most már idézhetem a kommentár befejező mondatait: „A tüntetők, a rendszer ellen tiltakozók Nagy Imre szövetségesei voltak, harcba szálltak mellette, visszasegítettek a politikai hatalomba. Ő azonban új pozíciójában megtagadta, elárulta őket, hozzájárult a szovjet csapatok bevonulásához és a rögtönítélő bíróságok felállításához.” Az utolsó mondatot a nyomatékosság kedvéért Simándi Irén idézőjelbe tette, tehát szó szerint idézhette: „Ez a lépése már a mai napon a magyar történelem nagy árulásainak sorába vonult be, melyet talán még századok múlva is emlegetni fognak.” Ezzel a mondattal – talán akarat-

lanul – hivatalosan is elindította Nagy Imre ellen azt a lavinát, mely – mint látni fogjuk – még a forradalom leverése után sem szűnt meg.

Míg otthon az egyetemi fiatalság, a gyárakból az utcára tódult munkások ezrei Nagy Imrét követelték a kormány élére, a rádió szerkesztőségének többsége megtáltosodott és a nemzet nevében hisztérikus kommentárok hangzottak el Nagy Imre ellen. „Te pedig, Nagy Imre, állj meg, borulj térdre vezeklő bűnösként a nemzet előtt – hangzott el Ajtay Miklós Borbándi által „széljegyzet”-ként említett kommentárjában –, próbáld jóvátenni rettentő bűnödöt a szovjet légiók ránk szabadításáért! Ha eltévelyedett életednek még valami értelmet akarsz adni, úgy csak egy kötelességed lehet, a szovjet zsoldos hadnak, melyet galádul a nemzetre zúdítottál, kiálts megálljt.” Gallicus (Mikes Imre) Nagy Imrét a lengyel miniszterelnökkel szemben marasztalta el, mert „Gomulka Varsóban az asztalra ütött... De Nagy Imre nem ütött az asztalra. Illetve nem az asztalra ütött, hanem arra a népre ütött, mely hajlandó lett volna őt vezérének elfogadni”. Az agrárius Németh Zoltán szerint Nagy Imre „A nemzet minden rétegét kielégítő intézkedés helyett a magyar népre zúdította a szovjet páncélosokat. Borsányi Julián (Bell ezredes) az ország demokratizálására vonatkozó ígérettel kapcsolatban azt kérdezi Nagy Imrétől: „Ki ígérje, ki szavatolja a szabad választásokat? Az a Nagy Imre, aki a szovjet ezredeket a tüntetők ellen küldte, aki rendszere létérdekének mondta a szovjet szuronyokat? Neki higgyék el a szabadságharcosok, hogy őszintén gondolta az idegen megszállók visszarendelését?” Egész nap, szinte megállás nélkül más sem hangzott el a rádióban, minthogy Nagy Imre hívta segítségül az országban állomásozó szovjet csapatokat. Gerőt már mindenki elfeledte, a pártközpontból nem lehettek információink. (Ami ezekben a drámai órákról később kiderült, nincs hiteles, tárgyilagos tanú, egyetlen hír erről az akkori kommunista miniszterelnöktől, Hegedüstől származik, aki szerint Nagy Imre nem kért támogatást a szovjetektől, nem mondhatjuk, hogy ő hívta segítségül. „Ott ült karosszékében, fáradt volt, az egész helyzet kétségbeejtő, s nem reagált. Nem mondta, hogy nem.” Ma már tudjuk, hogy a behívást a szovjet kormány lépésének igazolására később Hegedüs a zűrzavarban valakinek a hátára tett papírosan írta alá.*

* Püski Sándor 1943 karácsonyára kiadhatta három erdélyi kommunista író könyveit, Asztalos István (Elmondja János), Nagy István (Oltyánok unokái) és Balogh Edgár (Hármas kis tükör), ha Móricz Zsigmond megtette Balogh Edgárt lapjának, a Kelet Népe kolozsvári szerkesztőjének, akkor alig tizenhárom év múlva, 1956-ban a Szabad Európa Rádió is különbséget tehetett volna a forradalomban közszerepet vállaló Nagy Imre és a rákosista kommunisták között.

A forradalom negyedik napján két dologra igyekeztem felhívni a magyar hallgatóság figyelmét. Az egyik, hogy „az a kormány és pártvezetőség, mely a forradalom következtében jutott hatalomhoz, továbbra is azt hirdeti – bár egyre halkulóbb hangon –, hogy ellenforradalmárok harcolnak. Ezzel akarja elterelni a figyelmet arról, hogy szabadságharcosaink nem társadalmi harcot vívnak ebben az órában, hanem egy idegen elnyomó hatalom katonáival állnak szemben... Hozzátok fordul, könyörög nektek, hogy legyen vége a vérontásnak, vonuljatok vissza az üzemeitekbe, és kezdjétek meg a munkát. De ki ontja a magyar vért? Az ávéhá és az idegen gyilkosok, akiket az áru-ló kommunista vezetők szabadították a szabadságért fölkelt magyar népre.” A másik, hogy az időközben meghirdetett amnesztia rendelet értelmében a szovjet csapatok beszüntetnék-e a harcot, ha a felkelők beszüntetnék a harcot. Azzal kezdtem, hogy: „Legutóbbi órákban, a pártvezetőség nyilatkozatot tett közzé, amelyben amnesztiát ígér a fegyveres harc összes résztvevőinek, ha ma este tíz óráig leteszik a fegyvert. Ezt követte az a minisztertanácsi rendelet, amely már visszamenőleg is amnesztiát ígér mindazoknak, akik október 23-a óta részt vettek a harcokban, ha a még harcoló hősök leteszik a fegyvert. Az amnesztia rendelet meghirdetésével kapcsolatban több kérdés merül fel. Az amnesztiát egy olyan társaság hirdette meg, amely az országra szabadította az orosz csapatokat és, amely már eddig is, több alkalommal megszegte szavát. A másik kérdés, amely ennél sokkal fontosabb, az, milyen az oroszok álláspontja az amnesztiával kapcsolatban. Az amnesztiát a kormány hirdette meg és a harc zöme az orosz csapatokkal folyik. A kormány és párt kezeiben alig van hatalom. Magyarország véráztatta földjén dicső szabadságharcosaink, akik életük kockáztatása árán küzdenek szabadságunkért, nemzetünk függetlenségéért túlnyomó részt orosz tankokkal és orosz katonákkal állanak szemben. A kérdés tehát az, hogy a magyar hazafiakat lámpavasra akasztó szovjet hadsereg parancsnokai, tisztjei és katonái respektálnák-e a magyar kormány amnesztia rendeletét. És ha igen, mennyire respektálnák? A magyar népnek az oroszokkal szembeni tapasztalatai azt mutatják, hogy még az oroszok saját ígéretében sem lehet bízni. Ha az új vezetők valóban azt akarják, hogy az általuk hazug módra, testvérharcnak nevezett szovjetellenes szabadságharc véget érjen, akkor az amnesztia rendelettel egyidejűleg be kellene jelenteniök, hogy a szovjet csapatok megkezdték visszavonulásukat és beszüntették a magyar nép hős fiainak gyilkolását. Vagy, ha ezt nem tudják elérni, akkor legalább biztosítékot kellett volna szerezniük arra, hogy a kormány amnesztia rendeletét a szovjet hadsereg parancsnokai, tisztjei és katonái a legmesszebbmenően respektálják.”

Ez a kiragadott rész is visszatükrözi az akkori bizonytalanságot. Először – helyesen – azt mondtam, hogy az amnesztiát egy olyan „társaság” hirdette meg, mely az országra szabadította az orosz csapatokat, a második mondatban már a kormánynak tulajdonítottam, mivel Nagy Imre nevével jelentették be, de ekkor még Nagy Imre első kormánya meg sem alakult, ezért a Nagy Imre kormánya kifejezést elkerültem. A budapesti lapok csak 27-én közölték az új „nemzeti kormány” megalakulását, mely Gallicus kommentárja szerint „se nem új, se nem nemzeti”. Ez volt az első eset, amikor Gallicus Nagy Imre-ellenes kommentárjával nagyjából egyetértettem, bár némely személyi változást a kormány összetételében átmenetként helyeselttem. De semmiképpen sem tudtam elfogadni azokat a nézeteket, hogy „Nagy Imre még a legújabb kormányalakítása után is a szovjet végrehajtó hatalomra támaszkodik (Borsányi Julián), vagy, hogy „Senki sem maradt Nagy Imre és kormánya mellett, csak az ÁVH-s pribékek” (Németh Zoltán). Tildy Zoltán, Kovács Béla vagy a fiatakoromból ismert Gyenes Antal, sőt a reform kommunista Nyers Rezső, jó szándékában nem kételkedtem, de a kormány tagjainak többségétől, Erdei Ferencről, Bognár Józseftől, hogy csak azokat említsem, akiket személyesen ismertem vagy egészen Molnár Erikig, Kossa Istvánig és Münnich Ferencig, semmi jót nem vártam a magyar nép számára. Az új kormányalakítással kapcsolatban különösen feltűnt nekem, hogy a miniszterek között nincs egyetlen ismert szociáldemokrata múltú politikus sem. Azt nem vártam, hogy az október 27.-én, a kevésbé kompromittált kommunistákból, ismert társutasokból és néhány tiszta múltú politikusból összeválogatott kormányban a szociáldemokraták nevében Kéthly Anna is részt vegyen. Hiszen a két párt egyesítésekor azok közé tartozott, aki a leghevesebben tiltakozott a szociáldemokrata párt önállóságának feladása ellen. Mint az országgyűlés elnöke nyíltan szembeszállt a kommunistákkal, ezért 1948-ban kizárták a szociáldemokrata pártból. 1950-ben a politikai rendőrség letartóztatta, 1954-ig, ítélet nélkül, börtönben tartották, majd életfogytiglanra ítélték. Nemzetközi, főleg angol szocialisták tiltakozására 1954-ben rendőri felügyelettel szabadlábra került. Fiatal koromban csak látásból ismertem és becsültem. Legelőször egy március 15.-i gyűlésen, a Tattersallban hallottam beszélni, ahova elvittem magammal osztálytársamat, Jobbágy Károlyt is, hogy megismerkedjék a munkásmozgalommal. (Azelőtt egy budai katolikus kórusba járt énekelni, mint később bevallotta, csak a lányok miatt.) Pár ezer munkás gyűlt össze a lovardától bérbe vett hatalmas teremben. Kéthly Anna beszéde maradt csak meg az emlékezetünkben. Lelkes hangon szólt március tizenötödikéről, a népek tavaszáról, mely-

nek eljövételében én is rendületlenül hittem. 1956 októberében főként ki nem mondottan Kéthly hiánya miatt nem rokonszenvezhettem Nagy Imre első kormányával.

„A mai nap folyamán nyilvánosságra hozott kormánylista legfeltűnőbb vonása – mondtam –, hogy a miniszterek legnagyobb része a sztálini korokban súlyosan kompromittált egyén, alig van új ember közöttük, de talán még ennél is lényegesebb, hogy a volt szociáldemokraták közül senkit sem sikerült megnyerni az új kormány támogatására. Szabadságharcunk megindulása óta, Nagy Imre és a hatalmát veszített tömegek nélkül maradt párt maroknyi opportunistá vezetésével állandóan azt hangoztatta, hogy egy széles népi alapokra helyezett kormányt fog létrehozni, amelyben helyet kapnak mindazok az erők, amelyek a magyar nép bizalmát élvezik. Az új kormánylistán egyetlen olyan ember szerepel, aki semmi körülmények között sem mondható kommunistának, vagy társutasnak, és ez Kovács Béla. Rajta kívül mindenki vagy a kommunista párt tagja, vagy a kommunista párt szekértolója volt. Ez hát a széles nemzeti összefogás kormánya, amely előtt a magyar szabadságharcnak meg kellene hajolnia és letennie a fegyvert. A magyar munkásság e kormánylista hallatára, ha akadt volna még kételkedő sorai-
ban, meggyőződhetett arról, hogy a szovjet szuronyokat segítségül hívó új vezetők nem csak elárulták a magyar népet, a magyar szabadságharc szent ügyét, hanem már első ígéretüket sem tartották be. Azt ígérték, hogy széles alapokra helyezett nemzeti kormányt hoznak össze. Nos ez az új kormány széles kommunista alapon áll. Annak a pártnak az alapján, amelynek talán ma még van egy maroknyi vezetője, de nincsen egyetlen tagja sem. Abból a pártból állították össze a kormánylistát, amely mögött egyetlen becsületes magyar munkás sem áll. És ezzel a kormánylistával és a gyilkos szovjet szuronyok segítségével szeretnék megszerezni a magyar munkásság támogatását. Nemhogy a magyar munkásság támogatását nem szerezték meg, de még a volt szociáldemokrata vezetők közül azokét sem, akik az utóbbi időben Rákosi leváltása után, szerencsétlenül és áruló módra támogatták Gerő–Hegedüs kormányzatát. Ez a kormánylista azt bizonyítja, hogy a közel 100 esztendő múltja visszatekintő szociáldemokrata párt volt vezetői és tagjai nem támogatják Nagy Imrét. Ez súlyos kötelezettséget ró mindazokra a magyar munkásokra, akik a múltban a szociáldemokrata párt tagjai voltak, és még ma is szociáldemokratának vallják magukat. Ez azt jelenti, hogy a volt szociáldemokrata munkásoknak azok mellett a munkások mellett a helyük, akik ezekben az órákban a még mindig fegyverrel a kezükben, mindig harcolnak a szovjet önkény hazánkat ért galád szovjet támadása és a kom-

munista árulás ellen. A szociáldemokrata munkások nem vállalhatnak közösséget a kommunistákkal. Nem vehetnek részt az olyan munkás és forradalmi tanácsban, amelyet az áruló kommunista vezetők és kormány létrehoznak. Az a kötelességük, hogy ezekben a tanácsokban felvegyék a harcot azok ellen, akik ezekben az órákban hátba akarják támadni szabadságharcosainkat, és az áruló kommunisták hatalmát akarják alátámasztani. Egyetlen becsületes, volt szociáldemokrata munkás és pártfunkcionárius sem nézheti ezekben az órákban tétlenül, hogy az a párt, amely erőszakkal megsemmisítette a szociáldemokrata pártot, amely elrabolta a munkásság jogait, amely éhségbe, nyomorba döntötte a magyar dolgozók millióit, és amely a világtörténelem legcsúfosabb árulását követte el egy szabadságáért küzdő hősi nép ellen, ismét megkísérelhesse láncokat rakni a magyar dolgozók kezére. A volt szociáldemokraták nincsenek a kormányban. A volt szociáldemokraták nem támogatják az áruló kommunista kormányt. A volt szociáldemokraták a szabadságharcosok oldalán állanak, és tovább folytatják fegyverrel, vagy fegyver nélkül a harcot az ország szabadságáért, függetlenségéért, amelyért legjobb fiaink vére hull ezekben az órákban.”

Az új kormány helyett, mely alig hozott változást, inkább a megalakulófélben lévő forradalmi tanácsok, munkástanácsok és a nemzeti bizottságok sorsa érdekelt. Az új kormány megalakulása előtti napon, október 26-án, arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a kommunisták újból az ismert taktikájukhoz folyamodtak: a hiszékenyebb munkástanácsokkal táviratokat küldetnek maguknak. Még mindig meg akarják tévesztetni a dolgozókat, akik a forradalom első napján azzal feleltek az egyetemi ifjúság hívására, hogy feszítővasakkal, kalapáccsokkal, sokszor csak puszta kézzel rontottak rá a szovjet tankokra.

„Ez a harc már ötödik napja tart, és a kormány mindenféle kétségbeesett felhívása, amnesztia rendelete ellenére sem ért véget. A magyar munkásság egy része fegyverrel a kézben harcol még ma is, a másik része pedig fegyvertelenül, általános sztrájkkal, és minden lehető eszközzel támogatja nemzetünk függetlenségéért és szabadságáért folytatott harcunkat. A munkástömegektől elszakadt kormány és pártvezetőség most megpróbálná félrevezetni a fegyvertelen dolgozókat, a mesterségesen létrehozott munkástanácsokkal táviratokat írat magának, mint annak idején Rákosi. A fegyvertelen munkásságot a szabadságunkra törő szovjet zsarnokok oldalára szeretné állítani a munkástanácsok segítségével. A munkásság azonban nagyon jól tudja, hogy mindaddig, amíg a szovjet megszálló erőkkal szabadságharcosaink élethalálharcot vívnak, addig a jelenlegi kormány támogatása egyet jelent a

szovjet gyilkosok támogatásával, a nemzet hősi szabadságharcának elárulásával. Ezért a megalakult és megalakulóban lévő munkástanácsok nem bízhatnak az új vezetés ígéreteiben, ha pár nappal ezelőtt mégolyan népszerűek is voltak a munkásság körében. Az ígéretek beváltására ugyanis mindaddig semmi garancia sincs, amíg a szovjet csapatok szabadon garázdálkodhatnak az országban, amíg az új vezetőség a véres szovjet szuronyokra támaszkodik, vagy a szovjet csapatok támogatását igénybe veszi.

Az ország népe ezért csak abban az esetben fogadja helyesléssel a munkástanácsok és forradalmi tanácsok megalakulását, ha ezek a harcok idején semmi körülmények között sem hajlandók támogatni a hatalmát és népszerűségét elvesztett új kormányzatot. A munkástanácsoknak a magyar nép és a harcoló magyar munkások oldalán a helye. A fegyvertelen munkások kezében is óriási hatalom van. Egyrészt segítséget nyújthatnak a szabadságharcosoknak, másrészt pedig kényszeríthetik a kormányzatot arra, hogy a szabadságunkért, a munkásság szabadságáért is harcoló magyar nemzet követeléseit elfogadja. A legelső követelés az, hogy az orosz csapatok azonnal szüntessék be a magyar nép további gyilkolását, és vonuljanak vissza állomáshelyeikre. A magyar kormány ezután tegyen ígéretet arra, hogy nem ismeri el a kommunista párt ún. vezető szerepét, hanem a rend, a nyugalom és béke helyreállta után szabad választásokat tartanak, amelyen a magyar nép vágyait, szándékait kifejező demokratikus pártok, a szabadságharcosok eszméit valóra váltó pártok indulhatnak.”

Október 28.-án, déli félkettőkor felolvasott kommentáromban a munkás és forradalmi tanácsok alakulásáról szóltam és felhívtam figyelmüket, hogy ügyeljenek arra, hogy a tanácsokba csak feddhetetlen múltú emberek kerülhessenek. Ezt a kommentárt, a forradalom után kilenc évvel később született Simándi Irén némi rövidítéssel közzétette a „Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956” című könyvében, amiért itt mondok köszönetet. Most az előkerült eredeti szöveg alapján idézhetem:

„Egymás után megalakultak a munkás- és forradalmi tanácsok, sőt legújabban a felszabadult, fellelkesült lakosság koalíciós alapon nemzeti bizottságot szervez a pártok bevonásával. Ezeknek a forradalmi és nemzeti szerveknek az a célja, hogy helyi vonatkozásban megteremtsék az új adminisztrációt, biztosítsák nemzeti szabadságunk győzelmét, a győztes forradalom jegyében helyre állítsák a rendet és nyugalmat. Legelőször a Borsodi Forradalmi Tanács alakult meg, amely eljuttatta követeléseit Nagy Imréhez. A leghatározottabban és legerélyesebb hangon követelték, hogy az orosz csapatok azonnal szüntessék be a magyar hazafiak gyilkolását, és legkésőbb

január elsejéig vonuljanak ki az országból. Elítélték a magyar országgyűlést, amelyet Fejbólintó Jánosok gyülekezetének neveztek. Új országgyűlést és széles nemzeti alapokra helyezett nemzeti kormányt és a bűnösök legszigorúbb megbüntetését kívánták. Követeléseik teljesítése érdekében kimondták az általános sztrájkot. Miután a sztálini rezsimben kompromittált egyénekből és majdnem teljes egészében kommunistákból áll az új kormány, az általános sztrájkot mind a mai napig nem szüntették meg. A győri lakosság átvette a város életének irányítását, külön munkás, katona, paraszt és értelmiségi tanácsot szerveztek. A Győri Forradalmi Tanács legfőbb követelése szintén az, hogy az orosz csapatokat január 1-ig vonják ki az országból. Miután Budapesten még tartanak a harcok, dicsőséges szabadságharcosaink és a gyilkos szovjet hadsereg között, követelik, hogy a szovjet csapatok Budapesten azonnal szüntessék meg a szabadságharcosaink ellen vívott szégyenletes harcukat. A győriek követelik, hogy azonnal oszlassák fel és fegyverezzék le az ÁVH-t, amely az utóbbi napokban megmutatta, hogy a magyar népnek, a magyar szabadságnak éppolyan galád, gyalázatos, minden gonoszságra kapható ellensége, mint maga a könyékig véres szovjet hadsereg! Győrben az üzemeket munkástanácsok vették át. Az általános sztrájk mindaddig tart, amíg a szovjet csapatok be nem szüntetik a harcot, véget nem vetnek a szabadságáért küzdő hősi magyar nép, a világ bámulatára méltó magyar fiatalok, munkásifjak, munkáslányok, egyetemisták, honvédek, sőt harcoló magyar gyermekek gyilkolásának.

Vas megyében megalakult a Vas Megyei Nemzeti Bizottság, amely valóban széles nemzeti alapokon áll, magába tömöríti a volt koalíciós pártok képviselőit, a megye lakosságának minden rétegét. A Vas Megyei Nemzeti Bizottság első nyilatkozatában szintén azt követelte, hogy január 1-ig teljesen és végérvényesen vonják ki Magyarország területéről a szovjet csapatokat, és a Szovjetunió kormánya minden késedelem nélkül jelentse be a világ közvéleménye előtt. Semmiféle olyan kormányt nem ismer el nemzetinek, amely nem tömöríti magába az ország minden rétegét.

Az említett forradalmi tanácsok és nemzeti bizottságon kívül ezekben az órákban szerte az országban mindenütt alakulnak a forradalom, a győztes nemzeti szabadságharc helyi szervezetei. Ezek a szervek mind megegyeznek abban, hogy az orosz csapatoknak be kell szüntetniük a magyar nép további gyilkolását, és ki kell vonulniuk az országból. Nyíltan kifejezésre juttatják, mint legutóbb a Pécsi Forradalmi Tanács, hogy Nagy Imre kormányával nincsenek megelégedve, nem tekintik nemzeti alapon álló kormánynak, mert kompromittált kommunistákból áll...

Kezdetől fogva világos volt, hogy a szovjet szuronyokra támaszkodó központi hatalom, amely még mindig gyűlölt sztálinista kommunistákból áll, amely nem tömöríti magában a nemzet minden rétegét, megkísérli, hogy beszivárgás útján megszerezze magának a helyi forradalmi tanácsok támogatását. Mindent elkövet, hogy ezek a helyi forradalmi szervek működjenek együtt vele, és fogadják el a kompromittált kommunista vezetőkől összeállított kommunista kormányt. Erre azonban már rég rájöttek a forradalmi tanácsok és nemzeti bizottságok. Mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák azoknak a beszivárgását, akik az elmúlt tíz esztendő borzalmiért felelősek, és most leverten a demokratság álarcába akarják hátba támadni a győztes nemzeti szabadságharcunkat, és a kommunista társadalmi rend felett győzelmet aratott társadalmi forradalmunkat. Ezek az új tanácsok csak akkor teljesítik feladatukat, ha minden erejükkel megakadályozzák, hogy ezek az áruló elemek a zavarosban felülkerekedhessenek, és a győztes forradalom erőire támaszkodva szilárdíthassák meg elvesztett gyalázatos uralmukat. Ha ügyelnek arra, hogy a munkásbizottságok valóban olyan munkásokból alakuljanak, akik az elmúlt évek során, de különösen az utóbbi napokban, példás magatartásukkal, bátorságukkal, áldozatkészségükkel bebizonyították, hogy egyek a felkelt és kezében fegyverrel harcoló magyar munkásosztállyal."

Ennek a fennmaradt kommentárnak a szövegéből hiányzik egy jelentős rész, mert nem mehetett adásra. Ebben a részben figyelmeztettem hallgatóimat, hogy az elmúlt napokban egymásután új hangon szólaltak meg a vidéki rádiók: a bemondók hangja még a régi – hangsúlyoztam –, de a tartalom már új, a győztes forradalom hangja. Mikor az okézó Béry Lászlótól beolvasásra visszakaptam a kéziratomat, megdöbbenve láttam, hogy a vidéki rádiókra vonatkozó szöveg törölve van. Azonnal megkérdeztem, tudtom nélkül miért húzta ki. Válasza rövid és tömör volt: „Mert nekünk erről egészen más véleményünk van! Rövidesen meghallhatod az én kommentáromban.” Válaszát, mivel többes számot mondott, úgy fogtam föl, hogy Gellérttel egyetértésben húzta ki ezt a részt, így nem protestáltam az igazgatónál ellene. Annál nagyobb lett a megdöbbenésem, mikor nem sokkal utána meghallottam Béry kommentárját: „Nem tűnt fel kedves hallgatóinknak – mondta –, hogy vidéken hirtelen rádióadások áradata indult egyazon hullámhosszon, meglepő hangerővel és feltűnően azonos ismertetőjelekkel?... Első pillanatban úgy tűnhet, mintha valóban a nép céljait és kívánságait fejeznék ki. Rákapcsolnak a hangulatra, de ugyanakkor megpróbálják mindjárt feltűnően gyanús irányba levezetni. Ezeknek az adásoknak két közös árul-

kodó vonásuk van. Miközben ünneplik a forradalom győzelmét, helyeslik az ÁVH felszámolását, ugyanakkor megegyeznek abban, hogy Nagy Imre igen kiváló férfiú, akiben bízhat a nép.”

Hamarosan más kérdés kezdett foglalkoztatni. Feltűnt Maléter Pál neve. A német megszálló csapatok 1945. január 18.-án feladták Budapestet és a velük szövetséges Szálasi maradék csapatával visszavonultak Budára, ahol utolsó erőfeszítéssel január 18-ig még meg tudták vetni a lábukat. Szálasi katonái között egy páncéltörő század fiatal parancsnoka, Litterati Loótz Gyula is ott volt, mert megtagadta legfőbb hadurának, Horthy Miklósnak fegyverletételi parancsát, és páncélos csapatával „három tucat T-34 mintájú szovjet harckocsit semmisített meg, ezek közül tizet kizárólag partizán módszerekkel”. Addig védte a németekkel Budát, míg a Vár és a II. kerület házainak kétharmad része elpusztult, vagy romhalmazzá lett. A budai civil lakosság áldozatainak számát mindmáig csak találgatni lehet. A háború végét Münchenben élte meg, és Dessewffy Gyula a Szabad Európa Rádió indulásakor, 1951 novemberében megtette a magyar osztály személyzeti főnökének. Később aztán Patkó Gyula néven a sportrovatban írogatni is kezdett. Az 1956-os forradalom és szabadságharc október végén alkalmat adott neki arra, hogy a rádióban elmondhassa a nácik oldalán szerzett partizán módszerű harci tapasztalatait. Ekkor figyeltem föl személyére. Múltjáról addig szinte semmit sem tudtam. Litterati Loótz Gyula október 27.-én és 28.-án két „előadásban” – Bell ezredes (Borsányi Julián) rovatában. Az ötlet állítólag az amerikai politikai tanácsadóé, Mr. William Griffithé volt, de Borsányi nem akarta belekeverni rovata műsorába, Litterati Loótz örömmel vállalkozott rá, hogy Patkó Gyula álnéven végre elmondhassa háborús tapasztalatait a Molotov-koktél készítéséről és bevetéséről. Felkelők között bizonyára elegenden voltak, akik a második világháborúban szerzett tapasztalatait. Elmagyarázta a Molotov-koktél elkészítésének módját. Elkészítésének módját Maléter is bemutatta a Kilián laktanyában a külföldi újságíróknak. Nekem csak az tűnt föl, hogy a szabadságharc ürügyén a nácik oldalán végbevitt hőstetteiről szóló és szavait egy kis változtatással a nyilasok egykori jelszavával (Győzelem vagy halál) a szabadságharcosok jelszavaként (Szabadság vagy halál) fejezte be. (Lehet, hogy ez is csak „kisiklás” volt. Hasonlót már megértem 1945 elején, mikor Rákosi Debrecenből először jött Budapestre. A kommunisták teleragasztották a házak falait a képével, alatta vastag betűkkel: JÖN RÁKOSI. Szinte azonos méretű plakátokat láttam pár hónappal előtte a főváros utcáin: JÖN SZÁLASI. Megcsóváltam a fejemet.

Remélhetőleg ez is hamar elmegy.) Sikeres beszámolójáért Mr. William Griffithtől Gellért Andor és Borsányi Julián jelenlétében Litterati Loótz dícséretet kapott, mert a politikai tanácsadó sem ismerte fel, hogy a Molotov-koktél ürügyén Buda „hősi” védelmét a németek oldalán is belekeverte „előadásába”.

Személyesen is ismerhette az öt évvel idősebb Maléter Pált, ha máshonét nem, ludovikás korukból. Maléter a háború vége felé a Kárpátok keleti oldalán egy könnyű páncéltörő alakulat hadnagyaként szovjet fogságba esett, ahonnan Vas Zoltán mentette ki. Utána partizánképzésre fogták. Nagy Károly környékén huszonegy társával együtt le is dobták, de a bevetést olyan rosszul szervezték meg, hogy társai többsége ott pusztult. Maléter életben maradt és a megszálló szovjet csapatok parancsnoksága később átadta a debreceni kormánynak. Az alakuló új hadseregben három év alatt főhadnaggyá, századossá és alezredessé léptették elő, majd kinevezték páncéltörő ezredessé. Neve először a forradalom alatt, október 25-én tűnt föl, mikor Hanza Károly hadügyminisztertől azt a parancsot kapta, hogy öt harckocsival és a Kossuth tüzériskola növendékeivel mentse föl a felkelőktől szorongatott Kilián laktanyát. A szemtanúk eléggé ellentmondó elbeszélései szerint be is nyomult a laktanyába, ahol a felkelőkkel rokonszenvező légénységgel megegyezett és a Corvin közti felkelőkkel tűzszünetet kötött. A laktanyára kitűzte a nemzeti zászlót. Feletteseivel csak október 28-án közölte, hogy átállt a forradalom oldalára. Maléter volt az első magasrangú katonatiszt, aki nyíltan a felkelők mellé állt. Pálfordulásának híre futótűzként azonnal elterjedt Budapesten és az országban, sőt a rádió és a nyugati tudósítók révén külföldre is, s természetesen a Szabad Európa Rádióban is fölfigyeltünk rá. Elsőnek a volt páncéltörő tiszt, Litterati Loótz Gyula, akivel a folyosón találkoztam, amint 28.-án rohant a gépírónők szobájába, hogy világá kiáltssa véleményét egykori áruló tisztársáról: „Maléter elárulta a magyar hadsereget, átállt az oroszokhoz és partizán lett! Ne higgyetek neki!” – kiáltozta már a folyosón.

Megdöbbenve hallgattam szavait. Neki a Szálasi hadsereg még mindig magyar hadsereg volt. Kezemet tördelve kerestem Collins nevű fiatal, amerikai ismerősömet, Mr. Griffith beosztottját, akivel korábban többször szót váltottam. Kértem, mondja el főnökének, hogy a rádióban napok óta valóságos hadjárat folyik Nagy Imre ellen. Most meg az első magasrangú katonatiszt tekintélyének tudatos lejáratása kezdődött meg, aki alezredes létére átállt a forradalom oldalára. Collins nem tudott bejuttatni Mr. Griffith elé,

mert sokkal fontosabb dolga volt. Véleményem mit sem számított. A kommentár kézirata természetesen eddig nem került elő.

Béry László két nap múlva, 30.-i kommentárjában azt fejtegette, hogy a szovjet haderő, mely Magyarország ellen felvonult, nem legyőzhetetlen, a Magyarországon állomásozó, rendcsinálásra kirendelt szovjet csapatoknál a magyar haderő erősebb. Nagyobb zűrzavar egy rádióműsorban alig képzelhető el. A rádió egyik kommentárjában a magyar hadsereg forradalom mellé átálló ezredese hazaáruló, a másikban a magyar hadsereg legyőzheti a szovjet csapatokat. (Mintha az oroszoknak nem lenne módjukban újabb hadsereget küldeni a felkelők ellen.)

Ugyanezen a napon hangzott el a budapesti rádióban a Szabad Európa Rádió szünni nem akaró Nagy Imre-ellenes hírveréseit és kommentárjait is cáfoló hivatalos közlemény: „Magyarok! Mindnyájunk fájdalma, mindnyájunk szégyene, a szenvedélyek felkorbácsolója két rendelet volt, amely miatt százak és százak vére hullt. A szovjet csapatok Budapestre hívása volt az egyik, a szabadságharcosok fejére kitűzött gyalázatos statárium volt a másik. A történelem színe előtt, felelősségünk teljes tudatában jelentjük ki, hogy Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke erről a két elhatározásról nem tudott. A Minisztertanács szovjet katonai segítséget kérő határozatán és a statáriumot kihirdető rendeleten nincs rajta Nagy Imre kézjegye. Ez a két intézkedés Hegedüs András és Gerő Ernő lelkén szárad. Ők viselik a felelősséget a nemzet és a történelem előtt.”

November 1-jén, csütörtök este adta hírül a Szabad Kossuth Rádió, hogy egy rétsági tiszti alakulat október 30.-án este tíz órakor, Pálinkás (Pallavicini) őrnagy vezetésével, kiszabadította Mindszenty bíborost felsőpetényi, a püspöki nyaralóban tartott, háziőrizetnek nevezett rabságából. Az üdvözlésére összegyűlt rétságiaknak a bíboros annyit mondott: „Fiaim! Ott fogom folytatni, ahol nyolc évvel ezelőtt abba kellett hagynom.” A Kossuth Rádióknak adott rövid nyilatkozatában még hangsúlyozta: „Senkivel szemben nincs gyűlölet a szívemben”, és hozzátette, hogy két napon belül a „kibontakozás útjáról” személyes szöveget intéz a nemzethez. Kiszabadításának híre hamar elterjedt a fővárosban. A Szabad Európa Rádió magyar osztálya november 2.-án reggel egyöntetű örömmel és lelkesedéssel fogadta a hírt, és kíváncsian várta a bíboros érsek két napra beígért szövegét a nemzethez, de addig is elkészültek az első üdvözlő kommentárok. Béry László, aki a rádióban eddig Nagy Imre elleni harcot tartotta fő feladatának, Mindszenthyről írt első kommentárjában, melyet maga okézott, azt kérdezte, hogy a „hőssé magasztosult népnek van-e vezére?” És mindjárt meg is felel rá: „A szabadság-

harc minden megnyilatkozása, az ifjúság, katonaság, munkásság, gyermekek s öregek halálmegvetése, a legmerészebb fantáziát túlszárnyaló hőstettek, az a gondosság, amellyel minden piszkot vagy rágalomlehetőséget távol tartottak, az az okosság, amellyel a nép elutasított minden benyálazó, leszerelő kísérletet, mindez, kedves hallgatóink, valami láthatatlan bölcs és lángeszű irányításra vallott, és senki sem tudta, ki az irányító. A kérdésre most itt a válasz: Mindszenty József... Abban a pillanatban, amikor Magyarország megnyíltak az ajkak, elhangzott a követelés: engedjék szabadon Mindszentyt, és helyezték vissza prímási méltóságába. Ez most megtörtént. A szabadságharc győzött, és ennek a győzelemnek éppen olyan szimbóluma Mindszenty József a magyar egyház élén, mint amilyen szimbóluma volt az eltiport, meggyalázott, rabságban tartott Magyarországnak a kommunisták börtönében. ... A prímásnak első megnyilatkozása szabadon bocsátása után egyetlen mondat: »Ott folytatom, ahol nyolc évvel ezelőtt abbahagytam.« Köszönjük ezt a kijelentést. Köszönjük a Mindenhatónak, hogy Mindszenty Józsefet egészségesen visszaadta a népének. Várjuk és követjük az útmutatást.”

A kommentátor a rádió szerkesztőségének többségi hangulatát, ha nem is a véleményét, fejezte ki. Útmutatást, a mindenki által tisztelt bíboros, csak katolikus híveinek és a katolikus papságnak adhat, de nem egy rádiószerkesztőségnek, vagy egy forrongásban élő nemzetnek. Nyolc évi fogság után szabadult, a világtól teljesen elszigetelt, a forradalom gyorsan változó eseményeiben járatlan főpapot a hívó katolikusok többsége, feltehetőleg, az esztergomi érseki székhelyen akarta látni. Kétségtelen, hogy a bíborosnak a katolikus papok és hívek többségén kívül volt egy nagy tábora, amely nem annyira az éveken át ártatlanul üldözött, bebörtönzött katolikus főpapot tisztelte benne, hanem a közismert konzervatív, sőt habsburgiánus nézeteiért becsülte. Nyilván ezek közé tartozott Béry László, a Szabad Európa vezető publicistája is, aki a forradalmi események „bölcs és lángeszű irányítójának” nevezte, nyilván azért, hogy Nagy Imre népszerűségét ezzel is lejárassa. A Szabad Európa Rádióban elhangzott kommentárjában egyenesen tőle várt „követendő útmutatást”, nem a nemzeti kormány elnökétől, ami a prímás akkori történelmi szerepének nemcsak félreértése, hanem felelőtlenség is volt a kommentátor, a Szabad Európa Rádió magyar és – ha tudott róla – amerikai főnökség részéről is. Ekkor már érkeztek az első hírek a kivonulás előkészítésének álcázott szovjet csapatmozdulatokról, új páncélos egységek beözönléséről, repülőterek bekerítéséről. A köztünk egyetlen oroszul is tudó munkatársunk, Körösi-Krizsán Sándor már figyelmeztette a szerkesztő-

séget, hogy a moszkvai lapok hangvétele a magyarországi eseményekkel kapcsolatban változóban van, amiből arra lehet következtetni, hogy a szovjet kormány Nagy Imre új kormányát nem hajlandó elismerni és támadásra készül a függetlenségét kinyilvánító és a varsói paktumból kilépő Magyarország ellen. Sokkal meggondoltabb volt a rádió katolikus egyházi műsorát szerkesztő Fábián Károly véleménye: „Mindszenthy bíboros bátor kiállása az emberi méltóságért meghozta a várt eredményt. Mikor ütött a nagy elhátározások órája, az egész nép egyet gondolt, egyszerre kelt fel, hogy érvényt szerezzen az emberi jogoknak, és kiszabadítsa fogságából az ország főpapját.” Fábián Károly pap volt, eszébe se jutott, hogy világi politikai szerepet kívánjon legfőbb egyházi előljárója számára. Napokig a szerkesztőség egyik asztalán hevert egy New York-i távirat: build up Mindszenthy as minister-president. Sajnos nem emlékszem a feladó nevére, akinek nyilván fogalma sem volt a katolikus egyházi hierarchia szerepéről az ezer éves magyar történelemben. A forradalom leveretése után annyi más kompromittáló kézirattal ez is eltűnt...

Október utolsó napjaiban, mikor már Maléter a Kilián laktanya legénységével és a Corvin közti felkelőkkel együtt védelmezte a forradalmat a szovjet tankok ellen, az egykori győrfystából lett begyűjtési miniszter, egy tollvonással eltörölte a falvak népe által gyűlölt beszolgáltatási rendszert. A rét-sági katonai alakulat tisztjei már készültek Mindszenthy bíboros kiszabadítására és Nagy Imre nyíltan elítélte „azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom lenne”. A miniszterelnök hat napig „hazudozott, fenyegetőzött, bujkált a szovjet tankok védelmében”, hirdette Béry László a kommentárjában és másnap, 29.-én ugyanígy folytatta tovább: „Nagy Imre ezekben a véres, nehéz órákban elszántan és felelőtlenül hazudik”. Hasonló hangon szóltak róla, most már inkább csak a kommunista múltján rágódva, Borsányi Julián, Kovács Zoltán, Csonka Emil, Németh Zoltán és egészen más indíttatásból Mikes Imre.

A kommunista múltat, mint már többször említettem, nem tudták senkinek megbocsátani. Ha tudtak volna róla, még a székely Kurkó Gyárfásnak sem bocsátották volna meg párttagságát, akit magyarságáért a román kommunisták tizenöt évig a dicsószentmártoni elmebeteg-kórházban tartották fogva, vagy a „stószai remetéről”, a humanista-kommunista Fábry Zoltánról, aki Csehszlovákiában éveket ült börtönben, nem csupán kommunista nézeteiért, hanem a kisebbségi magyarságért, harcos kiállásáért, és 1946-ban Szlovákiában évekig hallgatásra ítélve megírta a legdrámaibb védőiratát a magyarságért, „A vádlott megszólal” címmel. Elképzelni sem tudták, hogy

valaki a szociális viszonyok miatt (ilyet ők nem ismertek) kommunista lesz, de ha csalódik, megváltoztathatja a nézeteit, sőt szakíthat a múltjával, és hű maradhat a népéhez.

Éppen ezekben a drámai napokban figyeltem föl a Szabad Nép egy rövid cikkének bátor írójára. „Válasz a Pravdának” volt a cikk címe. A szovjet kommunista párt központi lapja népellenes kalandnak nevezte a magyarországi fölkelést, és azt állította, hogy az angol és amerikai imperialisták aknamunkája váltotta ki. A cikk írója a magyar kommunisták lapjának, a Szabad Népnek, október 29.-i számában erélyesen rendre utasította a szovjet kommunista párt központi lapját. Ilyesmi Rákosi, és később Kádár uralma alatt nem fordulhatott volna elő. A cikket Molnár Miklós, a Szabad Nép munkatársa jegyezte. Hirtelen magam előtt láttam a parasztpárt lapjának, a Szabad Szónak egykori fiatal szerkesztőjét, aki tíz évvel ezelőtt a pártközpontban beállított hozzám, és letette elém a pártigazolványát. Kérdésemre, miért lép ki a pártból, azt felelte, mert a kommunista pártba lép be. Szótlannul elvettem az igazolványt, és csak azt feleltem: Majd meglátod, mibe lépsz bele... Most, 1956 őszén, ő oktatta ki a Pravdát, hogy nincs igaza. A forradalom után emigránsként találkoztunk. Elmondta, hogy a „személyi kultusz” idején sokszor emlegették Vásárhelyi Miklóssal, mennyire igazam volt. Mit szólhattam erre, igazam volt? Te beléptél, de te védted meg a forradalom igazát a Pravda hazugságaival szemben. Én nem léptem be, ezért emigrációban, hosszú évekig gyári munkás voltam, ami most terád is várhat. Aztán nagy nehezen bekerültem a Szabad Európába, ahol a forradalom alatt jóformán egyedül védtem szegény Nagy Imrét. Ezért ki is dobtak. Veled együtt mehetek újra gyári munkásnak. (Molnár Miklós Svájcban később egyetemi tanár lett, könyveket és tanulmányokat írt idegen nyelveken a kommunista diktatúra ellen...)

Mint volt parasztpárti még jól emlékeztem rá, hogy Erdei Ferenc és társai, minden erejükkel tiltakoztak a parasztegység gondolata, a két agrárpárt politikai közeledése, és a közös részvétel ellen a Kiss Sándor vezette érdekvédelmi szervezetben, a Parasztszövetségben. A forradalom győzelmesnek látszó utolsó napjaiban úgy véltem, hogy sikerül a jövőre a parasztegységet megteremteni és a kommunista diktatúra által okozott falu-város el-lentétet megszüntetni. Egy kiragadott részlet az október 31.-i kommentáromból:

„A magyar demokrácia egyik legfontosabb bázisa a parasztság. Ha a parasztság most megosztja erőit és egymás ellen fordul apró helyi csoportérdekek, vagy akár országos pártérdekek következtében, akkor elveszíti erejét,

nem tudja befolyásolni a történelem menetét. 1945 után is azért lehetett legyőzni a parasztságot, mert két táborra oszlott. Akkor talán még indokolt volt a két különálló agrárpárt létezése. A jobbak mind a két táborból rövid időn belül akkor is felismerték, hogy erőiket egyesíteniük kell. A parasztság érdekvédelmi szervezetében, a Magyar Parasztszövetségben létre is jött az egység és ha Rákosi gyalázatos szalámi-taktikájával nem sikerült volna a kisgazdapártot felbomlasztania, politikai síkon is létrejött volna a megegyezés a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt között. Abból a hibából, amit akkor a parasztság vezetői és a pártok tagjai is elkövettek, komoly tanulságokat kell levonni. Ma nincs különbség paraszt és paraszt között, nincs szegény és gazdag paraszt, nincs régi gazda és földhöz juttatott. Ma csak parasztok vannak, akiket az elmúlt tíz esztendőben jobban megnyúztak, mint a jobbágy korban. A magyar parasztság kifosztottságának, szegénységének és annak a tengernyi szenvedésének, amelyet az elmúlt tíz esztendőben ki kellett állnia, elsősorban az volt az oka, hogy nem tudott egységesen fellépni, hagyta, hogy a zsarnoki hatalomra törő önkény gyengébb jellemű vezetőit egymás ellen kijátssza. Ennek még egyszer nem szabad megtörténnie! A parasztságnak a jövőben egységesen kell fellépnie érdekei megvédelmezésére, az egész magyar nép szabadságának és az ország függetlenségének megvédelmezésére.

A parasztság egysége mellett életbevágóan fontos, hogy szót értsen az ipari munkássággal, azzal az ipari munkássággal, amely fegyverrel a kézben és az általános sztrájkkal a parasztságért is, a parasztság szabadságáért is harcolt. Az elmúlt évek őrző diktatúrája a paraszt-munkás szövetség jel-szavával akarta az önállóan dolgozó, tulajdonához, földjéhez ragaszkodó parasztságot földönfutóvá, nincstelenné tenni, a gyűlölt kolhozba kényszeríteni. Azt üvöltötte a sajtó és rádió, hogy Rákosi parasztellenes politikája mögött a magyar munkásosztály áll, Rákosi néppellenes és hazaáruló politikája a magyar munkásság politikája is. Október 23.-a és az utána következő hét bebizonyította, hogy a magyar munkásság sohasem állott Rákosi politikája mögött, a magyar munkásság nem akart egyetlen társadalmi réteget sem elnyomni, hiszen maga is elnyomott volt.”

Másnap ugyancsak a parasztegység jegyében a kisgazdapárt egykori vezető triászának, Nagy Ferenc és Varga Béla mellett legismertebb tagjáról, Kovács Béláról szóltam:

„Kovács Bélát nem kell bemutatnunk Hallgatóinknak. Neve az elmúlt tíz esztendőben távoli csillagként ragyogott a sötét magyar éjszakában. Kovács Béla pedig messze, valahol Oroszországban, gyötrelmek között álmodozott

a magyar szabadságról, az igazságról, a demokráciáról, a félelemmentes életről és a független, szabad Magyarországról. Sztálin halála után megnyílt börtönének ajtaja a száműzetésben. Tíz esztendő rabság, szenvedés és megaláztatás után újra hazakerült. Magyar földre léphetett, de nem szabad földre. Az akkori sztálinista, kommunista kormányzat mindent elkövetett, hogy Kovács Béla támogatását megnyerje. Nevét szerették volna felhasználni gyalázatos uralmuk meghosszabbításához. Kovács Béla azonban nem Marosán György és nem is Szakasits Árpád. Nem adta oda nevét a magyar nép hóhérainak, sőt értesüléseink szerint betegen is állandóan kapcsolatot tartott azokkal a fiatalokkal, akik nagy nemzeti ellenállásunkat száz veszély közepette szervezték. A tíz esztendő szovjet rabság megtörhette testi ellenállását, de lelki ellenállását nem. A jelenlegi kormányban ő az egyetlen személy, akinek nevéhez nem tapad semmiféle szenny. Ellenkezőleg. Kovács Béla volt az első, aki már akkor felvette Rákosi és az áruló kommunisták ellen a harcot, amikor sokan még nem látták, hova vezet a demokratikus intézmények felszámolása, az ÁVH hatalmának erősödése... Rákosi az ÁVH segítségével sem tudott ellene semmit tenni. A parlament mentelmi bizottsága elé vitték ügyét, de a mentelmi bizottság tagjainak többsége nem volt hajlandó kiszolgáltatni.* Végül is úgy tudták eltávolítani a magyar életből, hogy segítségül hívták ellene az orosz hadsereget éppúgy, ahogy az elmúlt héten az egész nemzet ellen hívták segítségül az áruló kommunista vezetők a szovjet elnyomókat... Most, a független kisgazdapárt pécsi székházában tartott beszédében világosan leszögezte álláspontját. Az alakuló ülésre a belgyógyászati klinikáról ment át, ahol a Szovjetunióban elszenvedett években szerzett betegségét kezelteti. Beszédében elmondta, hogy a börtönben sokat gondolkodott azon, hogyan fogadja majd a magyar nép. Elhíszte-e azt a sok rágalmat, amelyet rá és a Kisgazdapártra szórtak az elmúlt években? Ezután arról beszélt, miképpen került az új nemzeti kormányba. Elmondta, hogy Dobi István felhívta telefonon, Nagy Imre nemzeti kormányt akar alakítani az ő részvételével. Majd pedig szóról-szóra a következőket fűzte hozzá: »Nagy Imrével korábban is kapcsolatban állt és támogatta azt a törekvést, hogy megszabadítsa az országot Rákositól és Gerőtől és cinkosaiktól. Elvileg hozzájárult a kormányban való részvételhez, azonban semmi kapcsolata sincs a kormánnyal.« Majd elmondta, meg volt lepődve, amikor az új kormánylistán a neve mellett több régi kommunista vezető nevét olvasta. A jelenlegi kormány összetételével nem ért egyet. Nem tudja,

* Sz. Szabó Pál akkor még a koalícióhoz tartozó Parasztpárt képviselőjének szavazatával egy szótöbbséggel.

mit akar a kormány, a lehetőségek azonban nagyok, az ifjúság vére nem hullott hiába.”

Nemzeti ügynek tekintettem a sztrájkok szervezését. A Rádió munkás műsorában többször is hangoztattam, hogy a sztrájk a szovjet páncélosok elleni harc leghatásosabb fegyvere. A sztrájkoló gyári munkásság támogatása a nemzeti forradalom ügyének, megcáfolja a kommunisták által terjesztett hamis legendát a munkásság vezető szerepéről a kommunizmus elmúlt tíz esztendejében.

Rengeteg dolgom mellett természetesen igyekeztem elfoglaltság nélkül odafigyelni volt pártom, a Nemzeti Parasztpárt újjáalakulása körüli jelenségekre is. Nem tudtam hinni Erdei Ferenc őszinteségében, aki október 31.-én felhívást tett közzé a pártszervezet megalakításáról. Épp ő jelenti ezt be, aki a pártba beépített kommunista barátaival az 1947-es választás után kizáratta a pártból a fővárosi központi titkárságom alatt a Nemzeti Parasztpártban otthonra talált több ezernyi értelmiségi párttagot, mert csak a népi irodalom hívei voltak, és nem kommunisták. Lelkiismeretfurdalás nélkül martalékul odadobták az ÁVH kopóinak, nem törődve azzal, mi vár rájuk. Rákosi hála is volt nekik. („Jól dolgoztatok – hangsúlyozta 1949-ben a parasztpárt vezetői előtt –, szervezeteitek jól segítették a kommunistákat, de mint Gerő elvtárs mondom, átléptük a Rubikont... egy korszak lejárt, kezdjétek meg szervezeteitek lebontását.”) Erdeiné Majláth Jolán, a két későbbi tábornok, Szűcs Ferenc, Székely Béla és a pártba beépített többi titkos kommunista, Erdeivel és Darvassal egyetértve azonnal nekiestek a védelem nélkül maradt szervezetek szétfűzésének. Ezt nem lehetett elfelejtetni. Ezért Erdeinek a Szabó Pál által szerkesztett Szabad Szó, a forradalom alatt, egyetlen megjelent számában védekező nyilatkozatot kellett közzétennie, mert többen kifogásolták, hogy éppen ő tette közzé a felhívást a párt újjáalapítására: „Emeljétek fel újra azt a zászlót, melyet a Rákosi rezsim idején letettünk!” Mint ha mi sem történt volna, csak letették. Már az alakulás első óráiban újra megkísérelték a zászló helyett legalább a nyelét kezükben tartani. A Szabad Szó ezen számában csak az a félreérthető hír jelent meg, hogy szerda délután a Nemzeti Parasztpárt nagybudapesti gyűlést tartott a városligeti mezőgazdasági múzeumban. Holott október 31.-én valójában Petőfi-párt néven a régi Nemzeti Parasztpárt alakult újjá. Természetes, hogy a hírt volt pártomról külön kommentárban ismertettem:

„A nemzeti szabadságharc győzedelmeskedett az országon belül lévő házaárulók felett. A külső veszély még nem hárult el fejünk felől. Az egész or-

szág népe lázas izgalommal hallgatja a híreket az orosz csapatmozgásokról. A gyárak és üzemek nagy részében még szünetel a munka. Az őrzők vigyáznak a strázsán, katonáink kezében mindenre készen ott van még a szabadságharc győzedelmes fegyvere. Az ország szabad, a szabad ország népe pedig ezer veszély közepette is megkezdte új honfoglalását. Egymás után kerülnek elő azok a régi vezetők, akiket a kommunista önkényuralom nemzeti szabadságát elrabló szovjet hatalom segítségével az elmúlt tíz esztendőben háttérbe szorított, börtönbe zárt, internálótáborba csukott, vagy a Szovjetunióba hurcoltatott. Sokan vannak közöttük, akiknek börtöne ajtaját a dicsőséges október 23.-a szakította fel. Ezeknek az embereknek vezetésével egymás után alakulnak meg a demokratikus pártok, hogy helyi és országos viszonylatban kifejezést adjanak a felszabadult magyar nép vágyainak, kívánságainak és azonnal hozzáláthassanak a rend megteremtéséhez, az egész magyar nép akaratát kifejező kormány megvalósításához. A most megalakuló és újjáalakuló pártok között van a Petőfi Párt is. Az újjáalakult Nemzeti Parasztpárt zászlójára annak a nagy magyar hazafinak nevét írta, akit száz esztendővel ezelőtt, ugyancsak az ország szabadságára törő orosz zsarnokság katonái öltek meg. Nem véletlen, hogy azok az írók, akik ennek az új pártnak az élére állottak, Petőfi nevét írták zászlójukra. Ez a név nyilván azt akarja jelenteni, hogy azok, akik ezt a pártot a jövőben vezetik, és akik ennek a pártnak a tagjai sorában lépnek, elkötelezik magukat népi és nemzeti szabadságunk szent ügye mellett. Ennek a pártnak különben az a rendkívüli érdekessége, hogy legfelsőbb vezetését egy tisztára írókból álló kollégiumra bízta. Emlékezetünk szerint ez az első eset, hogy egy politikai párt irányítását költőkre és szépírókra bízta. Féja Géza, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és Veres Péter neve a Petőfi Párt élén több mint egyszerű pártprogram. Féja Géza, a Viharsarok írója tíz esztendőn keresztül hallgatott. Visszavonult békéscsabai magányába, egyetlen sort meg nem jelentetett, nehogy még egy fél mondatával is szolgálja a zsarnokságot. Illyés Gyula ma a magyar irodalomnak nemcsak legnagyobb alakja, hanem egyik legtisztább egyénisége is. Keresztury Dezsőnek a második világháború után, azért kellett lemondani a kultuszminiszterségről, mert minden erejével harcolt az ellen a kommunista kultúrpolitika ellen, amelynek segítségével Rákosiék cinkosai meg akarták mészélezni a magyar ifjúság lelkét. A kommunisták előretörését nem tudta megakadályozni, de gyálázatos nemzetellenes céljaikat egy percig sem szolgálta. Németh László Hódmezővásárhelyen élte át a borzalmas éveket, többek között megírta a

Galilei című drámáját, amely a modern magyar irodalom legnagyobb tiltakozása volt a zsarnokság ellen. Reményik Zsigmond már ifjúságában ott hagyta gazdagságot és jólétet, odaállt a szegény, nyomorult parasztság mellé, megírta a Bűntudat című csodálatos könyvét, amelyben ez a gazdag ifjú örökre elkötelezte magát a magyar szegénységgel. Sinka István a bihari pásztorok világából indult el, ajkán a pásztorok fájdalma, a szegénysége, szenvedése kapott hangot. 1945 után a kommunisták zászlónak akarták felhasználni nevét, de ő némaságba burkolózott, tíz esztendőn keresztül hallgatott. Szabó Lőrincet, akit Illyés Gyula a legnagyobb élő magyar költőnek nevezett, tíz éven keresztül némaságra ítélték. De az idei könyvnapon megjelent verseskötete megmutatta, hogy Rákosi összes irodalmi ávós legényei sem voltak képesek arra, hogy nevét kitöröljék a szépre, a nemesre áhítozó művelt magyar nép emlékezetéből. Tamási Áron, aki a múltban a legszebb szavú magyar prózaíróként sok-sok kötetet írt, a legnehezebb években minden mellőzést, nélkülözést vállalt, pedig Rákosi és cinkosai mindent megadtak volna érte, hogy ez a ragyogótollú író szolgálja őket. A magyar írók tanácsadó bizottságának legfőbb irányításával, Farkas Ferenc főtitkár vezeti a párt szervezését. Farkas Ferenc azok közé a magyarok közé tartozik, akiknek neve az elmúlt tíz esztendőben makulátlan maradt. Bátran és hőiesen harcolt mindvégig azok ellen, akik a múltban nemcsak az egykori Nemzeti Parasztpártból, hanem az egész magyarságot, az egész nemzetet is elárulták. Kíméletlen harcot folytatott Erdei Ferenc és a gyalázatos Darvas József politikája ellen, akinek nevét nemcsak a párt történetéből kell kitörölni, hanem még a magyar nép emlékezetéből is. Farkas Ferenc is nehéz életet élt át, a nép és a nemzet sorsa feletti elkeseredése már-már a lelki összeomlás szélére sodorta. De hite a nemzet jövőjében, a szabadság ügyében töretlen maradt. Neve tisztán áll a nemzet előtt, méltó arra, hogy főtitkári tisztségben vezesse azt a pártot, amely Petőfi nevét tűzte zászlójára.

Kedves Hallgatóim, a Petőfi Párt megalakulása kapcsán el kell mondanom, hogy a magyar irodalom minidig egy volt a néppel. Erről tanúskodik irodalmunk története első nyelvemlékeinktől egészen október 23.-ának nagy napjáig. A nemzet célját és szándékait mindig írók fogalmazták meg először. Messze előtte jártak koruk politikusainak. Ők készítették elő nagy szabadságharcainkat. A legsötétebb elnyomások éveiben mindig a magyar írók öntötték lelket a csüggedő magyarságba. De történelmünk során most fordul elő először, hogy azok az írók, akik meghirdették a szabadságot, akik előkészítették a nemzet ifjúságát a nagy küzdelemre, ilyen egységesen állottak volna a győzelem után egy politikai mozgalom élére. Új, dicső szabadság-

harcunkat is az írók mozgalma indította el. Az első forradalom a magyar Írók Szövetségében zajlott le. Legelőször a magyar írók közösítették ki soraikból az áruló kommunistákat. Október 23-án az Írószövetség székháza előtt gyülekeztek azok a fiatalok, akik a magyar írókkal az élen elindultak a Bem-szoborhoz, és a magyar szabadság, függetlenség és demokrácia megvalósulásához érkeztek el.

Kedves Hallgatóim, mi nem akarunk az ország belső pártpolitikai küzdelmeibe beleavatkozni. Ehhez nincs jogunk. Az ország jövő sorsát azok vehetik kezükbe, akik az elmúlt tíz esztendőben minden veszedelemmel dacolva helytálltak és nevüket tisztán megőrizték. Mi, csak üdvözölhetjük mindazokat, akik a nemzet hősi harcának előkészítői és résztvevői voltak. Ezért üdvözöljük azokat a magyar írókat is, akik a Petőfi Párt élére kerültek."

Nemcsak nekem, hanem a Petőfi Párt alapító többségének is, mint kiderült, a párt közelmúltja miatt, komoly aggodalmak voltak, ezért újra meg újra hangoztatták, hogy az új párt „tartsa távol magától mindazokat, akik az elmúlt évek próbáját nem állották ki... csak azokat fogadja tagjai sorába, akik a szabadságharc által megszüntetett zsarnokság ideje alatt magyarságból és emberségből próbát álltak”. Ilyen feltételekkel sikerült összehozni a párt irányító testületét, melynek tagjai a népi írókból állott: Féja Géza, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Reményik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és Veres Péter, aki azonban kijelentette, hogy a jövőben csak az irodalomnak akar élni. A testület titkárává a népi írók kiadóját, Püski Sándort választották. Az irányító testület mellett közéleti emberekből álló ideiglenes vezetőség is alakult, melynek főtitkárává biztrai Farkas Ferencet választották, a tagok közé: Bibó István, Jócsik Lajos és Szigethy Attila mellé a közeli Fóton gazdálkodó Hódi Sándor barátom neve is bekerült. Volt pártom megalakulásához Münchenből nem sok reményt fűzhettem, mert már november eleje óta érkeztek a riasztó hírek a szovjetek csapatok benyomulásáról. Nyíregyháza és a határ közötti határsáv megszállásáról, sőt Budapest keleti peremének és a repülőtér körülvételeéről.

A '45-ös koalíciós pártok megalakulása után a Szabad Európa Rádió szerkesztőségének többsége nem elégedett meg a változással. A Nagy Imre elleni uszító adásokat mérsékeltebb hang váltotta fel. Már nem nevezték hazaárulónak, de Borsányi Julián, Németh Zoltán, a nyilas múltját a nyilvánosság előtt soha meg nem tagadó Csonka Emil, sőt még Mikes Imre is a kom-

munisták iránti engedékenységgel vádolták. A rádió belüli szűkebb körünk (Bikich Gábor, Borbándi Gyula, Horváth Béla, Király Ernő, Molnár József és Vámos Imre, Király Ernőt kivéve, a Látóhatár szerkesztői) a demokratikus pártok és az új nemzeti kormány megalakulása után, azt javasoltuk Gellért Andor igazgatónak, hogy ezután a rádió ne avatkozzék bele közvetlenül a magyar belügyekbe. A Szabad Magyarország pártokon felülálló szócsöve legyen. A javaslatot a szerkesztőség konzervatív többsége illetékes helyen feltehetőleg ellenezte, és nem is került elfogadásra. Akkor még nem tudtuk, hogy ennek a javaslatnak a rádiónál milyen következményei lesznek jövő sorsunkra.

Én ezekben a lélegzetállító, gyorsan pergő napokban a politika helyett inkább Budapest élelmiszer- és gyógyszerellátásával foglalkoztam. November 3.-i kommentáromban szóvá tettem, hogy a szovjet csapatok, ahol csak tehették, akadályozták az országba érkező nyugati élelmiszer- és gyógyszer szállításokat. Legfőbb gondom volt, sikerül-e a nemzeti kormánynak a rend és a gazdasági vérkeringés helyreállítása.

A forradalom utolsó napjaiban (október 29., 30., 31., november 3.-áig írott kommentárjaim közül főleg csak azok maradtak meg eredeti felvételen, melyek az ipari munkásság forradalom alatti magatartásáról és sztrájkjairól szóltak. Ezeket a rádió vezetőségének utasítására válogatták ki a rádió műsorából (máig sem tudom, ki vagy kik) a bonni kormány számára, annak bizonyítására, hogy a szerkesztőség nem ígért nyugati fegyveres támogatást a felkelőknek, és a forradalom alatt mérsékletet tanúsított. A kiválasztott négy kommentárt terjedelmük miatt nem idézhetem teljes egészében. A kiemelt rövid részletek talán mégis világos képet mutatnak arról, hogyan láttam azokban a napokban a harcoló munkások és ifjúság munkások (az „ifik”, ahogy a munkásmozgalomban a fiatalokat nevezték), és a sztrájkok jelentőségét a szabadságharcban.

Oktober 29. „Ebből a szabadságharcból minden társadalmi réteg kivette a részét, de meg kell mondanunk, hogy az oroszánrészt ipari munkásságunk vállalta magára. A leghevesebb harcok az ipari városokban voltak, és azokon belül is a kimondottan munkásnegyedekben... A magyar munkásság milliói, akiktől a zsarnoki szovjet kommunista önkény már 1945-ben elrabolta a sztrájkjogot, tudták, hogy a forradalom, a nemzeti szabadságharcban az általános sztrájk egyik legfontosabb fegyvere. Amikor magyar munkáosztályunk minden központi irányítás nélkül, spontán, lelkesedésből, az ország minden gyárában kikiáltotta az általános sztrájkot, nyíltan tudtára adta

az áruló vezetőknek, és a hatalmas, behemót szovjet birodalom birtokosainak, hogy egy emberként áll a nemzet szabadságharca mellett. Bebizonyította, hogy ez a forradalom nem reakciós ellenforradalmi erők műve, hanem a tíz esztendőn keresztül elnyomott egész magyar népé. Ez a forradalom nem az Esterházyak és nem a Weiss Manfrédok uralmáért, hanem az elszakított népuralomért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a munkásság elrabolt jogaiért, az egész nemzet boldogabb jövődjéért folyik. A munkásság általános sztrájkja nemcsak megrettentette a sztálinistákat, hanem a Szovjetunió vezetőinek kezéből egy csapással kiütötte azt a propagandafegyvert, amellyel nemzeti forradalmunkat népellenes, ellenforradalmi erők megmozdulásának szerette volna feltüntetni az egész világ közvéleménye előtt.”

Oktober 30. „A fegyvertelen munkások már a harcok idején általános sztrájkjal siettek a szabadságharcosok segítségére. Az általános sztrájknak a tűzszünet nem vetett véget, ellenkezőleg: a forradalmi tanácsok az egész országban mindenütt a sztrájk, sőt, újabban az ülősztrájk mellett foglaltak állást. Kétmillió magyar munkásság rendíthetetlen elszántsággal követeli a forradalmi tanácsok és a koalíciós pártokból alakult nemzeti bizottságok sztrájkutasításait. Tegnap este a Szabad Győr Rádiója közölte, hogy a pécsi, dorogi, tokodi, tatabányai, tatai, miskolci munkástanácsok azt a határozatot hozták, hogy az oroszok azonnali kivonulását csak a sztrájk fegyverével tudják kikényszeríteni. Ezért a bányászok elhatározták, hogy mindaddig nem termelnek szenet, amíg Magyarországról az utolsó orosz hadosztályt ki nem vonták. Ugyanakkor a Szabad Győr Rádiója bejelentette, hogy Győr ifjúsága mindaddig nem dolgozik, amíg az utolsó orosz hadosztály el nem hagyja Magyarország területét...”

Az általános sztrájk hatalmas fegyver! Sokszor még a tűzfegyvereknél is hatásosabb. De célját csak akkor érheti el, amint ezt a munkásmozgalom történetéből ezernyi példa bizonyítja, ha egységes, fegyelmezett és világos célkitűzései vannak. Ha a rendbontó elemeknek sikerül zavart támasztaniuk, ha a munkásság a sztrájk alatt nem őrzi meg nyugodtságát, higgadtságát, megbomolhatnak a sorok, és mérhetetlen kár származhatik belőle. Könnyen elveszíthetjük eddigi vívmányainkat, és veszélyeztethetjük a sztrájkoló magyar munkásság és az egész fölkelte magyar nép további politikai küzdelmeinek sikerét. Az általános sztrájkokról közzétett eddigi jelentések mind azt bizonyítják, hogy a magyar munkásság nemcsak a fegyveres harcban, de a sztrájkharcban is megállta helyét.”

Október 31. „A sztrájkoló magyar munkások álltak az élére annak a mozgalomnak, amely a szabadságharc idején sem feledkezett meg az ország demokratikus átalakításának szükségességéről. A sztrájkoló munkások ágyúlövések és géppuska-kelepelés közben létrehozták a gyárak és üzemek munkástanácsait és a nemzeti bizottságokat. Ezekkel együtt harcot indítottak a pozíciójukban maradt hazaáruló, népellenes miniszterek és pártvezetők ellen. A sztrájkoló munkások követelték a szabad választások megtartását, a többpártrendszer bevezetését, a hazaárulók szigorú megbüntetését...

Az elmúlt hét, amely tele volt szenvedésekkel, gyötrelmekkel, lelkesedéssel, emberfeletti hősiességgel, bebizonyította, hogy minden földi hatalom tehetetlen egy olyan néppel szemben, amely egységes központi irányítás nélkül is tud szervezeten harcolni, amelynek munkássága sztrájkvezérek nélkül is tud sztrájkolni. Az egész világ csodálatát érdemelte ki az a magyar munkáosztály, amelytől a sztrájkjogot minden eddig rezsim megtagadta vagy igyekezett megtagadni. A sztrájk fegyvere, amelyet a múltban mindig ki akartak ütni a munkásság kezéből, nemzeti létünkért, függetlenségünkért és szabadságunkért folytatott szabadságharcunk egyik legfontosabb fegyverre lett...

November 2. (este 22 óra 30 perc és november 3. 4 óra 57 perckor ismétlésben) „A sztrájk fegyvere, amely győzelemhez segítette nemzeti szabadságharcunkat, ha nem okosan használjuk, most sarjadó szabadságunk és nemzeti függetlenségünk sírásója is lehet. Az általános sztrájk egyszerű beszüntetésének veszélye abban áll, hogyha megindul a normális termelőmunka, a szovjet csapatok nem érzik a velük szemben álló, minden eshetőségre kész lakosság erejét. Ugyanakkor azonban a tíz nap óta tartó sztrájkban megbénult magyar életben az ellátatlan lakosság, az élelem, a fűtőanyag és áramhiányban szenvedő városi nép, gyengének bizonyulhat egy esetleges szovjet beavatkozás elhárítására. Tíz nappal ezelőtt a sztrájkoló magyar munkásság kettős célt tűzött maga elé. Az ország demokratikus átalakítását és a nemzeti függetlenség visszaszerzését. Bár belpolitikailag sok kérdés még tisztázatlan, azonban a legfontosabb kérdésekben a kormány magáévá tette a sztrájkoló munkások álláspontját. Megszületett a többpártrendszer. Megalakultak a demokratikus pártok. A kormány, amelynek személyi összetétele talán éppen ezekben az órákban válik olyanná, hogy az egész magyar nép ideiglenesen elfogadhatja, kérte a szovjet csapatok visszavonását és a Szovjetunióba való visszaszállítását. Felmondta a varsói paktumot és kinyilvánította az ország semlegességét. A szovjet kormány magatartásában mind

ez ideig nem történtek ilyen lényeges változások, a szovjet kormány végső szándékait nem ismeri az ország lakossága. Ezért bizalmatlansága a legteljesebb mértékben jogos. A magyar munkásságnak minden oka meg van rá, hogy állandó készenlétben legyen. Hogy a készenlét ne bénítsa meg a győztes nemzeti forradalom ellenálló erejét, leghelyesebb az volna, ha azokon a helyeken, ahol a közvetlen szovjet beavatkozás veszélye nem áll fenn, a helyi forradalmi tanácsok, a pártok képviselői, a szakszervezeti vezetők és a fontosabb gyárak, üzemek munkástanácsainak küldöttei, közösen döntenének a munka felvételéről vagy a sztrájk folytatásáról. Azokban a gyárakban és üzemekben, ahol a termelés megindul, a demokratikusan megválasztott munkástanácsnak állandóan készenlétben kell állania, hogy szükség esetén a munkásság azonnal beszüntethesse a munkát, tiltakozhassék a szovjet beavatkozás ellen, és minden erejével segítségére siethessen a nép szabadságát és az ország függetlenségét oltalmazó fegyveres erőknek. A gyakorlatban máris ez történik. A magyar munkásság bölcsen és higgadtan mérlegeli a helyzetet. Erre a bölcsességre, higgadtságra és nyugodtságra ma épp olyan szüksége van az egész aggódó nemzetnek, mint volt a forradalom kitörésének pillanatában a magyar munkásság hősiességére.”

November 3. (este 23 óra 10 perc és november 4. reggel 4 óra 30 perckor) „Kedves Munkáshallgatóim! Nemzeti forradalmunk a mai napon fontos állomásához érkezett. A sok esztendő kommunista uralom után megalkult az ideiglenes koalíciós kormány, amely magáévá tette a munkásság legfőbb követelését, és amely az egész nemzet nevében megkezdte tárgyalásait a szovjet csapatok mielőbbi visszavonásáról. A forradalom győzedelmeskedett. A félelmetes ÁVH megsemmisült. A népünket és nemzetünket elnyomó sztálini intézmények romokban hevernek. Az ország népe lázasan készülődik az új honfoglalásra, a demokratikus rend megszilárdítására és az áru-lókkal való törvényes leszámolásra. A magyar nép nyugalma azonban még nem tért teljesen vissza. Az üzemek, gyárak gépei állanak, a közlekedés sokhelyütt nem indult meg, a lakosság hiányt szenved. Gyermekeinknek nem jut elegendő... élelem, nem tudjuk pótolni a tönkrement ruhákat, kevés a villanyáram, nincs tüzelő. Azok a felelős vezetők, akiket a forradalom állított az ország élére, kérték a munkásságot, hogy vegye fel a munkát. Felhívást intézett a munkássághoz Maléter Pál, a Kilián György laktanya hős parancsnoka, kérelemmel fordult a magyar bányászokhoz Fodor József, a bányászszakszervezet volt titkára, akit Rákosiék távolítottak el a szakszervezetekből, de most, a forradalom után az ideiglenes intézőbizottság tagja

lett. Az utóbbi napokban mindinkább megérlelődött a munkásságban is az a gondolat, hogy a tíz nap óta tartó hősiesség helytállás után az élet vérkeringésének meg kell indulnia. A külső beavatkozás veszélye nem teheti tönkre életünket. A fegyvert oda kell állítani a munkapad mellé, de a kézbe már az életet teremtő szerszámot kell venni. Állandó készenlét és állandó termelés...

A sztrájk fegyvere, amely győzelemhez segítette nemzeti szabadságharcunkat, most már önmagunk ellen, kivívott szabadságunk ellen fordulna. Gyengítené az éhező magyar nép ellenállását a külső beavatkozás veszélye ellen. De gyengítené forradalmunk sikere felett őrködő hős katonáink erejét is, ha nem tudnánk ellátni élelemmel, ruhával, cipővel és utánpótlással. Fellelős egyházi férfiak is szózatokat intéztek a nemzethez. Ordass Lajos evangélikus püspök arra kérte a lelkeseket, hogy vasárnap kérjék egyházuk népét, induljon meg az élet minden téren, a gyárakban, a városokban, a földeken, az iskolákban, mert ezt kívánja országunk érdeke és népünk helyes szolgálata. Mindszenty bíboros a nemzethez intézett szózatában arra kérte a nemzetet, hogy haladéktalanul kezdje el a munkát. A szabadságharc kitörésekor az egész nemzet lélegzet-visszafojtva várta a munkásság megmozdulását, várta, hogy a munkásság letegye a szerszámot és egy emberként odaálljon a harcolók mellé. Most, amikor társadalmi forradalmunk már győzedelmeskedett, most amikor nemzeti függetlenségünk érdekében megindultak a tárgyalások, a nemzet érdeke azt kívánja, hogy a termelőmunka meginduljon. Az ország 11 napi dicső forradalom után el akar indulni a szabadság és jólét felé, amelyért hős fiaink vére hullott. A magyar munkásság megérti a minden oldalról elhangzó felhívásokat és segélykiáltásokat. Tudja, hogy ezután magának termel, családjáért dolgozik és a nemzet érdekeit szolgálja. A külső beavatkozás veszélye természetesen mindaddig fennáll, amíg az orosz csapatok végleg el nem hagyták hazánk földjét. A nemzet megkezdte a munkát, de mindig kész arra, hogy bármilyen külső beavatkozás veszélye esetén újból kezébe vegye a legfélelmetesebb fegyvert, a sztrájk fegyverét is."

November 3.-án délután már egy előre jelző rossz hírről kellett beszámolnom. Az osztrák-magyar határon állomásozó szovjet csapatok elkezdtek megakadályozni a Magyarországra irányuló segélyszállítmányokat.

„Amikor az első hírek megérkeztek a szabad világba a magyar nép csodálatos hősiességéről, áldozatkészségéről, a nyugati világ szíve megdobbant. Mindenki segíteni akart. A vérátvevő helyeken órák múlva hosszú sorokban állottak az emberek, hogy vérüket adják a sebesült magyar szabadságharcho-

soknak. Megindult a gyűjtés. Ami a legcsodálatosabb, legelőször nem is a kormányok, nem is a hivatalos karitatív szervek, hanem magányosok, egyszerű polgárok léptek akcióba. Ezek az egyszerű polgárok megállították a magyarul beszélő embereket az utcákon és rögtön aziránt érdeklődtek, hova küldhetik adományaikat. Aztán megmozdultak az egyházak, a társadalmi szervezetek, politikai pártok, szakszervezetek és gyárak. Szinte senki sem akart kimaradni, mindenki adakozni kívánt. Ausztriában valóságos adakozási láz öntötte el az embereket. A szabadságharc első napjaiban már Bécs összes gyógyszerértékesítőiből kifogytak azok a gyógyszerek, amelyekre a szabadságharcosoknak legégetőbben szükségük volt. Svédországból, Svájc-ból, Németországból repülőgépen indították útnak az első segítséget. A lelkes magányosok után sorra nyilatkoztak a kormányok is. A nyugatnémet kormány egymillió német márka segélyt ajánlott fel. Az angol kormány nyolcvanezer dollár értékű gyógyszert. Legutóbb pedig Eisenhower elnök jelentette be, hogy gyorssegélyként húszmillió dollárt utaltak ki a baráti államok támogatását célzó alapból a szabadságáért küzdő hősi magyar népnek. Az Egyesült Államok elnöke hangsúlyozta, hogy ez az adomány csak a kezdet. Ezekről az adományokról s a nyugati világ népeinek áldozatkészségéről híradásainkban és egyéb műsorainkban részletesen beszámoltunk. Most mindezt azért mondjuk el, mert Bécsből az osztrák rádió keresztül világgá röppent a felháborító hír, hogy a szovjet csapatok megakadályozzák a vörös-keresztes segélyküldeményeknek az országba való beszállítását...

Az egész világ mélységes felháborodással fogadta ezt a hírt. A Szovjetunió kormányáról minden rosszat el tudnak képzelni, az ember-telenségnek ilyen iskolapéldája mégis meglepetést okozott. Az egész világ látta, milyen kegyetlenül próbálták legázolni a szabadságáért fölkelt magyar népet, de azt, hogy a sebesültek gyógyítását megakadályozzák, hogy az éhezőkhez ne engedjék eljuttatni az élelmiszereket, a ruhátlanokhoz a ruhaadományokat, még a szovjet vezetőkről sem tételezték fel..."

Úgy emlékszem, némi büszkeséggel, szoltam gyerekkorom falujának, Csepregnek, lelkes fiataljairól, akik egy élelmiszerekkel megrakott autobusszal, akkor már, veszélyes útra indultak, hogy Budapest hősi harcosai között szétosszák.

Az új nemzeti kormány megalakulásával érdemben már alig tudtam foglalkozni. Az új kormány összetételével meg lehettem elégedve. Nem csak a kormányban, a népiek között helyet kapott Farkas Ferenc és Bibó István, hanem az elhurcolt és a szovjet internálótáborban szenvedett, kisgazda Kovács Béla, a szociáldemokrata Kéthly Anna személye miatt is. A kormányban

maradt három volt kommunista, Losonczy Géza, Maléter Pál, sőt akkor még a Horthy korszak és Rákosi börtöneit megjárt Kádár János szereplése ellen sem lehetett kifogásom.

Mindszenty beszédére alig tudtam figyelni. Az egyiptomi repülőterek bombázása tartott bennünket izgalomban. A szuezi válság, Anglia és Franciaország fegyveres beavatkozása az Izrael és Egyiptom közötti harcokba, lángba boríthatja az egész Közel-Keletet, és elterelheti az Egyesült Nemzetek figyelmét a magyar forradalomról. Ezt az alkalmat pedig a Szovjetunió kihasználhatja a semleges Magyarország hatásosabb fegyveres megtámadására. Ebben a helyzetben a szerkesztőség többségével ellentétben, nem tartottam szerencsésnek Mindszenty bíboros szombat, november 3.-án, a forradalom utolsó szabad napján, egy nappal a végzetes szovjet beavatkozás előtt, elhangzott beszédét. Ismerve a bíboros korábbi konzervatív politikai nézeteit, rosszabbra voltam elkészülve, de az adott helyzetben mégis jobbat vártam. Nem volt egy jó szava a végveszélybe került nemzeti kormányról, állandóan (hatszor) csak a „bukott rendszer örökösei”-ként emlegette. Majdnem félévszázaddal 1956 után tudtam csak meg néhány fontos részletet a beszéd keletkezéséről. Vásárhelyi Miklós, a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke jelen volt a rádióbeszédet megelőző Tildy–Mindszenty találkozón. Mindszenty megmutatta a kéziratát. Tildy arra kérte, hogy fogalmazzon mérsékelten, kifogásolta, hogy Nagy Imre nemzeti kormányát állandóan a bukott rendszer örökösének nevezte, ami azt jelenti, hogy nem ismeri el, mikor az országot szovjet beavatkozás fenyegeti. Mindszenty megmakacsolta magát, s egyetlen szót sem volt hajlandó változtatni a szövegén, melyet Vásárhelyi Miklós feltételezése szerint Turcsányi Egon prelátus, egy háború előtti képviselő írt. „Jogállamban élő, osztály nélküli társadalom, a demokratikus vívmányokat fejlesztő, a szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló kulturnacionalista szellemű nemzet és ország akarunk lenni.” Amellett, hogy békében akarunk élni Amerikával, a szovjet néppel, és a szomszédos államokkal, ez volt a legpozitívabb mondata. Mikor elhangzott, a keleti határ mentén már dübörögtek a befelé tartó szovjet páncélosok. Ellentétben a későbbi kommunista propagandával, nem követelte vissza az egyházi birtokokat, csak a katolikus egyház intézményeinek, iskoláinak és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását várta el, joggal. De ezekről már alig esett szó köztünk. A „visszavonulást biztosító” galád csapatmozdulatokról és új páncélos erők behatolásáról érkező hírek hallatára a bíboros szavai a kulturnacionalista nemzetről órák alatt már érvényüket veszítették. A mártír főpap mellett a rá-

dió munkatársainak többsége szinte naponta hitet tett, az én szavaim fölöslegesen lettek volna, de erre a második szovjet beavatkozás miatt már sem idő, sem lehetőség nem volt.

A kirobbant szuezi válság következtében a figyelem elterelődött a magyar forradalomról az Egyesült Nemzeteknél, vagy legalábbis másodrangú kérdéssé vált. A Látóhatárban Kovács Imre már jóval a magyar forradalom előtt egy hosszabb tanulmányában kifejtette, hogy egy várható magyar forradalom szovjet támadás esetén semmiféle nyugati fegyveres támogatásra nem számíthat. Az emigráns konzervatív politikusok és a fasiszta jobboldal ezért le is kommunistázta a folyóiratot. Fiaik – mint már szó volt róla –, a forradalom első napjaiban a rádió előtt a Látóhatár ellen tüntettek. „Odahaza most égne a Látóhatár is” – kiáltozták. November 3.-ának 4.-ére virradó éjszakáján nem jött álom a szememre. Móricz Zsigmond Erdélyében már a Tündéerkert vége felé jártam, de ezen az éjjelen ezzel sem tudtam megnyugtatni magam. Szokásomtól eltérően hajnalban keltem és kora reggel siettem a rádióba, ahol a második szovjet fegyveres beavatkozásról Bibó István döbbenetes bejelentése fogadott. Bibó, aki végül egyedül maradt a parlament épületében, azt sem tudhatta, hol van Nagy Imre, aki előzőleg a szovjet nagykövetségre tartott, hogy tárgyaljon a csapatkivonásokról. Mi történhetett Maléter Pállal és társaival a csepeli szovjet főhadiszálláson? Őket is törpe csalták? Hová menekült Mindszenty? Csupa olyan gyötrő kérdések, melyekre nem találtam feleletet. Utolsó miniszterként Bibó a körülzárt parlamentből a „nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését” kéri, jól tudva, hogy a nagyhatalmaktól soha bölcs döntés nem várható, és az Egyesült Nemzetek alapokmányába foglalt alapelvek hadsereg nélkül egy fabatkát sem érnek. Ezért fordul utolsó mondatával a legfőbb hatalomhoz: Isten óvja Magyarországot!

Ezeket hallva, a kommentátornak elakadt a szava... Ezen a reggelen már csak az áruló Münnich Ferencnek a szovjet főhadiszálláson szalagra vett és az ungvári rádióból sugárzott beszédével foglalkozhattam. Az első olyan kommentárom volt, melyben a nagy felindultságomban nem tudtam érzelmeimen uralkodni. Diktálás közben és később a mikrofon előtt úgy éreztem, hogy egy letiport, elárult nép fájdalmát kiáltom a levegőbe, tudva, hogy nincs mentség számára. Nem tudtam elrejteni kétségbeesésem a magyar nép sorsa fölött. Higgadt szavak helyett csak átkokat szórhattam Münnich és Kádár „forradalmi munkás–paraszt kormányára”, ami azelőtt nem volt szokásom. A forradalom előtt és alatt a rádióban én igyekeztem leginkább megérteni a Nagy Imre körüli reform kommunisták törekvéseit, ha nem is mindig

értettem velük egyet, de az árulókra csak tehetetlen dühödt átkaimat szórhatam a rádióból november 4.-én délelőtt tíz óra tizenhárom perckor, Münnich beszédének elhangzása után. A kommentárt némi rövidítéssel Simándi Irén ásta ki a bonni anyagból és közölte a „Magyarország a Szabad Európa hullámhosszán 1951–1956” című könyvében, amiért külön köszönetet mondok neki. Az izgalmas hangulatban, könnyekkel a szememben diktált kommentár teljes, szószerinti szövege így hangzott:

„Az áruló Münnich Ferenc a szovjet főhadiszálláson szalagra mondott egy beszédet, amelyben bejelentette, hogy megalakult a Nemzeti Forradalmi Munkás- és Paraszttanácsok Kormányja. Csak azt nem közölte a magyar néppel, hogy ez az állítólagos kormány az árulók bünszövetkezete, a szovjet főhadiszállásán alakult meg. Forradalmi kormánynak nevezik magukat, de kinek a forradalma ez? A magyar népé? Akkor miért kellett a szovjet főhadiszálláson megrendezni ezt a forradalmat? Hány ember áll mögöttük? Nem magyar emberek, hanem ezer szovjet tank. Ezer szovjet tank és sok ezer szovjet katona forradalma ez, a magyar nép dicsőséges szabadságharca ellen. Egy legyőzhetetlen, egy letiporhatatlan hősi nép ellen tankok ezreivel hozzák az állítólagos forradalmat, a magyar történelem leggaládabb, leggyalázatosabb árulói, akiknek a magyar néphez azon kívül, hogy magyar levegőt szívtak, hogy a magyar nép munkájának eredményeit a múltban maguk és gazdájuk számára elrabolták, semmi közük sincsen. A Münnichek, a Marosánok, a Rónaiak, az Aprók és a hozzájuk hasonló többi árulókat a nemzet dicsőséges forradalma kivetette magából, mint undorító szennyet. Most összegyülekeztek azon a helyen, ahová mindig tartoztak: a szovjet gyilkosok táborában. A történelem, nemcsak a magyar, hanem a világtörténelem is úgy fog megemlékezni róluk, mint az emberiség leggyalázatosabb árulóiról. Persze, most pontokba foglalják a győztes igazi nemzeti forradalom követeléseit. A szovjet tankok ezrei mögül üvöltek, hogy a gyárat a munkástanácsok vezetik a jövőben, hogy nem lesz többé beszolgáltatás, s a többi, s a többi. Így szeretnék a szovjet szuronyok mögé állítani azt a népet, amely 11 napon keresztül olyan hősiezen harcolt, hogy a világtörténelem legnagyobb szabadságharcainak dicsőségét is elhomályosította hősiessége.

Tizenkét nap óta az egész szabad világ lélegzetvisszafojtva figyelte a magyarországi fejleményeket. Megmozdult a világ lelkiismerete. Az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsa a magyar ügyet tárgyalta, a karitatív szervek gyűjtést rendeztek. Az egész világ dicső nemzeti szabadságharcunk oldalára állt. Budapesten megkezdődtek a tárgyalások a magyar kormány és a szovjet katonai parancsnokság között. És ekkor az éj leple alatt a világtörté-

nelem leggaládabb imperialista hatalma rázúdította tankjait a békésen alvó magyar népre. A szovjet árulás, bármilyen döbbenetes is, nem érte meglepetésként a világot. Hozzászoktak már. De azt még a szabad világ sem hitte volna el, hogy akadnak magyar anya szülte árulók is, akik az ellenséggel együtt törnek rá a szabadságát tíz körömmel védő, tankok ezreivel és állig felfegyverzett szovjet katonákkal harcoló magyar népre. És ez a társaság meri magát Nemzeti Forradalmi Munkás- és Paraszttanácsok Kormányának nevezni. És ezek mernek forradalomról beszélni. Igen, cselekedetük forradalom, a hazaárulás forradalma, az ezer szovjet tank forradalma a magyar nép ellen. Bármilyen legyen ennek a gyalázatos forradalomnak a sorsa, ezek az árulók nem kerülhetik el végzetüket, még a magyar föld is ki fogja vetni magából őket, nevük örökké átkozott lesz!”

Nem kerülhetik el végzetüket?

A második szovjet megszállás hosszabb ideig tartott, mint az 1849 utáni osztrák önkényuralom. Kádár hosszabb ideig uralta az országot, mint Horthy Miklós. 1979 júliusában magyar tízezrek vonultak el a ravatala előtt (feltételezhetően nem csupán lekötelezett pártfunkcionáriusok). A nemzet harminchárom év után már nem tekintette egyértelműen árulónak. A magyar nép emlékezeténél csak a feledékenysége nagyobb. A magyar föld sem őt, sem áruló kormányának tagjait nem vetette ki magából. Kádárral az élen ott nyugszanak a munkásmozgalom elhunyt kommunista tagjai számára fenntartott díszsírhelyen, a Kerepesi temetőben, távol a rákoskeresztúri köztemető 301-es számú parcellájától, ahová a leverte forradalom után Nagy Imrét és kivégzett társait dobták arccal lefelé, a jeltelen sírgödörbe, míg a nemzet megkésett kegyelele ki nem hantoltatta holttetemeiket és százezrek jelenlétében ünnepélyesen el nem temettette a nemzet legnagyobbjainak sírjai közelében. Azóta a szovjet tankokkal az országra erőszakolt rendszer is megbukott, s mostanra már csak (hogy Mindszenty szavaival éljek) a „bukott rendszer örökösei” birtokolják az ország javait.

A forradalom elárulása, és a segítségül hívott szovjet láncaltapas tankok bevonulása után, a Szabad Európa Rádióban is új korszak kezdődött. Rövidesen megindult a menekültek áradata Nyugatra. Ezeknek gondozása lett a rádió egyik legfőbb feladata. Üzeneteiknek továbbítását hazafele Borbándi Gyula (aki a forradalom alatt, ha jól emlékszem, egyetlen politikai kommentárt írt) vállalta magára, és kora reggeltől késő estig a mikrofon előtt ült, az üzenetekkel összekapcsolta a bizonytalanságban élő, otthon maradtakat, a szerencsésen Nyugatra került és a nagyvilágban szétszóródó menekültekkel. Egy napon a recski internálótáborból szabadult régi parasztpárti ismerősöm-

lól kaptam hírt, hogy az egyik recski rabtársával, akit én azelőtt csak hírből ismertem, Nyeste Zoltánnal, a német segélyszervek Észak-Németország egyik városába vitték. Az első szabad vasárnapomon autóval értük mentem, és Münchenbe hoztam őket. Ajánlottam Gellért Andornak, hogy legalább időlegesen „tanácsadóként” alkalmazást kapjanak a rádióban és résztvevő szemtanúként beszámolhassanak a forradalom alatt történeteikről. Közben Kiss Sándor, a Parasztszövetség egykori legendás igazgatója, hívott föl Bécsből. Kértem, ha lehet igyekezzék Münchenbe, mert a rádióban nagy szükség lenne józan hangjára és tekintélyére. November 4.-e utáni hétből csak egyetlen kommentáromra emlékszem, mely 12.-én hangzott el. Ebben a szovjet és a kommunista propagandával szemben védtem a szerintük „fehérterrorra fajult” forradalmat. Nincs meg az eredeti szöveg, de nem is lenne érdemes idézni. Minden, amit mondhattam és mondhattunk, már csak falra hányt borsó volt, érvekkel harcolni Münchenből a szovjet ágyuk és tankok ellen, sok értelme már nem volt.

November 4.-én nem csodálkoztam Münnich Ferenc árulásán, de a forradalom alatt elmondott beszédei után Kádár hirtelen átállása meglepett. '45 előtt Münnichnek még a nevét se hallottam, mint később kiderült, oroszországi hadifogsága óta a legkülönbözőbb országokban ágáló komintern ügynök volt, természetes tehát, hogy '56-ban követte Andropov szovjet követ utasításait. A háború alatt Kádárnak csak a szociáldemokrata pártba beépített alsóbb kapcsolatait (Ságvárit, Orbánt és Kulik Gyulát) ismertem, akik a pártfegyelemnek megfelelően hallgattak előttem felsőbb kapcsolatokról, Csermanek Jánosról, aki feloszlatta a csekély tagsággal rendelkező illegális kommunista pártot és 1943-tól a „békepárt” vezetője lett, amiért később bűnhődnie kellett, mert Rákosi és Gerő azzal a hamis váddal illették, hogy a békepárt alapításával gyengítette a szerintük életerős illegális kommunista pártot. Börtönben töltött évei miatt a forradalom kitörésekor Nagy Imre után, ha sok fenntartással is, neki volt az ismert kommunisták között a legjobb neve. November 12.-i, déli kommentáromban a forradalom kitörésének okaival kapcsolatban szembeszálltam Kádár vasárnapi beszédének hazug állításaival:

„Kádár János vasárnapi beszédében azt mondta, hogy nyíltan és kertelés nélkül kell az igazságot megmondani. Kádár ennek ellenére beszédében terroristáknak nevezi a szabadságharcosokat, ellenforradalomnak a szabadságharcot, sovinsztáknak a hazafiakat, és azt merészeli a rádió mikrofonjában az ország közvéleménye előtt, tízmillió magyar füle hallatára állítani, hogy az úgynevezett ellenforradalmi fehérterror le akarta mészárolni Buda-

pest népét. Szerinte ezért volt szükség az oroszok másodszori beavatkozására, ezért volt szükség 200 ezer orosz katona és 5000 szovjet páncélos felvonultatására. Így kezdődik a Kádár-kormány igazmondása. Tízmillió magyar tanú rá, hogy mindennek az ellenkezője igaz. De vessünk csak egy pillantást az elmúlt három hét drámai eseményeire.

A magyar szabadságharc azzal kezdődött, hogy október 23.-án a magyar ifjúság nemzeti zászlók alatt felvonult a Bem-szoborhoz. A békésen tüntető fiatalokra Gerő és Hegedüs kormánya tüzet nyitott az oroszokkal és az ÁVH-sokkal. Ezzel megindult a fegyveres küzdelem. A magyar hadsereg tagjai egységenként vagy magánosan a felkelők mellé állottak, a megtámadott békés lakosság segítségére siettek. Egyedül az ÁVH-sok tartottak ki a magyar nép ellenségei mellett. Az ország kétmilliós munkássága sztrájkba lépett. A közvélemény nyomására Nagy Imre kormánya felszámolta a sztálinista erőket, és elnémította azokat, akik minden alap nélkül ellenforradalomról beszéltek. Az ÁVH-sok azonban az oroszokkal kötött tűzszünetben szörnyű kegyetlenséggel tovább gyilkolták a magyar népet. A jogosan felháborodott nép leszámolt ezekkel a gyilkosokkal, kifüstölte őket lakanyáikból, és akiket fegyverrel a kézben helyszínen elkapott, azokat felakasztotta. Egyéb atrocitások nem történtek, sőt nemcsak a kormány, hanem még a szovjet propaganda sem emlegetett ezekben az időkben fehérterrort vagy ellenforradalmat. Az oroszok közben törbe csalták a szovjet csapatok kivonásáról tárgyaló magyar parlamentereket, és megindították a harcot az országba újonnan behozott szovjet csapatokkal a védtelen magyar nép ellen. Nagy Imre koalíciós kormányát ellenforradalmi, reakciós kormánynak nevezték, és azóta újból megkezdődött a hazug propaganda az ellenforradalmi, fehérterrorista atrocitásokról... A jószágos oroszok, meghallva a Kádár-kormány segélykiáltását, az ártatlan emberek segítségére siettek 200 ezer katonájukkal és 5000 tankjukkal. Az ártatlan járókelők védelmében felgyújtották Budapest házait, szétlövők a munkásnegyedeket, a magyar munkásság verejtékével felépített gyárakat. Mindezt emberbaráti, humanista szempon-
tokból. Ehhez a szemérmetlen szovjet hazugsághoz csatlakozott vasárnap beszédében az a Kádár János is, aki közben állandóan azt hangoztatja, hogy nyíltan és kertelés nélkül meg kell mondani az igazságot...

A megnyílt ÁVH pincék, a nyilvánosságra került szörnyű dokumentumok bizonyítják, hogy a Rákosi-rendszer tíz esztendőn keresztül a leggyalázatosabb módszerekkel irtotta a magyarságot... Kádár János nem beszél az ÁVH gaztetteiről, ellenben azt hangoztatja, hogy a jól szervezett fegyveres ellenforradalmi bandák százával gyilkolták le állati módon a kommunistá-

kat, egyszerű munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, minden haladó embert, akiket kezükbe kaparintottak. Külön megemlékezik a Köztársaság téri pártház megrohamozásáról. Mindezt úgy állítja be, mintha ÁVH-sok nem is léteztek volna. Csak egyszerű munkások, parasztok, értelmiségi és haladó emberek. Budapest másfélmillió lakossága a tanú rá, hogy ezek az állítólagos egyszerű munkások 9000 forint fizetést kaptak havonta... A fegyverszünetet arra használták fel, hogy ártatlan asszonyokat és gyermekeket gyilkoljanak le.

Egyetlen szóval sem emlékezik meg Kádár János a szovjet csapatok kegyetlenkedéséről sem. Úgy tesz, mintha a szovjet katonák palmaágot lengetve a kezükben vonultak volna fel Budapest és a vidéki városok utcáin. Nem beszél arról, hogy a szovjet tankok és gépfegyverek még tegnap is munkásnegyedeket ostromoltak, munkásasszonyokat, munkásgyerekeket gyilkoltak, és munkáslakásokat lőttek rommá. Az igazmondó Kádár János folytatta azt, ahol Rákosi Mátyás abbahagyta. De Kádár hazugságainak ma már semmi foganatja sincs. Tízmillió magyar a tanú rá, hogy minden másképp történt... Ha igazat akart volna mondani, akkor az ÁVH-sok gáztetteiről kellett volna beszélnie. Meg kellett volna cáfolnia azt a hazugságot, hogy az oroszok a békés lakosság megvédelmezésére vonultatták fel tankjaik ezreit a magyar nép ellen. Meg kellett volna mondania, hogy a magyar nép, a munkásság, parasztság és értelmiség egy emberként állt és áll még ma is a társadalmi forradalmunk és nemzeti szabadságharcunk oldalán. Vele szemben csak az áruló sztálinisták, az ÁVH-sok és az állig felfegyverzett szovjet csapatok állanak. Kádár Jánosnak, ha valóban az igazat akarta volna mondani, ki kellett volna nyilatkoztatnia, hogy a szovjet csapatok a magyar szabadság letörésére jöttek az országba...

A háromhetes szabadságharc hősi helytállása, a magyar nép tisztánlátása, csodálatra méltó szabadság- és hazaszeretete bebizonyította, hogy többé nem lehet egyetlen magyart sem hazugsággal félrevezetni. Ezért Kádár János kénytelen volt visszavonni a Nagy Imrére és koalíciós kormányára szórt rágalmakat. A moszkvai szovjet propagandában Nagy Imre még mindig mint a nép ellensége, mint ellenforradalmár szerepel, de Kádár János most már kénytelen kijelenteni, hogy Nagy Imre nem volt ellenforradalmár, nem akarta a nagybirtokrendszert, a kapitalizmust visszaállítani, sőt ilyen irányú törekvéseket nem is segített. Amint a Nagy Imrére szórt rágalmakat vissza kellett vonni, ugyanígy rövid időn belül, kertelés nélkül meg kell mondani azt is, kik voltak okai a véres eseményeknek. Azok, akik az oroszokat kétszer is rászabadították a fegyvertelen magyar népre, akik a magyar nép ellen

hadjáratban az oroszokat fegyverrel támogatták, az áruló kommunista vezetők és a gyilkos ÁVH-sok.”

A forradalom utolsó napjaiban már Gellért Andor is hangot változtatott Nagy Imre szerepének megítélésében. November 2.-i kommentárjában elismerte, hogy Nagy Imre külpolitikai célkitűzései megfelelnek a szabadságharcosok kívánságainak. De – tette hozzá – belpolitikailag gyors kormányváltásra van szükség. Meg kell válni kormányának azoktól a tagjaitól, akiknek sztálinista múltja tönkre teheti a „jelenlegi kormány erkölcsi hitelét”. Ekkorra rádöbbsent, mekkora jóvátehetetlen hiba volt, hogy vezetése alatt álló magyar osztály szerkesztőségének többsége az ő ki nem mondott jóváhagyásával a forradalom első napjától rombolta Nagy Imre erkölcsi hitelét, ami szerencsére a felkelőkre hatástalan maradt.

A szerkesztőség többsége még a második fegyveres szovjet beavatkozás és az álkormány megalakulása után sem akart különbséget tenni Nagy Imre és a nyíltan árulóvá vált Kádár és Münnich Ferenc között. Gellért Andor 13.-án reggel behívatott irodájába, arról kellene kommentárt írni, hogy Nagy Imre az egyetlen lehetséges megoldás a magyar nép számára. Ezt csak Te tudnád megírni – mondta. Ezzel már elkéstünk – feleltem –, a forradalom első napjától kellett volna a rádióknak kiállnia Nagy Imre személye mellett. Egy feltétellel mégis szívesen megírom, ha a rádió hivatalos kommentárjaként hangozhat el, nem pedig az én nevem alatt. Megírhatod – mondta határozottan. A felhatalmazás jelentősége tudatában siettem a gépírónök szobájába, és azonnal le is diktáltam és délelőtt tíz óra körül már be is mondtam a mikrofonba, hogy rövidesen levegőre mehessen.

Mivel a Nagy Imre mellett állást foglaló kommentáromat november 13.-án írtam, már nem került bele a rádió műsorának igazolására Bonnba küldött kommentárok közé, ezért az eredeti hangszalag ott nem maradt fenn, s máig nem tudtam hozzájutni. Borbándi Gyula a rádióról írott könyvében egy rövid kivonatot idézett belőle:

A „...nép, az egész ország közvéleménye, az ország élén olyan embert szeretne Kádár helyén látni, akiben bízik és akiről tudja, hogy ha az ország élére kerül, a forradalmi vívmányokat megtartja, kifejleszti, konszolidálja, nem pedig elsikkasztja. Az a személy, akit a közvélemény az adott helyzetben alkalmasnak tart erre a szerepre, az – a Magyarországról érkező egybehangzó vélemények szerint – Nagy Imre... Mind több és több jel mutatja, hogy a közvélemény a jelenlegi körülmények között Nagy Imrében látja azt a személyt, aki az anarchiának gátat tudna vetni és egy új magyar kormány számára a nép együttműködését meg tudná nyerni.”

Emlékszem, hivatkoztam arra is, hogy Nagy Imre, aki évtizedeket töltött a Szovjetunióban, az orosz népnek is csak barátja lehet. Ellensége semmi esetre sem.

A hang határozott volt, de az adott körülmények között nem kihívó, hiszen tudtam, hogy Nagy Imre és kormányának tagjai a várható orosz fogság elől a csak látszólag barátságos Tito budapesti Jugoszláv követségén várják sorsuk alakulását. A két év múlva elhangzott halálos ítéletekre akkor még a legrosszabb álmomban sem mertem gondolni.

A délelőtti felvett kommentárom az egyéb sürgős munkák miatt eszembe se jutott. Azt hittem, régen közvetítésre került. Délután Bikich Gábor rendező, a Látóhatárnál munkatársunk, azzal állított be dolgozószobámba:

– Tudod-e, hogy a produkció nem hajlandó közvetíteni a kommentárodat?

Mert: „Molnár még most is azt a bűdös zsidó kommunista Nagy Imrét védi.”

Megdöbbenve siettem Gellért Andorhoz, és lihegve elmondtam neki, amit Bikichtől hallottam. Gellért fölvette a telefonkagylót és izgatott hangon kérte, hogy a produkció vezetője, báró Bornemissza János azonnal jöjjön az irodájába. Erről a rádióra jellemző történetről nyilvánosság előtt ötven év óta most szólok először. Borbándi Gyula a rádióról adatot adatra halmozó, 1996-ban megjelent könyvében, erről a tőlem hallottak alapján, elsőnek tett említést, és „botrányos esetnek” nevezte, de nem említette a Nagy Imre személyével a produkcióban elhangzott gyalázó szavakat, hanem csupán arra tért ki, amit báró Bornemissza az én jelenlétemben Gellért Andornak mondott: „A Nagy Imre melletti bizalomnyilvánítást a produkció nem tekinti a rádió véleményének, ezért nem hajlandók közvetíteni.” Borbándi az elmúlt fél évszázad alatt elégszer hallhatta tőlem a hiteles történetet, de csak báró Bornemissza szavai maradtak meg emlékezetében, aki többször is megpróbálta részletesebben előadni a produkció és a maga véleményét a kommentárról, de Gellért a szavába vágott:

– Ti akarjátok megszabni, mi tekinthető a rádió véleményének, és mi nem!?

Majd türelmetlenül az órájára nézett és csak annyit mondott:

– A legközelebbi híradás után vagy azonnal leadjátok a kommentárt, vagy vehetitek a kalapot, és mehetnek!...

A báró elvörösödött és megvető pillantást vetve rám, szó nélkül kivonult a szobából. Tudomásul kellett vennie, hogy nem egyszerűen Molnár József kommentárjáról volt szó, s én nem véletlenül neveztem a narrátorban „kommentárunk”-nak, tehát a rádió véleményének. A következő hírek után lead-

ták. De nekem nem bocsátották meg Nagy Imre melletti állásfoglalásaimat a forradalom lázas napjaiban. Nagy Imrének meg, amit Bibó mondott róla, a kormány nevében elhangzott utolsó nyilatkozatban: „Az ókonzervatív politikai erők fegyveres erőszak nélkül való jelentkezését rövid úton megszüntethette volna”, aminek támogatása a rádió többségének kevés kivétellel legfőbb célja volt.

Máig sem tudom (kommentárjaimnak sohasem tulajdonítottam az eseményeket befolyásoló jelentőséget), akadt-e valaki, aki november 13.-án észrevette volna, hogy a rádió több mint tizenkét napos Nagy Imre elleni gyalázkodás után, egy hivatalos kommentárban megkésve bár, elismerte, hogy a forradalom elárulása, és a szovjet csapatok másodszori beavatkozása okozta anarchiának csak Nagy Imre tudna véget vetni, mert a magyar nép csak benne bízik...

Alig két hónappal a forradalom legázolása után Strasbourgban összeült a menekültekből alakult Forradalmi Tanács, amelynek tagjai mögött összesen százöt évi börtön és internálótábor volt, s köztük többen már a Horthy időkben és Szálasi nyilasuralma alatt is üldöztetést szenvedtek. A Tanácsot két héttel a forradalom leverése után, a Parasztszövetség volt igazgatója, Kiss Sándor hozta össze, november 18.-án még Bécsben, és azonnal felvette a kapcsolatot a Nyugaton rekedt Kéthly Annával, akiről Bibó István, a szovjet csapatoktól körülzárt parlament épületében, a Nagy Imre-kormány utolsó nyilatkozatában bejelentette, hogy „Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseletének feje”. Bibónak a világsajtóban közölt nyilatkozata után várható lett volna, hogy a forradalmi emigráció és megalakult szerve, a Forradalmi Tanács, egyöntetű elismerést és anyagi támogatást kap, de hamarosan az ellenkezője következett be. A Szabad Európa Bizottság még hajlandó volt fedezni a strasbourgi konferencia költségeit, de az amerikai pénzen fenntartott konzervatív emigráns intézmények és abból élő személyek, nyíltan szembefordultak a Tanáccsal, mert annak ideiglenes vezetősége ragaszkodott ahhoz, hogy a tervezett ülésen csak azok vehetnek részt, akik a forradalomban részt vettek. A Nyugaton élő volt politikusok közül pedig csak azok, akik „sohasem tagadták meg azokat a demokratikus eszméket, amelyekért a forradalom alatt a magyar nép egységesen harcolt”. Ezért egyelőre csak Nagy Ferencet, a volt miniszterelnököt, a Párizsban élő volt nagykövetet, Auer Pált és a Londonban élő szociáldemokrata Bede Bélát hívták meg. A Szabad Európa Rádiót Londonból Szabó Zoltán, Münchenből Molnár József, Király Ernő és két új menekült „tanács-

adó”, Nyeste Zoltán és Benkő Zoltán, képviselte. (Nyeste és Benkő hivatalosan a Tanácsnak is tagja volt.)

Nem tudom, kinek köszönhetem, hogy Münchenből épp rám esett a választás. Király Ernőt bizonyára már Bede ajánlotta. A rádió vezetősége egy nagy Opel kocsit bocsátott rendelkezésünkre, a szenátor sorozatból. Indulás előtt, a velem nagyjából egyidős amerikai „politikai tanácsadó”, Mr. Griffith magához hivatott és fölényesen kioktatott, hogyan kell a Rádiót képviselnem. Ha nem tartottam volna olyan fontosnak, hogy az általam történelminek vélt konferencián jelen lehessek, és rég nem látott barátaimmal Strasbourgban találkozhassek, legszívesebben lemondtam volna az utazásról, de csak azt feleltem: ha a rádió megbízásából szerkesztőként részt vehetek a konferencián, akkor én annak megfelelően viselkedek. November 4.-én, egy nappal a konferencia megnyitása előtt érkezünk meg. Strasbourgban előtte sohase voltam. Szabó Zoltán alaposan felkészült a latin eredetű germán-francia város meglátogatására, amely európai történelmi múltja miatt lett az Európa Tanács székhelye. Jobb helyet, első konferenciája számára, a Magyar Forradalmi Tanács sem választhatott volna – írta beszámolójában Szabó Zoltán. Már 1562-ben megszabadult a püspöki uralom alól és szabad város (Reichstadt) rangot kapott. Polgárai 1562-ben, szinte elsőnek csatlakoztak a reformációhoz, és később a francia forradalomhoz. 1621-ben alapított egyetemével (ahol a fiatal Goethe is tanult) a XV–XVI. században az európai humanizmus egyik központja volt. Szabad időnkben, Szabó Zoltán vezetésével, végigsétáltuk a város utcáit, megcsodáltuk a XIII–XV. századi egytornyú, gótikus székesegyházat, a középkori üvegfestészet remekművű színes ablakaival és a ritkasépségu favázast (Fachwerkbau) polgári lakóházait. Este Király Ernő javaslatára (aki azelőtt menekülteként Franciaországban élt) strasbourgi disznótoros vacsorát fogyasztottunk, remek francia vörös borral. A város alaposabb megtekintésére csak igen kevés időnk jutott.

Időnk legnagyobb részét az Európa Tanács által mintegy szimbólumként a Magyar Forradalmi Tanács rendelkezésére bocsátott nagytermében töltöttük. A vita nagyrészt a „kormányképviselő” megalakítása körül folyt. A többség igyekezett a régi konzervatív emigránsoktól és azok politikai szerveitől elkülöníteni magát, amelyek jóformán csak amerikai támogatásból éltek. A franciák, angolok és németek azonban óvakodtak az emigráns politikai szervezet komolyabb támogatásától. Bármilyen nagy elismerésbe részesítették a magyar forradalom kommunizmus elleni hősiességét, anyagi támogatást tőlük aligha várhattak. A Forradalmi Tanács volt az első igazi demokratikus képviselő, melyen a háború utáni demokratikus pártok, a Kis-

gazdapárt, a Szociáldemokrata Párt, a Keresztény Demokrata Párt és a Petőfi Párt névvel, a Nemzeti Parasztpárt nyolc-nyolc taggal képviseltette magát. A demokratikus pártok mellett helyet kapott a Parasztszövetség, a szakszervezetek, a fegyveres erők, és a munkástanácsok képviselői is, de kimaradt a meghívásból a Sulyok, a Pfeiffer Párt, sőt a New Yorkban székelő Nemzeti Bizottmány is. Azzal a leszűkítő elvvel, hogy a Tanácsnak csak új emigránsok lehetnek tagjai, a régi emigránsok közül a vendégként jelenlevő Nagy Ferenc, majd Auer Pál szólalt föl. Nagy Ferenc figyelmeztette a tanács tagjait, hogy ne tévessze meg őket a forradalom nyugati elismerő fogadtatása, komoly nehézségekre kell számítaniok, de a harcot nem szabad feladniok. Az Egyesült Nemzetek nem váltotta be a magyar forradalom hozzá fűzött reményeit – mondotta –, mégis mindent el kell követnünk, hogy a forradalmi magyar kormány egyetlen törvényes képviselője, Kéthly Anna, felszólalhasson a világszervezet képviselői előtt. Auer Pál, volt franciaországi magyar követ, tájékoztatta a kongresszust, hogy az emigráció mit tett eddig azért, hogy a szabad népeket megnyerje a magyar forradalom ügyének. Bede Béla arról szólt, hogy a londoni magyar szociáldemokrata emigránsok a múltban nem vállalhattak közösséget a régi emigrációval, mert abban többségben voltak a Horthysta, reakciós és jobboldali elemek. A vendégek felszólalását a konferencia tagjai nagy elismeréssel fogadták. Engem egy kicsit kellemetlenül érintett Nagy Ferenc kijelentése, hogy a Szabad Európa Rádió forradalom alatti szerepéről Molnár Jóska majd beszámol, amit persze, mint a rádió kiküldött alkalmazottja a nyilvánosság előtt nem tehettem meg, csak magánszemélyként, baráti körben mondhattam el egyet-mást.

Az új nemzeti képviselő szervezetét a Forradalmi Tanács elnökévé Kéthly Annát, alelnökévé Budapest egykori polgármesterét, Kővágó Józsefet és Király Bélát, a Nemzetörség főparancsnokát választotta meg. A Forradalmi Tanács nem tudta kivívni az egyedüli képviselői jogot. A Kéthly Anna, Kővágó József és Király Béla együttes kormányképviselője nem tudta elérni, hogy az Egyesült Nemzetek szervezetében és a nyugati országokban képviselhesse Nagy Imre nemzeti kormányát. Ennek oka részben abban rejlett, hogy a Forradalmi Tanács túl szűkre szabta körét és a még hozzá közelálló Nagy Ferencet, Auer Pált és Kovács Imrét sem tudta jelentős szerephez juttatni. Kéthly Anna meg egyenesen elutasítóan viselkedett a Szabad Európa Bizottsággal. Nem vette észre, hogy emigráns politikai célokra komolyabb anyagi támogatás továbbra csak az amerikaiaktól várható, aminek viszont ára van. (Jellemző példa Kéthly Anna kezdő naivitására, mikor New Yorkban a Szabad Európa Bizottság amerikai tartózkodásának költségei fedezé-

sére pénzt ajánlott föl neki, nem fogadta el. Kijelentette, hogy ő szociáldemokrata, és csak a szakszervezetektől hajlandó támogatást elfogadni. Erre a Szabad Európa Bizottság a támogatására szánt összeget átküldte valamelyik szakszervezethez, melytől Kéthly öntudatosan átvette a pénzt.) Az ellenszenv és bizalmatlanság kölcsönös volt. A Szabad Európa elnöksége jobbszerette a paktumkötő Peyer Károlyt, mint a következetesen szociáldemokrata Kéthly Annát, aki a forradalom alatt a Népszava november 1.-jei számában azt hirdette: „Vigyázzunk a gyárakra és a földekre, melyek a nép kezében kell hogy maradjanak.” A Szabad Európa Bizottság által támogatott Nemzeti Bizottmány konzervatív tagjai se örültek Nagy Imre nemzeti kormányra „egyetlen törvényes külföldi képviselője” megjelenésének. A vezetése alatt álló Forradalmi Tanács és a vele szimpatizálók, hamarosan a vesztes oldalra kerültek, és támogatás nélkül maradtak. (Kéthly Anna megélhetéséről sem a Szabad Európa gondoskodott, hanem a Brüsszelben székelő Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének szociális alapja.

Míg az Egyesült Nemzetek előtt a magyar ügy napirenden volt, a Forradalmi Tanács és Kéthly–Kővágó–Király hármas az emigráció jelentős képviselőjének tekinthette magát, mihelyt a magyar forradalom iránti érdeklődés lanyhult, ami bizonyos idő után előre látható volt, elvesztették jelentőségüket. A régi emigráció, jó kapcsolatai révén, a Bizottmánnyal az élen felülkerekedett, és szinte minden maradt a régiben. Bekövetkezett az, amit a lengyel származású francia író, Manès Sperber mondott: „A magyar forradalmárok a szabad világba vetett hitüktől megfosztva halnak meg, mert a szabad világ csak diadalukban volt kész osztózni, de küzdelmükben nem.” A Forradalmi Tanács konferenciájának három napján, sem én, sem a Látóhatár szerkesztői még nem érezhettük ezeknek a szavaknak a súlyát. Nagyon büszke voltam, hogy a Tanács a Látóhatár szerkesztőségnek küldött táviratában elismerte a folyóirat irodalmi színvonalát és helyes politikai magatartását, és elhatározta a kapcsolat felvételét a szerkesztőséggel. Sem a Forradalmi Tanács, sem mi, akkor még nem sejtettük, hogy egész életünkre kiható következményekkel fog járni ez az elismerés a Látóhatár szerkesztőire.

A második szovjet beavatkozás után a magyar kérdés a nagyszámú menekült miatt elsősorban szociális kérdés lett. A nyugati kormányokat és főleg Adenauer kancellárt az érdekelte: biztatta-e német felségterületen működő Szabad Európa Rádió a békésen tüntető magyarokat a fegyveres felkelésre és ígért-e nekik nyugati katonai támogatást. A rádió helyi amerikai vezetősége a műsorpolitikájáért minden felelősséget a magyar osztályra és annak vezetőjére, Gellért Andorra hárított, New York és Washington pedig mélyen

hallgatott. Adenauer a helyzet tisztázása érdekében kénytelen volt a rádió müncheni vezetőségétől a magyar osztály forradalom alatti műsorának kéziratairól és hangszalagjairól másolatot kérni, melyet Bonnban magyarul is érthető tisztviselők felülvizsgáltak, de a fegyveres felkelésre biztató kommentárokat és a nyugati katonai segítség ígéretésére vonatkozó híradást nem találtak, ami szerintem is megfelelt a valóságnak. A békésen induló tüntetést a szovjet beavatkozás és a titkos rendőrség sortüze változtatta utcai harccá, ezt ma már mindenki tudja, még az oroszok is. Ha a legkisebb egyenes utalás is elhangzott volna a rádióból a várható nyugati katonai segítségre, azt a budapesti sajtó azonnal átvette volna, és hivatkozott volna a Szabad Európa Rádióra. Állítólag a november 4.-i sajtószemlében történt mégis egy utalás az esetleges nyugati beavatkozásról. Azon a rettenetes napon ilyesmire nem figyelhettem. A rádió egyik munkatársa a londoni The Observer cikkét ismertette az amerikai választásokról, s ehhez fűzte hozzá a maga véleményét. A sajtószemle kézírata és hangszalagja máig nem került elő. Csak felelőtlen ködös kiegészítése lehetett a The Observer cikkének. Sem a nyugati sajtó, sem a kommunista propaganda nem figyelt föl rá. Én is csak egy félévszázad után értesültem róla Borbándinak a Szabad Európa Rádióról írt könyvéből. A második szovjet beavatkozás előestéjéig csak egyetlen otthoni lap hozott egy félrevezető rövid hírt, de ez sem a Szabad Európára hivatkozik, hanem „helyszíni tudósítást” közölt az osztrák határról. A „Valóság”, melyben a tudósítás megjelent, József Attila által, 1932-ben, illegális kommunista megbízásból szerkesztett folyóirat címére emlékeztetett. A névválasztás mögött bizonyára szándékosság húzódott meg, mivel tartalma után konzervatívnak nem nevezhető. November 4.-i számában tudósítója „helyszíni jelentés”-ében közli, hogy „az ENSZ-csapatok felsorakoztak az osztrák–magyar határon”. A névtelen tudósítónak sikerült az osztrák oldalon az „angol és amerikai” egységek több katonájával szót váltani, akik elmondották neki, hogy addig nem szándékoznak magyar földre lépni, amíg „erre Nagy Imrétől határozott felszólítást nem kapnak”. A lap impresszumán egyetlen név szerepel: felelős Kulcsár Mihály. A felelőtlen hírt senki sem vette komolyan. Fegyveres beavatkozásra Münchenben is történt egy ostoba, diákos javaslat. A rádióhallgatóság ellenőrzését elemző osztály egyik munkatársa, Farkas József néhány müncheni diák kíséretében megjelent Gellért Andor igazgató irodájában azzal a hírrel, hogy Madridban Magyarországra való eljuttatására fegyverek állnak készen. A Rádió kérje meg az amerikai kormányt, adjon repülőgépeket eljuttatásukra a felkelőkhöz. (Lehet, hogy ugyanazok a diákok voltak, akik a forradalom első napjaiban a rádió előtt a

Látóhatár ellen tüntettek. Most a spanyol fasisztákkal való kapcsolatukkal akartak feltűnni.) Gellért Andor elképedt naivságukon, de megnyugtatta a betolakodókat, hogy az üzenetet átadja az amerikaiaknak, és udvariasan kituszkolta őket a szobájából.

A forradalom vérbefojtása után nagyon keservesen teltek a napok. A rádiót a német sajtóban állandóan támadások érték. Gellért Andornak kezdett kiújulni fiatalkori tüdőbetegsége. Sokszor hiányzott a szerkesztői konferenciáról, melyet eleinte a hetven körüli, szociáldemokrata Kemény György, a szerkesztőség Gyuri bácsija vezetett, aki ezelőtt az üléseken gyakran el-el-szundikált. Bizonyára megviselték a háborús évek. Csöndes, szimpatikus, jóindulatú ember volt, szívesen vettem volna, ha Gellért betegsége alatt állandóan ő vezeti a szerkesztőséget. De már az újév elején helyettes vezetőként feltűnt Bede István, aki 1955-től a rádió közvéleménykutató osztályán dolgozott. A két háború közt diplomataként külügyi szolgálatban állott, és 1943-ban a minisztérium sajtófőnöke lett. Díszmagyarba öltözött és benősült a báró Bornemisza családba. 1945-ben levetette a díszmagyart és szociáldemokrata lett. A szociáldemokrata párt támogatásával és jó angol nyelvtudása miatt, 1946-ban londoni magyar követté nevezték ki. Gellért Andor barátias őszintesége és Kemény Gyuri bácsi közvetlensége után, nehéz volt elviselni a diplomatikus magatartását, bezárkózó Bedét. Gellért Andor hamarosan a Rechts der Isar nevű kórházba került, ahol betegsége idején többször meglátogattam. 1957 február végén kérte, betegsége hivatkozva, az elbocsátását a magyar osztály vezetősége alól, amit az amerikai vezetőség szívesen teljesített, kifele ezzel is igazolva magát, hogy a magyar osztály helytelen politikájából az igazgató leváltásával megtette az első lépést a szerkesztőségi „tisztogatás” felé. Adenauer kancellárt bizonyára jó előre értesítették Gellért várható leváltásáról, mert a kancellár már január 25.-i nyilatkozatában azt mondta, hogy „a SZER elleni erős kritikák változásokhoz vezettek”, holott addig még senkit sem bocsátottak el. Gellért felmentése is csak egy hónap után történt, akkor is a saját kérésére. A müncheni amerikai vezetőség a maga szerepéről, helyesebben a nem-szerepéről bölcsen hallgatott, csak arról nyilatkozott, hogy a rádióban változásokat vezettek be (hogy mik voltak ezek, arról nem szóltak), és új munkatársakat, és a forradalom menekültjei közül új tanácsadókat alkalmaztak.

Bede – nyilván az amerikaiak, vagy talán közvetlenül a CIA sugalmazására – javasolta, hogy a szerkesztőség a tanulságok levonására üljön össze egy három napos konferenciára. Február 8.-ával kezdődő hétvégén össze is

jöttünk a Münchenhez közeli starnbergi tó partján, a kies fekvésű Feldafingben, Kaiserin Elisabeth nevét viselő hotelben. Az ügyeletes szolgálatot tevőkön kívül szinte mindenki megjelent. Nyilván Bede javaslatára négy előadót és témát jelöltek ki. A katolikus papból lett szociáldemokrata Szabó István a forradalom eszméi és előzményeiről, Borsányi Julián a lélektani hadviselés elveiről és módszereiről beszélt, Borbándi Gyula a forradalom célkitűzéseiről és Király Ernő a forradalom különböző társadalmi rétegének szerepéről beszélt. Őszintén szólva Borbándi alapos összefoglalóján kívül a többi alig érdekelt. Szabó István szociáldemokrata véleményére nem voltam kíváncsi, Borsányi Julián nézetei a lélektani hadviselésről, Kovács Imre Látóhatár-beli remek tanulmányai után, nekem tavalyi hónapnak tűnt, egyébként sem érdekelt a véleménye a forradalom alatti kártékony szerepe miatt. Király Ernő ugyan szűkebb körünkhöz tartozott, jó népi táncos volt, de semmiféle szociológiai és irodalmi ismerettel nem rendelkezett, s nyilván csak Bede támogatásával került az előadók közé, hiszen Gellért visszavonulása után a magyar osztály tagjai között a nem éppen népszerű Bedének igyekezett szociáldemokrataként jó nevet szerezni. Az előadások elhangzottak, de szinte senki sem szólt hozzájuk, mindenkinek megvolt mindenről a maga külön véleménye. A többséget az érdekelte, milyen lesz a műsorpolitika, és mik a tennivalók, és lesz-e elbocsátás.

Mindjárt a konferencia előtt zajongó tiltakozás keletkezett a magyarul jól tudó amerikai, a szűkebb körünkben csak Viliként emlegetett William Rademaeker is megjelent, aki a forradalom napjaiban a Griffith-irodának az elhangzott kommentárok tömegét igyekezett angolra fordítani. Mivel az amerikai hadsereg nyelviskoláján kapta meg alapos, magyar nyelvi kiképzését, sokan CIA-ügynökök gyanítottak benne. A tiltakozásra el is kellett hagynia a konferenciát. Érdekes, hogy a vendégként jelenlevő Griffith személyét senki sem kifogásolta és előadást is tarthatott. (Nehezen lehetett volna nemet mondani neki, hiszen a kongresszus költségeit a főnökség viselte.) Utólag nagy bölcsen idézte a Christian Science Monitor nevű bostoni nívós lap cikkíróját, hogy a Szabad Európa Rádió feladata nem azt mondani a hallgatóknak, mit kell tenniük, hanem, mit kell tudniuk. A Szabad Európa politikáját a gradualizmusban jelölte meg, ami korábban is vezető elképzelés volt – mondotta. (A forradalom alatt a szerkesztőség többsége épp ezt az elvet vetette el, ezért lázított naponta Nagy Imre és később Maléter ellen, s nem tudta kivárni, hogy a forradalom dinamikája, a Nagy Imrébe vetett bizalom révén, fokozatosan érje el célját.) Arra a kérésre, hogy az amerikai vezetés a maga részéről hajlandó-e a hibákért felelősséget vállalni, egy jellegzetes

mondattal felelt: „Valamennyien felelősek vagyunk. Természetesen az iniciatíva mindig a magyar osztályból indult ki. Az amerikai vezetés hibája az volt, hogy ezt a magyar osztályt ő válogatta össze és az ellenőrzését túlságosan elhanyagolta.” Ebben a mondatban már az is benne volt, hogy a rosszul kiválasztott alkalmazottakat utcára teszik, s a megmaradottakra és az újakra majd jobban ügyelnek, ők meg majd szép csendesen gradualizálnak. Akkor még a konferencia tagjai közül senki sem tudta, kit tartanak majd jól és rosszul választottnak, ezt majd eldönti a titkos szolgálat a jól választott be-súgóikkal.

A nyomott hangulatban végződő konferencia bezárása előtt még összeült egy bizottság (Borsányi Julián, Feketekuty László, Király Ernő, Mikes Imre, Molnár József, Szabó István, Tormay Tamás és az újonnan menekült „tanácsadó”, Benkő Zoltán részvételével) a konferencia résztvevőinek véleményét kifejező memorandum megfogalmazására. A bizottság a memorandum szerint a forradalom alatti műsort ért bírálatokat a jövőben szem előtt kívánja tartani, s magáévá teszi a forradalom eszméit (amit a forradalmi napokban a szerkesztőség többsége nem mindig vallott), és egy naiv mondatban „kívánatosnak tartotta, hogy a szerkesztőség folyamatos és világos tájékoztatást kapjon az Egyesült Államok Magyarországot érintő politikájáról”.

Utólag meggondolva, nevetséges kívánság volt, hogy az Egyesült Államok kormánya politikájának Magyarországot érintő, esetleges változását egy általa fenntartott rádió szerkesztőségével előre közölje. A levélben lefektetett memorandumot, a beteg Gellért Andort helyettesítő Bede István, a zsebébe süllyesztette, és később soha nem esett szó róla.

1957. január 26-án Adenauer kancellár a sajtó megnyugtatására bejelentette, hogy a Szabad Európa Rádió ellen napvilágot látott súlyos kritikák személyi változásokhoz vezettek. A szerkesztőség tagjai azonban ekkor még semmiféle változást nem észleltek azon kívül, hogy a beteg Gellért Andort helyettesítő Bede István vezette a szerkesztőségi konferenciákat. Ugyanebben az időben a rádió amerikai vezetősége, a forradalom óta, először nyilatkozott a német közvélemény előtt, hogy változásokat vezettek be és új munkatársakat és tanácsadókat alkalmaz. Néhány „tanácsadót” valóban már akkor felvettek az új menekültek közül. (Kettőt: Nyestét és Benkőt én ajánlottam Gellértnek.) A változtatás elvárható lett volna, mert a szerkesztőség forradalom alatti helytelen politikájával beleszólt a nemzet életébe, de bosszúra, vagy büntető elbocsátásokra még a starnbergi konferencián sem gondolt senki. Jómagam és a Látóhatár szerkesztői is csak azt kívántuk, hogy a forradalom alatti pesti rádió példájára („hazudtunk reggeltől estig, estétől reg-

gelig”) mi is bejelentjük, hogy a drámai napokban az események megítélésében „reggeltől estig, estétől reggelig” tévedtünk, és a jövőre nézve ebből levonjuk a konzekvenciát. (Az amerikai vezetőség addig csak egy változást jelentett be: a magyar forradalom vérbefojtása miatt lemondták a tervezett farsangi bált.) Sem a New York-i vezetőség, sem az amerikai kormány egy szóval sem volt hajlandó a rádió hibás politikájáért vállalni a felelősséget. Valóban alig, vagy egyáltalán nem tudták áttekinteni, mit sugárzott a rádió. A müncheni amerikai vezetés eleinte hallgatásba burkolózott. Ők is csak felületesen ismerték, mi hangzott el a nemzetiségi műsorokban. Sem megfelelő nyelvismeretekkel, sem megfelelő politikai képzettséggel nem rendelkeztek. A rádió müncheni amerikai vezetőségének, Mr. Griffithet kivéve, alig volt bőségesebb ismerete Kelet-Európáról és Magyarországról, mint annak a nagykapitalista követjelöltnek, akiről a szenátus előtti kihallgatásán derült ki, hogy azt sem tudta, mi a fővárosa annak az országnak, ahol az USA kormányát akarta képviselni. A magyar forradalom napjaiban az a néhány fordító, aki rendelkezésünkre állt, nem győzte a rengeteg anyagot angolra fordítani, és a legtöbb adásról már csak akkor értesülhettek, ha értesültek egyáltalán, mikor már levegőn volt. A vezetőség által bevezetett előzetes cenzúra egyáltalán nem érvényesült. Kik voltak a bizalmi embereik Münchenben és New Yorkban, máig sem derült ki, mert az amerikai törvények szerint a CIA ügynökeinek megnevezése büntetendő cselekedet. Magánemberként hiába próbálkoztam felhívni a figyelmüket a Nagy Imre és később Maléter Pál elleni eszeveszett gyűlölködő hullámháborúra, és Mindszenthyt a forradalom vezérének kikiáltó kommentárookra. A nálam alig idősebb William Griffith, politikai tanácsadó, a rádió tényleges politikai irányítója – mint már említettem – csak a forradalom leverése után állott egyszer szóba velem, mikor attól tartott, hogy a Forradalmi Tanács strasbourgi ülésén esetleg megfedrekem a munkaadóm iránti kötelességemről és szavá teszem a rádió-propaganda súlyos hibáit, amelyért amerikai részről ő is felelős volt. Akkor is csak fölülről lefele beszélt velem, mint az egykori cseh ispán a béres rokonaimmal a csepregi Schöller-uradalomban.

Gellért Andor felmentése után, március elején, Bede Istvánt New Yorkba rendelték, hogy megbízzák a rádió magyar osztályának vezetésével. Ezekben a napokban, nem tudom már milyen okból, Király Ernő is New Yorkban járt. Nyilván azt hitte, hogy a müncheni hírverés után New Yorkban is meg kell támogatni Bede ügyét, nem sejtve, hogy Bede igazgatói kinevezése akkor már régen elintézett dolog volt. Kinevezése előtt közölték vele az elbocsátandók névsorát: „Mi elvégezzük a piszkos munkát, azután adjuk át

magának a vezetést”. Mint később kiderült, a szociáldemokrata Bede az elbocsátandók védelmében egy árva szót sem szólt. Csupán csak arra hívta fel főnökei figyelmét, hogy a lista élére tett Borsányi Julián (nyilván az üzemi tanács szervezése) és Borbándi Gyula (a Látóhatár-beli szerepe miatt) elbocsátása nehézséget okozhat a német hatóságokkal, mert az érvényben lévő német munkaügyi törvények szerint az üzemi tanács választott tagjait nem lehet elbocsátani, míg tagságuk érvényben van. Az amerikai főnökség ugyan akkor még nem ismerte el a december 27-én megválasztott magyar üzemi tanácsot, mégis jobbnak látták elállni e két szerkesztő elbocsátásától. (Később Borbándi Gyulától más módon akartak megszabadulni, de erről a következő fejezetben még bővebben lesz szó.) Bede tehát egy szóval sem képviselte a magyar osztály munkatársainak érdekeit. Még a szociáldemokrata Király Ernő elbocsátása ellen sem szólt, aki a másik szobában, az ottani magyar munkatársak körében Bede kinevezése mellett verte a vasat. Bede visszaérkezése után a müncheni amerikai vezetés fellélegezve „új korszakról” kezdett beszélni, ami a gyakorlatban abból állott, hogy a magyar osztály tizennyolc tagjának a titkárnők már gépelték a sztereotip felmondó leveleket, melyet három nappal az otthon tiltott nemzeti ünnepünk után, 1957. március 18-án adták át a felmondottaknak, összesen tizenhárom alkalmazottnak: Ajtay Miklósnak, Horváth Bélának, Lázár Miklósnak, Márjás Viktornak, Molnár Józsefnek, Szakmáry Károlynak, ifj. Thury Zoltánnak és Vámos Imrének. A nyolc szerkesztőn kívül Király Ernő kutatónak, Földessy Géza rendezőnek, egy bemondónak, Dukai Annának, Szegő Piroska titkárnőnek és a fordító Mikéné Imre Ellennek.

Az ajánlott angol nyelvű felmondólevél heveny fordításban így hangzik:

„Közljük Önnek, hogy alkalmaztatása a Szabad Európa Rádiónál 1957. április 30.-ával véget ért.

Ezt a felmondást a Szabad Európa Rádió hatásossága és mindenütt eredményes működése érdekében szükségessé tette a munkaterv programjának a csökkentését. Sajnáljuk, hogy ennek az átfogó átszervezésnek végrehajtása cselekvésünknek határt szab, s nem teszi lehetővé alkalmazásának folytatását.

A felmondási időre megkapja a fizetését, de munkáját erre az időre már nem kívánjuk igénybe venni. E levél kézbe vétele napján az épület belépésére jogosító igazolványát adja le a személyzeti irodában. 1957. április 30.-ig jelentkezzék a személyzeti osztályon a végső elintéznivalók rendezése céljából. Az önnek járó, de eddig ki nem vett szabadságát hozzászámítjuk a

közölt felmondási időhöz. Kérjük, hogy április 30.-ig ürítse ki és bocsássa rendelkezésünkre szolgálati lakását.

Tisztelő híve
Richard W. Grefe
személyzeti osztály igazgatója

A felmondó levélhez még egy szokásos munkaadói igazolványt sem adtak, amelyben európai szokás szerint fel kell tüntetni az alkalmazás időtartamát, a munkabeosztást, az elbocsátás vagy kilépés okát, és a munkaadó véleményét. Kifejezetten rosszat a munkavédelmi törvények miatt nem szabadott bele írni, mert az ilyen igazolvány általában ajánlás szokott lenni. Persze a SZER bizonyítványával egyébként sokra nem mehettünk volna, elhelyezkedési lehetőségünk a nullával volt egyenlő a rádiónak a forradalom utáni rossz sajtóvisszhangja miatt.

Még néhány szót erről a levélről, melyet a magyar osztály tizennyolc felmondott munkatársa megkapott, és itt eredetiben is közzéteszek. Első olvasásra úgy hangzik mint egy kollektív bírói ítélet. Még a fülünkben visszhangzottak a Szabad Európa Bizottság egykori elnökének, Frederick Dolbearenak szavai, melyet öt évvel ezelőtt a rádió magyar osztályának megnyitó ünnepségén, 1951. október 6.-án mondott: „Azt akarjuk, hogy ez a rádióállomás az önöké legyen, a magyar nemzeté. Szabad magyarok kezébe adjuk ezt a rádiót és csak egy kérésünk van: érzésben, hangban maradjanak jó magyarok. Találják meg a legalkalmasabb eszközöket, hogy híven és pontosan tájékoztathassák hazájukat arról, mi történik a vasfüggöny mögött és a szabad világban. Fejezzék ki a magyar nép szabadságvágyát. Gazdagítsák a magyar lelket, az ősi tradíciók és a szabad jövő reményének jegyében. Állítsák ezt a rádióállomást a szabad Magyarország, azon túl pedig a szabad emberiség szolgálatába.”

Hol voltunk már ettől? Egyetlen jó szó vagy köszönet nincs a felmondólevélben az évek óta végzett munkáért. Egyetlen hazug utalás van arra, hogy sajnálják („we regret”), hogy az „átszervezés végrehajtása” nem teszi lehetővé további foglalkoztatásunkat. 32 napi felmondási időt szabtak, de azonnali hatállyal kitiltottak a rádió épületéből, és a felmondási idő alatt, április 30.-ig hagyjuk el szolgálati lakásunkat is. Lehet, hogy a felmondásnak ez a rideg és embertelen módja Amerikában megszokott. (Kovács Imrét is így bocsátották el öt évvel azelőtt, egyik óráról a másikra, de legalább előtte meghallgatták.) Münchenben meghallgatásról szó sem lehetett. Az általuk el

nem ismert, választott magyar üzemi tanács alelnökével, Borsányi Juliánnal közölték a felmondott munkatársak nevét, de mindjárt tudtára adták, hogy a tanács véleményére nem kíváncsiak. Még a levél kézhezvétele előtt tudtam meg Borsányi Juliántól, hogy a Látóhatár egész szerkesztősége az elbocsátottak között volt, de Borbándit üzemi bizottsági tagsága miatt utólag levették a listáról.

Kik ítélték meg a második levert magyar forradalom után büntető elbocsátásra a müncheni magyar osztály tizenhárom alkalmazottját, nyilván híret se hallva az 1848-as forradalom ugyancsak tizenhárom elítéltjéről? Mint utólag kiderült, az elbocsátandók névsorát Bede Istvánnal március elején, kinevezésekor, már közölték New Yorkban. Minden bizonnyal müncheni javaslat alapján, hiszen a New York-i vezetőség nem ismerte a müncheni alkalmazottakat, s fogalma sem volt a beosztottak munkásságáról, ki milyen szerepet játszott a forradalmi napokban. De ez bizonyára sem a New York-i, sem a müncheni vezetőséget nem érdekelte. A végső szót, a személyzeti osztálynak a CIA-val szoros kapcsolatban álló főnöksége mondta ki a besúgó szerepre vállalkozó magyar emigránsok véleménye alapján. Feltehetőleg New Yorkban kikérték az elbocsátandókkal kapcsolatban a bizalmukat élvező Nemzeti Bizottmány jobboldali, konzervatív tagjainak véleményét is, akik minden befolyásukat latba vethették, hogy a Kéthly Anna vezette Forradalmi Tanácsot elgáncsolják, és a vele nyíltan rokonszenvező Látóhatár szerkesztőit eltávolítsák a Szabad Európa Rádió müncheni szerkesztőségéből.* A lista összeállítói kényesen ügyeltek arra, hogy ne politikai ítélet látszatát keltsék a magyar forradalommal rokonszenvező közvélemény előtt, s a magyar osztályon régóta tervezett üzemi „leépítést” kezdték emlegetni. Éppen ezért nemcsak a rádió forradalom alatti műsoráért esetleg felelőssé tehető nyolc szerkesztőt bocsátottak el, hanem egy kutatót (Király Ernő), egy rendezőt (Földessy Géza), egy bemondónőt (Dukai Anna) és egy titkárnőt (Szegő Piroska), akiknek a forradalom alatti műsorhoz az égvilágon semmi közük nem volt, elbocsátásukkal jelezve, hogy csak leépítés történt. Azok közül viszont, akik a forradalom kezdete óta a rádió műsorában a

* Kovács Imre 1956. augusztus 31.-én nekem írt levelében arról panaszkodott, hogy a New York-i magyar emigrációban nagy a gyűlölködés: „Pfeiffer és Barankovics toporzékolnak, ha a Látóhatár nevét, vagy a mienkét kiejtik előttük”. Hadd tegyem hozzá, nem véletlenül. Még mindig nem tudták maguknak megbocsátani, hogy elérték ugyan a Látóhatár szerkesztőinek elbocsátását a Szabad Európa Rádiótól, de a folyóiratot nem tudták elhallgattatni. Súlyos anyagi nehézségekkel küzdve az utcára került szerkesztők áldozatvállalásával és olvasóinak kitartásával továbbra is megjelent.

Nagy Imre elleni hajszát vezették, egyedül Ajtay Miklós került az elbocsátottak közé. De kimaradt a listáról Béry László (tőle utólag csak az okézási jogot vonták meg), de nyolc év múlva azt is visszakapta. Litteráti-Loótz Gyula (a rádió molotovkoktél szakértője, a Maléter Pál elleni hangulat keltője, később igazgatóhelyettes, az adminisztráció és a produkció vezetője, Borsányi Julián, Bell ezredes, eredetileg rajta volt a listán, de Bede figyelemztetésére még New Yorkban törölték a listáról), Németh Zoltán (egykori dunántúli földbirtokos, agrárszakértő), a három álnevet használó Csonka Emil (Szálasi egykori ifjúsági vezetője és Szálasi titkárnőjének férje, aki szintén a rádió alkalmazottja volt), báró Bornemisza János (a produkció vezetője, aki társaival együtt mindent elkövetett, hogy november 13.-án Nagy Imre védelmében írt utolsó kommentárom ne mehessen levegőre), a Szabad Európa legtöbbet hallgatott rádiókommentátora, Gallicus (Mikes) Imre, aki antikommunizmusával és a Nagy Imre elleni kíméletlen hangulatkeltésével osztozott a konzervatív, jobboldali társadalmi nézeteket valló többséggel. (A Nagy Imre ellen ágálók közül, mint Simándi Irén könyvéből értesültem, később ő volt az egyetlen, aki a forradalom évfordulóin kommentárjaiban mindig kegyelettel emlékezett meg Nagy Imre személyéről.) Tőle nyilván a magyarországi hallgatók körében szenvedélyes szókimondásával szerzett nagy népszerűsége miatt nem akartak megválni. Ugyanígy nélkülözhetetlennek tűnt a vezetőség előtt a vidéki paraszt hallgatóság körében Bálint gazda néven ismert Czupy Bálint, aki bátor mondanivalója és eredeti dunántúlias kiejtése miatt a hallgatók közt Gallicussal vetekedő népszerűsége tett szert.

Viszont az elbocsátottak közé került a szerkesztőség két veteránja. Nyilván nem a koruk miatt. A hatvan év körüli, demokratikus újságíró múltú Márjás Viktor, aki a forradalom napjaiban velem együtt naponta tiltakozott Gellért Andornál a Nagy Imrét eszeveszetten támadó kommentárok káros politikai hatása miatt. (Neki nagy kegyesen megengedték, hogy külső munkatársként, Franciaországból küldhessen írásokat.) A hetven felé járó Lázár Miklós, aki a két háború között a Reggel című heti újság évtizedekig szerkesztője és kétszer is megválasztott országgyűlési képviselő volt.

A szerkesztőség meglepetésére listára tették a Látóhatár egész szerkesztőségét, de Borbándit utólag levették és csak hármunknak küldték ki az ajánlott felmondólevelet. Az utcára került a Magyarországon már a második világháború előtt szociális hangú katolikus költőként ismert Horváth Béla, hosszú, hazai gyakorlattal rendelkező újságíró, az európai irodalom kiváló ismerője, aki éveken át remek műfordításaival gazdagította a rádió, nélküle eléggé sovány kulturális műsorát. E sorok íróját, s ha nem is volt nagy új-

ságírói múltam, de írásaim a második világháború előtt és után a parasztpárt napilapjában, a Szabad Szóban jelentek meg, s 1945-ben az újságírószövetség igazolóbizottságának tagja voltam. Végül a köztünk legfiatalabb Vámos Imre, némi hazai újságíró-múlttal, s akinek neve idekint a Látóhatáron szerkesztőként szerepelt.

A Szabad Európa vezetősége a Látóhatár egész szerkesztőségének a „leépítés” címén hangoztatott elbocsátásával, hiszen munkánk ellen semmi kifogást nem tudtak emelni, csak eleget kívántak tenni a velük New Yorkban szoros kapcsolatban lévő konzervatív és jobboldali emigráció kívánságának, akik azt hitték, ha megvonják a szerkesztőktől az életlehetőséget, akkor előbb-utóbb a folyóirat is megszűnik. Számításuk nem volt teljesen alaptalan. Az elbocsátás nemcsak egy kényelmes és jól fizetett állás elvesztését jelentette. Nem voltunk bejelentve a német betegsegélyezőbe, míg munkaviszonyban voltunk, fizetésünkből futotta esetleges orvosi kezelésre (kórházra már nem), de elbocsátásunk után orvoshoz sem mertünk menni, mert nem volt rá pénzünk. A német alkalmazotti törvények szerint járt volna nyugdíjbiztosítás, akkor ezt se fizették, aminek következményét mostani csekély nyugdíjam miatt életem végéig érezni fogom. A hathetes felmondási idő lejártáig mindegyikünknek el kellett hagynunk a szolgálati lakást, és albérletet kellett keresni. Sem saját bútorunk, sem háztartási dolgaink nem voltak. (A lakás átadásakor azzal az ürüggyel, hogy használat közben eltört, az átmeneti időre megmentettem magamnak egy tányért, csészét és poharat, két kanalat, villát és evőkést, sőt egy kenyérvágó kést, mely maig megvan.) A háborút követő években még nagy lakáshiány volt a lebombázott és menekültekkel tele Münchenben, csak nehezen lehetett nagyobb letéttel is szoba-konyhát kapni. A felmondás legsúlyosabb következménye mindezen felül az volt, hogy a német kormány és a rádió között kötött megállapodás alapján mindazoknak, akik más országokból jöttek a Szabad Európa Rádióhoz munkatársnak, ha alkalmaztatásuk véget ért, határozott időn belül el kellett hagyniuk a Bundesrepublik területét, és kereshetett magának valami munkát abban az országban, ahonnan a rádióhoz jött, s ahol rég megszakadtak emberi kapcsolataik. Ez a megállapodás a nyolc elbocsátott szerkesztő közül hatot érintett (köztük engem is), emlékezetem szerint csak Vámos Imrének és talán Szakmáry Károlynak volt német menekült útlevele. A Látóhatár szerkesztői közül Horváth Bélának Olaszországba, Borbándinak és nekem az Egyesült Államokba kellett volna visszatérnünk. A rádión kívüli emberi kapcsolataink azonban már Németországhoz kötöttek bennünket, és a Látóhatár miatt is itt akartunk maradni.

Legelőször a német munkaügyi bírósághoz fordultunk védelemért az elbocsátásunk ellen. A rádió személyzeti osztálya által előírt hathetes felmondási időre adott fizetésünkkel sem Németországban, sem másutt nem tudtunk új életet kezdeni. A német munkaügyi bíróságtól a végkielégítés nélküli amerikai elbocsátással szemben az európai szokásoknak megfelelő végkielégítést akartunk elérni. Két ügyvédet is fogadtunk, az első magyar volt, a második egy idősebb német, akit a müncheni szociáldemokrata párt ajánlott nekünk. A bíróság előtt azzal érvelt, hogy a rádió amerikai vezetői politikai okok miatt, a saját mulasztásaik elkenésére, minket dobtak áldozatul a rádióellenes közvélemény elé. A müncheni amerikai vezetőséget a bíróság előtt képviselő Mr. Mucio Delgado ez ellen erélyesen védekezett, és hazug módon azt állította, hogy az üzemi leépítést már 1954-ben elhatározták és csak most került sor a végrehajtására. (Eszerint engem 1955 januárjában azért hoztak át Amerikából a rádióhoz, hogy mindjárt le is építsenek.) Örüljünk, hogy csak most, a forradalom leverése után jutott újra eszükbe az évek óta elhatározott leépítés. A német munkaügyi bíróság nem fogadta el Mr. Delgado érvelését, és a hathetes felmondási időnél hosszabbat szabott meg, amivel több hónapi bérnek megfelelő végkielégítés járt. Az összeg így is kicsiny volt ahhoz, hogy bárhol új életet kezdjünk. Mivel Horváth Béla és én is feltétlenül Münchenben akartunk maradni, ha sikerült a német államnak a rádióval kötött szerződése ellenére itt megvetni a lábunkat, azt javasoltam, hogy azonnal keressünk magunknak fejenként egy szoba-konyhás lakást, rendezzük be a legszükségesebb bútordarabokkal. (Én már találtam is egyet a Schwabing nevű negyedben, a Krumbacher utcában, ami később egy ideig az Új Látóhatár szerkesztősége és kiadóhivatali címe is lett.) Figyelmeztettem Horváth Bélát és Vámos Imrét, én már elég nyomorúságos évet megéltem az emigrációban, feledjük el a rádiós jólétet. Ha együtt akarunk maradni, csak a Látóhatárba kapaszkodhatunk. Megélhetést még nem, de nevet biztosíthat már nekünk, amivel később talán valamit kezdhethetünk. Azonnal kezdjünk bele a közös munkába, kenyéren és vízen, bableves és borsókonzerven élve, igyekezzünk a folyóiratot rentábilissá tenni.

A közösségi szolidaritásra épülő tervemmel azonnal meg is buktam. Vámos és Horváth előkelően bevonult a közeli Jakob Klar utcában lévő Erzsébet királynő panzióba. Esténként, míg volt pénzük, egy közeli pincevendéglőben, a Perkeo-ban vacsoráztak, ahol egy ideig egyik elbocsátott barátunk felesége, Király Andrea főzte a gulyáslevest. Mikor figyelmeztettem őket, hogy ennek előbb-utóbb nem lesz jó vége, gúnyosan kijelentették:

„Mi nem rendezkedünk be nyomorra!”

*Abendzeitung, szerda, 1957. május 15.
A müncheni munkaügyi bíróság első napján.*

Klage gegen Sender Freies Europa
Nachspiel zur Ungarn-Tragödie

...wei. München (Eig. Ber.)

„Welche Rolle hat der Sender Radio Freies Europa in München vor und während der ungarischen Oktoberrevolution gespielt?“

Dieser Frage stellte die „Abendzeitung“ im November 1956, und in den folgenden Wochen wurde viel darüber diskutiert, inwieweit der Volksaufstand in Ungarn durch die Sendungen von RFE „provoziert“, und ob dem ungarischen Volke im Falle eines Aufstandes militärische Hilfe des Westens direkt oder indirekt versprochen worden war.

Dann folgte eine Überprüfung der von RFE ausgestrahlten Radiosendungen durch die Bundesregierung (es wird behauptet, nicht das gesamte Material sei zur Prüfung vorgelegt worden). Die Überprüfung fand mit der Erklärung des Bundeskanzlers Adenauer ihren Abschluß, die gegen Radio Freies Europa erhobenen Vorwürfe seien im wesentlichen haltlos, der Sender sei jedoch entschlossen, eine personelle Veränderung in der ungarischen Abteilung vorzunehmen.

Die „personelle Veränderung“ ist am 19. April 1957 Wirklichkeit geworden. 15 Redakteure und Mitarbeiter der ungarischen Abteilung von RFE wurden entlassen. Diese Entlassung wiederum führte zu einem Prozeß, der gestern vor dem Arbeitsgericht München begann.

Der erste Prozeßtermin – eine Güteverhandlung – brachte keinerlei Sensationen und nur ein einziger von den Klägern war bereit, einen von Radio Freies Europa vorgeschlagenen Vergleich anzunehmen.

In der Erklärung des Bundeskanzlers war von einer „personellen Veränderung“ die Rede – offensichtlich als Folge einer unrichtigen Haltung verschiedener Personen in der ungarischen Abteilung von Radio Freies Europa vor und während der ungarischen Revolution. Es ist naheliegend, daß sich die jetzt Entlassenen mittelbar als die „Schuldigen“ abgestempelt fühlen, als Prügelknaben, auch wenn der Sender in den

Kündigungsschreiben von einer „Einschränkung des ungarischen Programms“ und von einer „betriebsbedingten Entlassung“ spricht.

Besonders überraschend ist die Tatsache, daß sich unter den Entlassenen gerade diejenigen Personen befinden, welche die politische Lage in Ungarn vor und auch während der Revolution sehr nüchtern erkannt hatten und auf eine Entwicklung hinzusteuern wollten, die – ihrer Meinung nach – ähnlich wie in Polen auf Grund der innerpolitischen Gegebenheiten möglich gewesen wäre und dem ungarischen Volk eine fühlbare Erleichterung gebracht hätte. Die gleichen Personen wagten es später, die frühere Haltung des Senders gegenüber dem ungarischen Volk öffentlich als verfehlt zu bezeichnen und in politischen Fragen Unabhängigkeit für die ungarische Abteilung des Senders zu verlangen. Eine entsprechende Entschließung wurde bei einer Tagung der Mitglieder der ungarischen Abteilung in Feldafing im März 1957 einstimmig angenommen und der Leitung des Senders als Forderung überreicht.

Dieser Forderung kommt insofern eine besondere Bedeutung zu, als die ungarische Abteilung bisher nicht eine eigene politische Haltung hatte, sondern ihr Programm nach amerikanischen Weisungen gestaltete – nach Weisungen, die von einer Gruppe der Entlassenen als „politisch unreal“ und als einer der Gründe für die blutigen Ereignisse in Ungarn angesehen werden.

*

Anders lägen die Verhältnisse in der polnischen Abteilung, des Senders, die es verstanden habe, sich weitgehend eine Unabhängigkeit zu bewahren. Die Entwicklung in Polen sei nicht zuletzt darauf zurückzuführen.

Als eine besondere Härte wird von den Klägern eine Maßnahme des Amtes für Öffentliche Ordnung in München empfunden, die sie zwingt, das Bundesgebiet zu verlassen, möglicherweise noch bevor das Gericht zu einer Entscheidung über die Rechtmäßigkeit ihrer Entlassung kommen wird.

Dem Sender Radio Freies Europa wurde vom Gericht zur Auflage gemacht, die „Betriebsbedingtheit“ der Entlassungen zu beweisen.

A képek

Az MSZP Politikatörténeti Intézetében
Az Országos Széchényi Könyvtárban
A budapesti Történeti Múzeumban
keresendők.

A kommunista és parasztpárt futballmeccséről készült képet Nánási „Emlékezetből” című könyvéből vettem. (Kossuth Kiadó, 1983)

Radio Free Europe
Division of the
Free Europe Committee Inc.
One English Garden – Munich – Germany
Tel. 2 84 11

March 18, 1957

REGISTERED MAIL

Mr. Joseph Molnar
28 Goerresstrasse
Munich, Germany

Dear Mr. Molnar:

This is to notify you that it has become necessary to terminate your services with Radio Free Europe, effective April 30, 1957.

This termination is necessary because of Radio Free Europe's decision to reduce program schedules in the interest of overall effectiveness and efficiency. We regret that the implementation of such reorganization measures with regard to the objectives which determine our operations do not permit a continuation of your employment.

You will be paid through the end of your notice period. However, you will not be required to work out this notice period. Since it is desired that you not continue working after the date of the receipt of this letter, it is requested that you turn in your RFE pass to the Personnel Office. Your earned but unused vacation will apply during the unworked portion of your notice period.

Please report to the Personnel Office on or before April 30, 1957 for final processing. You are required to vacate your RFE-controlled apartment by April 30, 1957 and to return said apartment to us.

Very truly yours,

Richard W. Grefe
Staff Relations Director

RWG: if

Emlékeztetőül, segédeszközként használt néhány munka:

Borbándi Gyula: Magyarok az Angolkertben – A Szabad Európa rádió története. Európa, Budapest, 1996

Simándi Irén: Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005

Litván György (szerk.) Az 1956-os magyar forradalom. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991

Peter Gosztonyi (szerk.) Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugen Berichten. Deutscher Taschenbuch Verlag (dtv) München, 1981

Kádár János: Végakarat (Kanyó András interjúi) Hírlapkiadó Vállalat, Budapest

Kubinyi Ferenc: Fekete Lexikon. Malomfalvi Kiadó

Massimo D'Alema: Beszélgetések Vásárhelyi Miklóssal. Magyar Könyvklub, Budapest, 2000

Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986

Nagy Ernő (kiadó): 1956. A forradalom sajtója

Izsák Lajos–Szabó József (szerk.): 1956 a sajtó tükrében

X 5 6 9 4 6